

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ

Кваліфікаційна робота

**РОЛЬ МОЛОДІЖНОГО СПОРТИВНОГО РУХУ В
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ ЄВРОПИ
(1920-1930-ті рр.).**

Галузь знань 03 «Гуманітарні науки»
Спеціальність 032 «Історія та археологія»

Дацюк Іван Володимирович,
здобувач
освітнього ступеня «магістр»

Мартинчук Інна Іванівна,
науковий керівник,
кандидат історичних наук,
доцент

Рівне 2025

Анотація магістерської роботи

Дацюк І.В. Роль молодіжного спортивного руху в суспільно-політичних процесах Європи (1920-1930-ті рр.). Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр. Рівне: РДГУ, 2025. 119 с. Науковий керівник: Мартинчук І.І., кандидат історичних наук, доцент.

Магістерська робота присвячена комплексному дослідженню ролі фізичного виховання, спорту та молодіжних організацій у формуванні ідеології активізму в європейських державах першої половини ХХ століття. У центрі уваги перебуває аналіз того, яким чином спортивні, скаутські та парамілітарні структури використовувалися як інструменти виховання дисциплінованої, ідеологічно зорієнтованої та соціально мобілізованої молоді в умовах авторитарних і тоталітарних політичних режимів.

Актуальність дослідження зумовлена зростаючим інтересом сучасної науки до проблем взаємодії політики, ідеології та масової культури, зокрема спорту й фізичного виховання. Досвід міжвоєнного періоду демонструє, що спорт може виконувати не лише рекреаційну чи оздоровчу функцію, але й слугувати важливим засобом ідеологічного впливу, мобілізації та контролю молоді. Аналіз цих процесів є важливим для розуміння механізмів формування політичної лояльності та активізму, а також для осмислення сучасних практик молодіжної політики.

У роботі розглянуто ідеологічні основи активізму, зокрема вплив таких світоглядних компонентів, як містицизм, вірилізм та антигедонізм, які сприяли культивуванню ідеалів сили, дисципліни, самопожертви та підпорядкування індивідуальних інтересів колективній меті. Показано, що ці ідеї знаходили практичне втілення через систему фізичної підготовки, ритуалів, символіки та організаційної структури молодіжних об'єднань.

Ключові слова: спортивний рух, парамілітарні організації, міжвоєнний період, Західна Європа, авторитарні режими, напіввійськові організації.

Abstract of the master's thesis

Dacjuk I.V. The role of the youth sports movement in the socio-political processes of Europe (1920-1930s). Qualification work for obtaining a master's degree. Rivne: RDSU, 2025. 119 p. Supervisor: Martynchuk I. I., candidate of historical sciences, docent.

The master's thesis is devoted to a comprehensive study of the role of physical education, sport, and youth organizations in the formation of the ideology of activism in European states during the first half of the twentieth century. The focus of the research is on the analysis of how sports, scouting, and paramilitary structures were used as instruments for educating a disciplined, ideologically oriented, and socially mobilized youth under authoritarian and totalitarian political regimes.

The relevance of the study is determined by the growing interest of contemporary scholarship in the interaction between politics, ideology, and mass culture, particularly in the fields of sport and physical education. The experience of the interwar period demonstrates that sport can perform not only recreational or health-related functions, but also serve as an important means of ideological influence, mobilization, and control over young people. An analysis of these processes is essential for understanding the mechanisms of political loyalty formation and activism, as well as for interpreting modern youth policy practices.

The thesis examines the ideological foundations of activism, in particular the influence of such worldview components as mysticism, virilism, and anti-hedonism, which contributed to the cultivation of ideals of strength, discipline, self-sacrifice, and the subordination of individual interests to collective goals. It is shown that these ideas were implemented in practice through systems of physical training, rituals, symbolism, and the organizational structures of youth associations.

Keywords: sports movement, paramilitary organizations, interwar period, Western Europe, authoritarian regimes, semi-military organizations.

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження	
1.1. Історіографія проблеми розвитку молодіжного спортивного руху в Європі у міжвоєнний період	9
1.2. Джерельна база дослідження.....	13
Розділ 2. Умови функціонування фізичної культури та спорту у міжвоєнний період	
2.1. Міжнародний спортивний рух.....	15
2.2. Робітничий спортивний рух.....	20
2.3 Розвиток шкільної фізичної культури та позашкільних фізкультурних організацій.....	28
Розділ 3. Молодіжний спортивний рух в країнах з тоталітарними та авторитарними режимами	
3.1. Молодіжний спортивний рух в фашистській Італії.....	40
3.2. Трансформаційні процеси в молодіжному спортивному русі міжвоєнної Німеччини.....	54
3.3. Молодіжна спортивна політика в СРСР.....	69
Розділ 4. Молодіжний спортивний рух в країнах Центрально-Східної Європи	
4.1 Сокільсько-скаутський рух в демократичних країнах Центрально-Східної Європи.....	83
4.2. Парамілітарний рух в Другій Речі Посполитій.....	93
Висновки.....	108
Список використаних джерел та літератури.....	112

ВСТУП

Актуальність та наукова значущість теми. Фізична культура як сфера соціальної діяльності, спрямованої на зміцнення здоров'я та розвиток фізичних здібностей людини, та спорт як система організації та проведення змагань, що максимально розкривають фізичні та інтелектуальні можливості людини, здавна грали визначну роль у суспільстві. Починаючи з давньогрецьких змагань, через лицарські турніри середньовіччя, кулачні бої і «війни», фізична культура в XX столітті набула значення одного з вирішальних факторів суспільного розвитку. Провідна соціальна роль фізкультурного руху в Європі цілком усвідомлювалася ще в другій половині XIX ст.

Вивчення історії розвитку молодіжних спортивних організацій в Європі у міжвоєнне двадцятиліття поступово починає набувати дедалі більшої актуальності, у зв'язку з повномасштабною агресією Російської Федерації і необхідності перегляду молодіжної політики в Україні. І якщо діяльність українських організацій вже знайшла своє відображення у вітчизняній історіографії, то питання діяльності спортивних організацій в інших державах є маловивченою у вітчизняній історіографії.

Виховання здорової людини, формування здорового способу життя громадян України нині поставлені як одне з найважливіших завдань державної політики, а вирішити це завдання без фізичної культури та спорту неможливо: заняття фізичною культурою все більше набувають статусної ролі в самоідентифікації людини, групових об'єднань, всього суспільства. У зв'язку з цим є науково значимим і актуальним звернення до історії функціонування молодіжного фізкультурно-спортивного руху в міжвоєнний період.

Мета дослідження з'ясувати роль фізкультури та спорту у житті міжвоєнної Європи, реконструювати процес функціонування молодіжного фізкультурно-спортивного руху,.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі **завдання**:

- проаналізувати історіографію та джерельну базу проблеми;
- дослідити умови функціонування фізичної культури і спорту в міжвоєнний період;
- охарактеризувати особливості діяльності міжнародного спортивного руху;
- з'ясувати місце і роль робітничого спортивного руху у функціонуванні фізичної культури в Європі;
- проаналізувати особливості діяльності молодіжного спортивного руху в країнах Європи з тоталітарними та авторитарними режимами;
- показати роль спортивних організацій у військовій підготовці молодого покоління країн Центрально-Східної Європи.
- дослідити ступінь масовості молодіжних спортивних організацій в країнах Європи.

Об'єкт дослідження є суспільно-політичні процеси в країнах Європи у 1920-1930-ті роки.

Предмет дослідження - діяльність фізкультурно-спортивних об'єднань та їх роль у суспільному житті.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період із 1920 р., часу ратифікації Версальського мирного договору, який завершив Першу світову війну і створив якісно нові умови для перших організаційних заходів у сфері фізичної культури та спорту, і до вересня 1939 р., тобто, до початку Другої світової війни, що істотно змінила умови розвитку молодіжного фізкультурного і спортивного руху у Європі.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію міжвоєнної Європи.

Методологічні засади дослідження сформовані загальноісторичними методами та підходами. У роботі використаний системний підхід, що дозволяє розглядати фізкультурно-спортивний рух як систему, що включає безліч різноманітних елементів, взаємозв'язок яких визначає цілісність цієї множини. Застосування системного підходу дозволяє з найбільшою

повнотою досліджувати фізкультуру та спорт як соціокультурний феномен, властивий новітньому часу. У роботі застосовувався міждисциплінарний підхід, який полягає у залученні до дослідження фактів та методів інших наук. У вивченні об'єкта використовуються методи історико-демографічного та статистичного аналізу, відомості з педагогіки та фізіології, що дозволяють відтворити соціально-демографічне забезпечення фізкультурного руху, оцінити вплив фізкультури та спорту на соціальний розвиток, стан здоров'я та добробут населення Європи. Залучення локально-історичного підходу дозволяє значно укрупнити масштаб дослідження, помітити та проаналізувати ті явища та процеси, які залишаються поза увагою при дрібномасштабному вивченні великих територій. Локальний підхід забезпечує можливість комплексного всебічного вивчення об'єкта, дозволяє виявити його унікальність та своєрідність.

Найважливішого значення у дослідженні набуває історико-порівняльний метод, використання якого дозволяє з'ясувати подібність і несхожість досліджуваних явищ, виявити наявність або відсутність зв'язків між ними, з'ясувати загальне та особливе у спортивному розвитку міста, у формуванні фізкультурно-спортивного руху, виступах спортсменів. Дослідження спирається на принципи об'єктивності та історизму, що вимагають всебічного, неупередженого наукового аналізу фактів, вивчення обраного суспільного явища у його конкретно-історичній обумовленості та розвитку.

Практичне значення полягає у можливості використання положень та висновків дослідження у викладанні курсу Новітньої історії країн Європи в ЗВО, підготовці загальних та спеціалізованих лекцій з регіональної історії, у краєзнавчій та музейній роботі.

Апробація результатів дослідження відбулася на XV Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» з доповіддю «Особливості розвитку спортивного руху в країнах Європи в 20-30-х роках XX ст.» (Рівне, листопад 2024 р.); на Звітній науковій

конференції викладачів, співробітників і здобувачів вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету за 2024 рік (Рівне, травень 2025 р.) з доповіддю «Молодіжні спортивні рухи Німеччини у 1930-х рр.». Також результати дослідження були опубліковані у тезах «Молодіжні спортивні рухи в Італії та Німеччині в 1930-х роках» *Збірник матеріалів XVIII Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (Рівне, 17 травня 2025 року)*. Рівне: РДГУ, 2025. С.333-335.

Структура роботи обумовлена метою та завданням дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (88 позицій). Загальний обсяг роботи становить 119 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми розвитку молодіжного спортивного руху в Європі у міжвоєнний період

Дослідження проблем функціонування спортивних організацій в умовах тоталітарних та авторитарних режимів у міжвоєнній Європі викликали непересічний інтерес у вчених істориків з різних країн.

З погляду історичної науки вивчення проблеми діяльності спортивних організацій у міжвоєнне двадцятиліття можна поділити на два етапи: 1) 1919-1939 рр.; 2) 1945 – до наших днів. Особливості праць зарубіжних та українських дослідників на кожному етапі визначаються тематичним спрямуванням і змістом публікацій.

Традиційно, проблемі функціонування молодіжних організацій в фашистській Італії присвячені роботи Е. Дженітале¹. Фашизм, за його визначенням, це політичний феномен сучасної йому епохи, якому притаманні риси націоналізму, революційності, тоталітаризму, расизму та імперіалізму. Він прагнув до знищення демократичного та ліберального суспільства, виставляючи себе як радикальну альтернативу принципам свободи та рівності, правам людини та громадянина, затвердженням Просвітництва та демократичними революціями XVIII ст. Автор дає власне визначення фашизму. Фашизм – це політичний феномен, націоналістичний та революційний, антиліберальний та антимарксистський, організований у дієву партію з тоталітарною концепцією політики та держави. Він сповідує ідеологію активізму на основі містицизму, вірилізму та антигедонізму, застосовуючи її як світську релігію, яка оголошує про абсолютний примат нації. При цьому нація розуміється як органічна, етнічно однорідна спільнота, організована за ієрархією в корпоративну державу з войовничими устремліннями великодержавної політики сили та завоювань, націленої на створення нового порядку та нової цивілізації.

¹ Gentile E. Fascismo. Storia e interpretazione. Roma; Bari: Laterza, 2002. XI, 312 p.

У роботі використовуються дослідження, присвячені не лише фашистському режиму, а й особистості Муссоліні. При вивченні особистості Б. Муссоліні особлива увага було приділено монографії англійського історика Крістофера Хібберта «Беніто Муссоліні: Біографія»². У книзі наводиться велика кількість цитат вождя італійського фашизму, що стосуються створеної ним ідеології, що допомагає осмислити сутність цього руху зі слів її творця. Також ми звернулися до праць Джаспера Рідлі «Муссоліні»³ та Дениса М. Сміта «Муссоліні»⁴, які допомогли визначити місце молодіжних фізкультурних та спортивних рухів у системі підготовки фашистської молоді.

Питання розвитку молодіжного спортивного руху в міжвоєнний період на території СРСР торкалися радянські вчені в роки існування СРСР, а після його розпаду російські вчені. В свою чергу українські історики повністю проігнорували цю проблематику, зосередивши свою увагу на питаннях функціонування українських та польських організацій, в тому числі і спортивних в першу чергу на території Східної Галичини та Волині (на заході України). Зокрема, це роботи Б. Трофим'яка⁵, А. Сиви⁶, Ю. Візів⁷, С. Синяка⁸.

Радянські історики спорту зробили багато у вивченні основних етапів становлення радянського спорту та фізкультурного руху, досягнень та перемог радянських спортсменів. Зокрема цій проблемі присвятив своє

² Хібберт К. Беніто Муссоліні: Біографія. Харків: вид-во «Фенікс», 1998. 512 с.

³ Рідлі Д. Муссоліні. Харків: «Видавництво АСТ», 1999. 448 с.; 16 ил. .

⁴ Сміт Д. Муссоліні. Київ: «ІнтерДайджест», 1995. 384 с.

⁵ Трофим'як Б. Є. Фізична культура і спорт в Українській РСР. Львів : Вища школа, 1987. 159 с.; Трофим'як Б. Є. Гімнастично-спортивні організації у Національно-Визвольному русі Галичини (Друга половина XIX ст. – перша половина XX ст.). Тернопіль : Економічна думка, 2001. 694 с.

⁶ . Сива А. Діяльність українських товариств «Сокіл» на Дрогобиччині. Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2005. Випуск IX. С. 356–371.

⁷ Візів Ю. Пластовий рух на Волині у міжвоєнний період. Рівне, 2008. 180 с.

⁸ Синяк С. Польські парамілітарні організації на Волині у міжвоєнний період: мета та завдання діяльності. Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Національна Академія Наук України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Том. 20. Київ, 2010. С. 333–343.; Синяк С. Напрямки військово-фізичної підготовки польських парамілітарних організацій на Волині в 1921-1939 рр. Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Національна Академія Наук України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Том. 22. Київ, 2011. С. 337–345.

дослідження Г. Деметр⁹. У пострадянський період ця тема набула свого подальшого розвитку у роботах А. Суніка¹⁰. Змагальний спорт у СРСР і його видовищність розглянув у своїй роботі Р. Едельман¹¹. Проблему відображення радянського спорту у візуальній культурі досліджував М. О'Махоуні¹². Міжнародним зв'язкам радянського спорту у 1930-ті роки присвячена робота Б. Кейса¹³. Сучасні дослідники А. Хорошева¹⁴, Є. Баришева¹⁵, М. Кописов¹⁶ зазначають, що спорт у перші роки радянської влади розглядався не так як розвага, як ефективний інструмент ідеологічної роботи. Питанню спортизації, як засобу масової роботи з населенням присвячена колективна робота Л. Лубишева, Ш. Хуббієва, Д. Селюкіна¹⁷.

Вагомий внесок у дослідження проблеми зробили польські історики, які розглядали проблему функціонування молодіжних спортивних організацій не лише в Польщі, а й в країнах Центрально-Східної Європи та Німеччині. Ряд робіт з окресленої проблематики належать перу А. Гонсьоровського¹⁸. Проблему розвитку фізичного виховання на етнічних польських землях досліджували З. Косиж¹⁹, М. Слонєвські²⁰, М. Каліньські²¹,

⁹ Деметр Г.С. Физическая культура в социалистическом обществе. М.: Знание, 1987. 96 с.

¹⁰ Суник А. Очерки отечественной историографии истории физической культуры и спорта. М.: Советский спорт, 2010. 615 с.

¹¹ Эдельман Р. Серьезная забава: История зрелищного спорта в СССР. М.: Советский спорт: АИРО-XXI, 2008. 400 с.

¹² О'Махоуни М. Спорт в СССР. М.: Новое литературное обозрение, 2010. 296 с.

¹³ Keys B. Soviet sport and transnational mass culture in the 1930s // Journal of Contemporary History. 2003. Vol. 38. No. 3. P. 413-434.

¹⁴ Хорошева А.В. Физическая культура в советской повседневности в 1920-1930-е гг. // Культура и власть в СССР: 1920-1950-е гг. М.: Политическая энциклопедия, 2017. С. 541-550.

¹⁵ Барышева Е.В. «Режиссеры, организующие массы»: Из истории общества строителей Международного Красного стадиона (1920-1933) // Труды Историко-архивного института. М.: РГГУ, 2014. Т. 40. С. 68-80.

¹⁶ Копысов Н.Б. Советская политика в области «спорта высоких достижений» в 1920-1930-х гг. // Вестник РГГУ. Серия «Политология. История. Международные отношения». 2024. № 1. С. 102-116.

¹⁷ Лубышева Л.И., Хуббиев Ш.З., Селюкин Д.Б. Спортизация как фактор вовлечения населения в массовую спортивную подготовку // Теория и практика физической культуры. 2020. № 3. С. 102-103

¹⁸ Gąsiorowski A. Podłoże społeczne i narodowe niemieckiego systemu kultury fizycznej w dwudziestolecu międzywojennym, Wychowanie Fizyczne i Sport, 1981, nr 2, ss. 87-89; Gąsiorowski A. Niemieckie organizacje sportowo-paramilitarne w Prusach Wschodnich (1918-1933). Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 2002. nr 4. S. 503-518.

¹⁹ Kosyrz Z. Wychowanie patriotyczno-obronne dzieci i młodzieży. Warszawa, 1987. 230 s.

З. Дзюбінські²², П. Розвадовські²³ та Я. Войтича²⁴. Зокрема, вони проаналізували моделі та структуру організації фізичного виховання, військової підготовки та спорту, здійснили їх порівняльний аналіз, на різних етапах існування Другої Речі Посполитої – з часу відновлення держави і завершуючи окупацією та знищенням її нацистами та Червоною армією.

Робота К. Вайса була присвячена дослідженню діяльності польських харцерів²⁵. На військовому вишколі дівчат зосередив свою увагу А. Маркерт²⁶. Монографічне дослідження Л. Шиманського «Фізична культура в політиці II Речі Посполитої», присвячене участі держави в організації та розвитку фізичної культури на території Польщі у міжвоєнний період²⁷.

Німецькі історики звернулися до проблеми функціонування спортивних організацій в часи Веймарської республіки та періоду перебування при владі націонал-соціалістів. Іншим напрямом дослідницької роботи стало а також розгляд системи спортивної підготовки Є. Нюссеном, Г. Шольцем. Окремою групою варто виділити роботи, що аналізують у школі різних предметів. У цьому напрямку написані праці Х. Бернета, Р. Лехберга та ін. Серед українських істориків проблемами молодіжної політики в Нацистській Німеччині займався О. Давлетов²⁸.

²⁰ Słoniewski M. Wychowanie fizyczne i sport w działalności polskich organizacji młodzieżowych związanych z prawicą społeczną w latach 1918-1939. Warszawa, 1984. 285 s.

²¹ Kaliński M. Wychowanie obywatelskie przygotowanie fizyczne i wyszkolenie wojskowe-podstawa przysposobienia wojskowego młodzieży szkolnej i akademickiej w okresie międzywojennym. Warszawa : Ochotnicze Wojskowe Szkolenie Studentów, 2000. 317 s.

²² Dziubiński Z. Sport na przełomie tysiącleci : szanse i nadzieje. 2000. 240 s.

²³ Rozwadowski P. Państwowy Urząd Wychowania fizycznego i Przysposobienia Wojskowego 1927-1939. Warszawa, 2000. 365 s.

²⁴ Wojtycha J. Studia i materiały z dziejów przysposobienia wojskowego w Polsce w latach 1918-1926. Kraków, 2001. 230 s.

²⁵ Wais K. Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1918-1939. Rzeszów : Studia z dziejów organizacji młodzieżowej w II RP, 2007. 1103 s.

²⁶ Markert A. Przysposobienie wojskowe kobiet (1922-1939). Zarys historii, dokumenty i materiały. Warszawa, 2002. 253 s.

²⁷ Szymański L. Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej. Wrocław : Akademia Wychowania Fizycznego w Wrocławiu, 1997. 312 s.

²⁸ Давлетов А. НСДАП та молодіжний електорат Веймарської республіки: боротьба нацистів за німецьке студентство (1926 – 1933 рр.). *Питання історії нового та новітнього часу*. Чернівці: «Рута», 2000. В. VII. С. 69-75.; Давлетов О. Гітлерюгенд: від «загону Адольфа Гітлера» до єдиної державної молодіжної організації «третього рейху» (1922–1939 рр): нариси. Запоріжжя, 2006. 296 с.; Давлетов О. Підготовка «Покоління вовків»: Вишкіл майбутніх виконавців Голокосту: Нариси

На межі XX – XXI ст. з'являються історичні дослідження, що зачіпають цікаву для нас проблему, проте комплексне дослідження діяльності молодіжних спортивних організацій у вітчизняній історіографії відсутнє, хоча в зарубіжній історіографії більш-менш повно розглянуто окремі аспекти цієї теми.

1.2. Джерельна база дослідження

При написанні дослідження було використано значний масив опублікованих джерел та матеріалів.

Першу групу опублікованих джерел склали Законодавчі та нормативні акти досліджуваних країн Європи (закони, постанови та розпорядження уряду, положення та статuti спортивних організацій). Аналіз нормативно-правової бази дозволив охарактеризувати законотворчу діяльність уряду у сфері спортивної молодіжної політики. Розгляд постанов та розпоряджень, що стосувалися діяльності спортивних молодіжних спілок, допоміг простежити державну політику щодо комуністичних, релігійних та інших організацій, проаналізувати причини мілітаризації спортивного руху.

Крім цього, розпорядження уряду дають змогу проаналізувати початкові задуми та результати реалізованих програм щодо реформування спортивного життя.

Другу групу джерел складає діловодна документація (доповіді та донесення державних служб, листування між міністерствами, відомствами та адміністрацією організацій, інструкції викладачам, звіти керівників про результати діяльності). Дані матеріали допомогли сформувати уявлення про рівень ефективності заходів, що вживаються державою з виховання нового покоління європейців. Доповіді та конфіденційні записки (чиновників,

молодіжної політики НСДАП у 1922-1939 рр. Дніпропетровськ : Інститут «Ткума», 2015. 280 с.; Давлетов О. Веймарська Республіка в Німеччині (1919-1933 рр.) у пострадянській історіографії СНД: спроби нового бачення. *Наукові записки. Історичні науки*. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова 2002. С.169-173.; Давлетов О.Р. Проникнення НСДАП до молодіжного руху Веймарської Німеччини: організація, форми та методи роботи (20-ті – початок 30-х рр. XX ст.) *Вестник германской истории*. Днепропетровск: Издательство ДНУ, 2001. С.285-294.

громадських діячів та ін.) не лише відображають реальний стан справ, наприклад, у молодіжній спортивній політиці, а й виявляють проблеми, що виникали у ході роботи з підростаючим поколінням: існування молодіжної опозиції тощо.

Третю групу джерел становлять джерела особового походження: щоденники, мемуари, теоретичні роботи осіб, які брали участь в молодіжному спортивному русі Європи.

Таким чином, наявна історіографія та джерельна база дозволили комплексно дослідити проблему розвитку молодіжного спортивного руху в країнах Європи у 1920-1930-ті роки та визначити його роль у суспільно-політичних процесах.

РОЗДІЛ 2. УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

2.1. Міжнародний спортивний рух

Повоєнне суспільство досить швидко пододало кризу Першої світової війни. У громадській думці, сформованій після закінчення військових дій, поширювався дух пацифізму та міжнародного співробітництва. Ці умови досить сприятливо позначилися на спортивному русі. Створюються нові міжнародні спортивні федерації, проводяться чемпіонати Європи та світу, поновлюється проведення Олімпійських ігор.

У всьому світі поширюються види спорту, які раніше були відомі в одній або декількох країнах. Футбол стає практично всесвітньою грою. Баскетбол і волейбол поширюються у Європі, Далекому Сході, у Радянському Союзі. Хокей із шайбою, що зародився в Канаді, стає відомим у Скандинавських країнах, Чехословаччині та інших європейських країнах²⁹.

Водночас зберігається традиційна відданість тих чи інших країн, регіонів до певних видів спортивної діяльності. У США, як і раніше, найбільшою популярністю користуються легка атлетика, бокс, американський футбол, бейсбол, баскетбол, плавання. У Франції процвітають велоспорт та регбі, у Німеччині велике поширення набув гандбол, в Індії та Пакистані – хокей на траві, в Австралії, Англії, Новій Зеландії – крикет, плавання, у Скандинавських країнах – зимові види спорту. У Південній Америці видом спорту номер один є футбол, тому перший чемпіонат світу з футболу 1930 р. був проведений на американському континенті, в Уругваї. Рішення про проведення чемпіонатів світу було прийнято на амстердамському конгресі ФІФА в 1928 р. Таке рішення було нагальною необхідністю, оскільки в олімпійських турнірах брали участь лише аматори, а багато провідних футболістів виступали вже у професійних клубах. Професіоналізм у футболі був узаконений в Англії ще 1885 р., у 20-ті роки ХХ ст. набув широкого поширення та інших країнах. Тому чемпіонати світу

²⁹ Кун Л. Загальна історія фізичної культури та спорту. Київ: Веселка, 1982. С. 120

могли стати таким змаганням, де б брали участь усі найсильніші футболісти світу, незалежно від того, професіонали вони чи любителі. Було також вирішено проводити чемпіонати світу один раз на чотири роки за парними роками у проміжках між Олімпійськими іграми³⁰.

Визначальну роль розвитку окремих видів спорту грали клімато-географічні чинники. Великі рівнини і озера, що замерзали, сприяли поширенню лижних гонок у Фінляндії. Численні круті схили Норвегії сприяли появі та розвитку стрибків на лижах з трампліну; довгі схили Альп – гірськолижного спорту в Австрії, Італії, Франції; теплі джерела в Угорщині – будівництві відкритих басейнів та розвитку водного поло та плавання.

Широкого поширення набувають технічні види спорту: автомобільний, мотоциклетний, авіаційний, планерний та інших. Їх розвитку сприяють господарі промислових підприємств, які випускають відповідну продукцію. Вони ініціатори проведення змагань між командами провідних фірм-виробників, встановлюючи гонорари переможцям. Дедалі більшого поширення набуває професійний спорт. Спорт стає бізнесом, приносячи чималі прибутки організаторам.

Виникають нові міжнародні спілки та федерації. У 1920 р. утворені федерації з важкої атлетики та боксу, в 1921 р. – з кінного спорту, в 1922 р. – з водно-моторного спорту, в 1923 р. – з бобслею, в 1924 р. – з хокею на траві, веслування на байдарках, греблі на байдарках, 1926 р. – з настільного тенісу, 1928 р. – з гандболу. Гандбол особливого поширення набув у Німеччині завдяки підтримці німецького робітничого спортивного руху, який протиставляв гандбол футболу як грі буржуазії та професіоналів³¹.

У 1930-х роках створюються міжнародні федерації стрільби з лука, альпінізму, дзюдо, регбі, бадмінтону. Заснована в 1932 р. у Женеві

³⁰ У першому чемпіонаті світу взяли участь 13 країн; в основному з Південної та Північної Америки. Європу представляли лише 4 команди. Першим чемпіоном світу стала команда Уругваю, на другому місці – Аргентини, на третьому – США. Другий чемпіонат світу проходив уже в Європі – в Італії (1934 р.), третій – у Франції (1938 р.).

³¹ Arnaud P., Riordan J. Sport and International Politics: Impact of Facism and Communism on Sport. New York: Routledge, 1996. P. 75

Міжнародна федерація баскетболу (ФІБА) розгорнула роботу щодо включення цього виду спорту до програми Олімпійських ігор та з організації чемпіонатів Європи. Вперше європейська першість з баскетболу серед чоловіків була проведена у 1935 р. у Женеві (Швейцарія)³². У 1938 р., відбувся і перший чемпіонат Європи серед жіночих команд у Римі (Італія). У змаганнях взяло участь 5 країн: Італія, Литва, Польща, Франція та Швейцарія. Господарі змагань стали чемпіонами³³.

Організація таких міжнародних спортивних форумів сприяла дедалі більшому поширенню цих видів спорту. З іншого боку, розвитку інших видів спорту в міжнародному масштабі заважали політичні та ізоляційні погляди деяких держав та спортивних діячів. Наприклад, у тенісі англійці заперечували проти організації чемпіонатів світу, вважаючи таким відкритий турнір у Вімблдоні. Японці також чинили опір поширенню дзюдо, намагаючись зберегти його в таємниці. У боксі, важкій атлетиці, боротьбі існували розбіжності між професіоналами та аматорами. Крім цього, боротьба між різними угрупованнями спортивних діячів за вплив у новостворених федераціях, різне тлумачення правил, дискримінація за гендерними, расовими та соціальними ознаками також негативно впливали на організацію спільних чемпіонатів світу³⁴.

Примітна у цьому плані боротьба жінок за рівноправність у спорті. Найважливішою подією у цій низці стала заснування Жіночої спортивної асоціації, яку очолила французенка Еліс Мілльє. Асоціація боролася за визнання жіночих легкоатлетичних змагань та включення їх до олімпійської програми. На противагу позиції Міжнародного олімпійського комітету (МОК) Жіноча спортивна асоціація організувала у 1921 р. у Монте-Карло спортивні змагання, у яких брали участь лише спортсменки-жінки з Європи та Північної Америки. Програма змагань складалася з бігу на 60, 250 та 800

³² У турнірі взяли участь 10 країн: Бельгія, Болгарія, Угорщина, Іспанія, Італія, Латвія, Румунія, Франція, Чехословаччина, Швейцарія. Першим чемпіоном Європи стала команда Латвії.

³³ Arnaud P., Riordan J. Op. cit. P. 76.

³⁴ Кун Л. Зазнач. праця. С. 122-123.

м, естафетного бігу на 80 і 300 м, бар'єрного бігу на 74 м, стрибків у довжину та висоту, метання списа та штовхання ядра. Велика програма змагань у Монте-Карло послужила основою та взірцем для організації наступних міжнародних зустрічей. Поширення жіночого спортивного руху зробило актуальною необхідність його чіткої структуризації. У зв'язку з цим було створено Міжнародну спортивну жіночу федерацію (FSFI), завдяки зусиллям якої стали можливі проведення міжнародних змагань та пропаганда жіночого спорту по всьому світу³⁵.

У 1922 р. у Парижі FSFI організувала власні альтернативні жіночі Олімпійські ігри. Назва згодом була змінена на Світові жіночі ігри, оскільки МОК заявив свої права на ексклюзивне використання терміну «олімпійські». У програму ігор входили змагання з легкої атлетики, плавання, гандболу та баскетболу. Всесвітні жіночі ігри мали своє продовження у 1926 р. у Гетеборзі (Швеція), де брало участь 10 країн, потім у 1930 р. у Празі (Чехословаччина, 17 країн) та у 1934 р. у Лондоні (19 країн). Змагання мали несподівано гучний успіх, збираючи велику аудиторію глядачів. Це дозволило президенту FSFI Еліс Мілльє звернутися у 1935 до сесії МОК з меморандумом, у якому вона просила виключити жіночі змагання із програми Олімпійських ігор. При цьому вона посилялася на те, що проведення змагань із жіночих видів спорту є винятковим завданням FSFI. МОК із належним розумінням дипломатично відхилив цю пропозицію, яка отримала широку підтримку з боку преси, розуміючи, що поділ спортивного руху за гендерною приналежністю становив загрозу для всього олімпійського руху. Натомість МОК запропонував Е. Мілльє узгодити це рішення з компетентними міжнародними федераціями з окремих видів спорту. Переговори не дали бажаного результату, і проведення жіночих світових ігор було припинено. Проте їхній досвід винятково позитивно позначився на розвитку жіночого спорту. Їхні дисципліни все ширше включалися до

³⁵ Dziubiński Z. Sport na przełomie tysiącleci : szanse i nadzieje. Warszawa, 2000. S. 110.

програми Олімпійських ігор, чемпіонатів світу та Європи³⁶.

На поширення спорту у всесвітньому масштабі великий вплив зробило розвиток технічної та фізичної підготовки спортсменів у цей період. Встановлення стандартних спортивних дистанцій, типового спортивного обладнання, єдиних спортивних правил та норм дозволило планувати фізичну та технічну сторони підготовки. З'явилося поняття правильного стилю та техніки виконання рухів. Спортсмени намагалися копіювати рухи переможців, застосовувати новинки, що призводили до нових досягнень.

Тренери та спортсмени дійшли розуміння, що тільки вдосконалення спортивного спорядження та техніки недостатньо для зростання спортивних досягнень. Стали звертати увагу на розвиток фізичних якостей, насамперед на витривалість, швидкість та силу.

Фінські бігуни Ханнес Колехмайнен та Пааво Нурмі стали основоположниками системи тренувань у бігу на довгі дистанції, що складалася з темпових комбінацій. Лаурі Пікала в «Довіднику з легкої атлетики» (1930) описав поняття навантаження та відпочинку, чергування ритму навантаження, заклавши цим основу інтервального методу тренування³⁷.

Спортсмени стали спеціалізуватися в одному виді спорту, щоб забезпечити якнайкращу підготовку. Інші види спорту у тренуваннях виконували роль доповнюючих видів підвищення загальної спортивної підготовленості.

У гонитві за попереднім досягненням успіхів у спорті увага тренерів сфокусувалася на дітях. У плаванні це дало значні успіхи. Знаменита фігуристка цього періоду Соня Хені стала на ковзани під керівництвом свого батька у чотирирічному віці. Хоча така рання спеціалізація і піддавалася тоді критиці, проте вона заклала основи для майбутнього юнацького спорту в

³⁶ Кун Л. Зазнач. праця. С. 131.

³⁷ Там само. С. 132

уському світі³⁸.

2.2. Робітничий спортивний рух

Виникнення робітничих спортивних об'єднань було зумовлене тим, що через високі суми членських внесків, а у ряді випадків і через юридичні норми статуту, робітники були позбавлені змоги вступати до буржуазних спортивних клубів. Перші кроки до організованого робітничого спортивного руху були зроблені у Швейцарії ще у першій половині XIX ст.³⁹. Соціалістичні партії використовували спортивні організації як легальну форму політичної роботи серед робітників.

Бурхливий розвиток робітничого спорту у багатьох країнах висунув на перший план питання необхідності створення організації, яка б координувала його розвиток у міжнародному масштабі. Напередодні Першої світової війни робітничий спортивний рух у країнах Західної Європи досяг свого апогею. У 1913 р. у Генті (Бельгія) відбувся установчий міжнародний конгрес представників національних спілок та клубів робітників-спортсменів, на якому було ухвалено рішення про створення Міжнародного товариства робітників-спортсменів – Соціалістичний спортивний інтернаціонал (CIS). На чолі його стали праві соціал-демократи, які пропагували «теорію нейтралітету», відмову від політичної та класової боротьби робітників-спортсменів. Ця політика не збігалася із інтересами лівої соціал-демократії (комуністичних партій). Після Першої світової війни у робітничому спортивному русі стався розкол на ґрунті ідейних розбіжностей між християнсько-демократичними, соціал-демократичними та комуністичними організаціями⁴⁰.

У вересні 1920 р. у швейцарському місті Люцерн було проведено Міжнародний конгрес, у якому взяли участь делегати від робітничих

³⁸ Кун Л. Зазнач. праця. С. 132

³⁹ Gounot A. Sport or Political Organization? Structures and Characteristics of the Red Sport International, 1921-1937. *Journal of Sport History*. 2002. № 28(1). P. 25

⁴⁰ Kruger A., Riordan J. The Story of Worker Sport. *Journal of Sport History*. 1996. Vol. 24, №2. P. 218

спортивних організацій Англії, Бельгії, Німеччини, Чехословаччини, Швейцарії, Фінляндії та Франції. Учасники конгресу створили Міжнародний робочий спортивний інтернаціонал, який у подальшому отримав назву «Люцернський спортивний інтернаціонал» (ЛСІ) за назвою міста, де проходила установа конференція. До складу ЛСІ були прийняті представники Радянської Росії, яку звинувачували у милітаризації фізичної культури. Це спричинило розкол у робітничому спортивному русі в Чехословаччині, Угорщині, Німеччині, Італії та деяких інших країнах. Тому у липні 1921 р. у Москві відбувся I Міжнародний конгрес представників революційних робітничих спортивних організацій, на якому було створено Міжнародну спілку червоних спортивно-гімнастичних організацій («Червоний спортінтерн», ЧСІ) як альтернатива ЛСІ. Головною метою його створення було завдання «вирвати велику кількість юнаків з-під ідейної залежності буржуазії чи соціал-угодовців і поставити їх під загальний червоний прапор трудящих»⁴¹.

У Статуті ЧСІ відкрито заявлялося про його завдання «...виховання трудящих мас міста та села та їх фізичного зміцнення, щоб у класовій боротьбі пролетаріату вони могли взяти участь як здатні до опору, фізично спритні, бадьорі та повні рішучості борці». Фізична культура, гімнастичні ігри та спорт визначалися як засіб у пролетарській класовій боротьбі. В організаціях ЧСІ було запроваджено комплекс «Готовий до класової боротьби» (ГКБ)⁴².

Крім фізкультурних організацій СРСР, до складу ЧСІ входили Федерація робітничої фізкультури Чехословаччини, Робітнича спортивна федерація Франції, її Алжирська організація, Робітнича спортивна федерація Ельзас-Лотарингії, Робітнича спортивна спілка Швеції, робітничі федерації Британії, США, Греції та ін⁴³. За даними II Конгресу ЧСІ, в 1922 р. у його

⁴¹ Steinberg D. The Workers' Sport Internationals 1920-28. *Journal of Contemporary History*. 1978. Vol. 13, № 2. P. 235-236

⁴² Ibidem. P. 236

⁴³ Steinberg D. Op. cit. P. 236

лавах налічувалося близько 1 млн. осіб разом із робітниками-спортсменами з Радянської Росії⁴⁴.

У серпні 1922 р. у Парижі виникла робітнича спортивна організація під назвою «Червона зірка» та Футбольний клуб імені голови Червоного спортінтерну Миколи Подвойського. Назви цих організацій відбивали їхню ідейну сутність.

У тому ж 1922 р. було організовано масові робітничі спартакиади у Болгарії та Чехословаччині, проведено перші міжнародні контакти робітників-спортсменів зарубіжних країн із Радянською Росією. У вересні 1922 р. на запрошення Замоскворецького клубу спорту в Москву приїхала футбольна команда Робітничого спортивного союзу Фінляндії. Фінські футболісти провели у Москві три матчі, які викликали величезний інтерес у вболівальників. На одному із матчів були присутні 8000 глядачів⁴⁵.

У травні 1923 року вже радянські футболісти виїжджали за кордон. Вони провели сім матчів у Фінляндії, потім у серпні 1923 р. команда РРФСР здійснила турне Швецією, Норвегією, Німеччиною, Естонією. Перевага збірної РРФСР була незаперечною, оскільки їй протистояли лише робітничі клуби окремих міст цих країн.

Період 1922-1924 років. був критичним для ЛСІ через підривну діяльність ЧСІ, який намагався перетягнути на свій бік членів ЛСІ.

Керівники робітників спортивних інтернаціоналів намагалися протиставляти Олімпійським іграм свої світові робітничі олімпіади. Ще в липні 1922 р. на II Конгресі ЛСІ було прийнято рішення провести в 1925 р. I світову зимову робочу олімпіаду в Шайберхау-Різенгевюлі та літню у Франкфурті-на-Майні. Спочатку передбачалася участь у цій олімпіаді і членів ЧСІ, яким запропонували вступити до ЛСІ і таким чином, мати правові підстави участі в олімпіаді. Як писав генеральний секретар ЛСІ Девліже до Вищої ради фізичної культури СРСР «...участь залежить лише

⁴⁴ Ibidem. Р. 236

⁴⁵ О'Махоуни М. Спорт в СССР. М.: Новое литературное обозрение, 2010. С. 76

від вас. Ми повторюємо та просимо увійти до нашої міжнародної спілки. Ваша відмова стане єдиною перешкодою до виконання вашого природного бажання»⁴⁶. Проте керівники ЧСІ, які були представниками СРСР, відкинули цю пропозицію та таким чином позбавили своїх робітників-спортсменів можливості участі в олімпіаді.

Перша літня світова робітнича олімпіада проходила 24-28 липня 1925 р. у Франкфурт-на-Майні. Окрім спортивних змагань проводились вуличні демонстрації, вечірні ілюміновані свята на річці Майн. У спортивному відношенні на Олімпіаді було показано ряд результатів, які не поступалися досягненням Олімпійських ігор, наприклад, в естафеті 4x100 м жіночою командою Німеччини було встановлено світовий рекорд (51,3 с). Загалом у I робочій олімпіаді взяли участь 75 000 спортсменів, які представляли 14 країн (до складу ЧСІ у 1924 р. входило лише 9 країн)⁴⁷.

У відповідь ЧСІ було організоване турне футболістів Харкова по Німеччині. Усього харківські футболісти провели вісім ігор у Німеччині, вигравши їх із великою перевагою, внаслідок того, що протистояли їм невеликі робочі клуби. Виконком Червоного спортінтерну, наголосивши на політичному значенні поїздки харківських футболістів, надав команді звання «Першої пролетарської футбольної команди імені Червоного спортивного інтернаціоналу»⁴⁸.

Фактично, під маркою ЧСІ, представники Радянського Союзу намагалися розширити рамки міжнародних контактів по лінії робітничих спортивних зустрічей, насамперед із робітниками Німеччини, де були найсильнішими комуністичні ідеї.

З цього часу почали проводитися регулярні міжнародні змагання зі спортсменами-робітниками Латвії, Фінляндії, Австрії, Франції. Загалом, у

⁴⁶ Хорошева А. Діяльність Червоного спортивного інтернаціоналу наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років. *Вісник Донецького національного університету. Серія: Історія*. 1998. Вип. 1. С. 89

⁴⁷ Боголюбова Н.М., Ніколаєва Ю.В. Червоний спортивний Інтернаціонал та зародження радянської спортивної дипломатії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 1989. № 2. С. 109

⁴⁸ Там само. С. 110

1926 р. радянські спортсмени брали участь у 77 таких зустрічах. Водночас деякі уряди (Іспанії, Чехословаччини) не дозволяли радянським спортсменам відвідувати їхні країни⁴⁹.

У серпні 1927 р. на IV Конгресі ЛСІ в Гельсінгфорсі (сучасні Хельсінкі, Фінляндія) було прийнято рішення про неможливість об'єднання з Московським інтернаціоналом (ЧСІ), а також про заборону членам ЛСІ брати участь у Всесоюзній спартакіаді 1928 р. у Москві, яка кваліфікувалася як «комуністичний захід партійно-політичного характеру». Керівники ЧСІ не приховували своїх цілей. Наприклад, у резолюції IV пленуму ЧСІ «Буржуазний спортрух і завдання ЧСІ» відкрито говорилося, що «всі заходи боротьби з буржуазним спортивним рухом мають на меті відвоювання робітників-спортсменів з буржуазних спілок. Буржуазну олімпіаду 1928 р. робітники повинні бойкотувати, а замість неї мають відвідати Спартакіаду робітників у СРСР»⁵⁰.

Таким чином, боротьба між двома міжнародними робітничими спортивними організаціями загострилася. У Всесоюзній спартакіаді взяли участь понад 600 спортсменів-робітників із 12 країн: Німеччини, Фінляндії, Франції, Естонії, Норвегії, Латвії, Швейцарії, Чехословаччини, Англії, Швеції, Уругваю та Австралії. В урочистому параді відкриття Спартакіади 12 серпня 1928 р. на Червоній площі брали участь 30 тис. осіб. Як символ єдності пролетарських спортсменів звучав пролетарський гімн «Інтернаціонал», а диригував цим хором його автор – 80-річний П'єр Дегейтер. Програма Спартакіади складалася із трьох частин:

- 1) масова частина – що включала відкриття та закриття, спортивні інсценування, карнавали, ігри, авто- і мотопробіги;
- 2) показова – демонструвала національні види спорту, нові спортивні ігри як народів Радянського Союзу, так і зарубіжних гостей;
- 3) змагальна – що складалася з командних змагань, що входили до

⁴⁹ Steinberg D. Op. cit. P. 239

⁵⁰ Едельман Р. Серйозна забава: Історія видовищного спорту СРСР. Київ, 1988. С. 133

заліку спартакіади та особистих змагань⁵¹.

Всесоюзна спартакіада, за словами секретаря Центрального виконавчого комітету СРСР Авеля Єнукідзе була святом, де радянські фізкультурники показували свої досягнення закордонним товаришам⁵².

Бажаючи зберегти свій вплив на маси, ЛСІ в 1929 р. перейменувався в Соціалістичний робітничий спортивний інтернаціонал⁵³ (САСІ), а замість керівників бельгійця Гастона Брідо та француза Девліже призначили нових – австрійського політика Юліуса Дойча та німецького політика Корнеліуса Геллерта. Однак це не призвело до зміни політики виконкому САСІ, спрямованої на уникнення класової боротьби⁵⁴.

Початок 1930-х років характеризувався перманентною конфронтацією між ЧСІ і САСІ. Червоний спортивний інтернаціонал, під гаслом боротьби за єдність робітничого спорту, ухвалив рішення провести у 1931 р. у Берліні II Міжнародну робочу спартакіаду на відзначення 10-ї річниці ЧСІ. Протягом 10 місяців у багатьох країнах проходили відбіркові змагання для участі у заключних фінальних змаганнях, запланованих на 12 липня 1931 р. у Берліні. Відбір пройшли 11 тис. робітників-спортсменів. Проте соціал-демократична влада Німеччини заборонила проведення фіналу Спартакіади в Берліні. Вони були перенесені до Москви, де і відбулися у серпні 1931 року⁵⁵.

Паралельно САСІ проводив у червні 1931 р. Віденську робітничу олімпіаду для членів своєї організації, яка була присвячена черговому Конгресу II Інтернаціоналу.

Лише прихід до влади в Німеччині Гітлера та ліквідація спочатку там, а потім в Австрії та Латвії робітничих спортивних організацій змусили керівників ЧСІ та САСІ переглянути свої взаємини. Усередині обох Інтернаціоналів почалися період бродіння та дискусій, внутрішня боротьба.

⁵¹ Едельман Р. Знач. праця. С. 134-135

⁵² Там само

⁵³ Sozialistische Arbeiter Sportinternationale (SASI)

⁵⁴ Keys B. Soviet sport and transnational mass culture in the 1930s. *Journal of Contemporary History*. 2003. Vol. 38. № 3. P. 418

⁵⁵ Ibidem. P. 419

Все це призвело до прийняття нової тактики та лінії поведінки. Спортивні робітничі спілки Норвегії та Фінляндії звернулися з листом до ЧСІ, в якому містився заклик виступити з ініціативою поновлення перерваних переговорів. Керівники Червоного спортивного інтернаціоналу змушені були визнати, що події розвиваються не на їхню користь. Число членів організації не збільшувалося, боротьба з САСІ забирала багато сил та енергії. Водночас САСІ ототожнювався з усім буржуазним спортивним рухом, що було докорінно неправильним⁵⁶.

Тому керівники ЧСІ визнали необхідність перегляду політики на створення єдності у робітничому спорті, згуртування всіх сил проти фашизму та загрози війни. Влітку 1934 р. у Парижі було проведено спільну антифашистську спортивну зустріч, у якій взяли участь 4600 спортсменів різних національностей, які представляли 19 країн. Тим самим було закладено основи створення антифашистського фронту робітників та інших прогресивних спортивних організацій. Голова організаційного комітету з проведення паризької зустрічі Анрі Барбюс зазначав: «Було зроблено вирішальний крок на користь того, щоб врятувати фізичну культуру та молодь від потворних церемоній фашизму»⁵⁷.

Внаслідок цього паризька зустріч дала поштовх до організації руху за єдність у робочому спорті майже у всіх європейських країнах. У грудні 1934 р. у Франції об'єдналися два робітничі спортивні спілки. На другій празькій зустрічі, в жовтні 1935 р., представники Соціалістичного інтернаціоналу домовилися про спільні зусилля проти організації Олімпійських ігор 1936 р. у гітлерівській Німеччині. Узгодили співпрацю робітничих спортивних клубів деяких країн, виробили тактику боротьби проти використання Олімпійських ігор у Берліні для нацистських цілей. Обидва інтернаціонали встановили зв'язки з паризьким бюро Міжнародного комітету боротьби за збереження олімпійського духу. На засіданні у червні 1936 р. комітет

⁵⁶ Kruger A., Riordan J. Op. cit. P. 219

⁵⁷ Хорошева А. Діяльність Червоного спортивного... С. 96-97

ухвалив рішення про бойкот Берлінських Ігор та організацію Народної Олімпіади в Барселоні. На цю Олімпіаду прибули понад дві тисячі спортсменів-робітників та спортсменів з інших соціальних груп суспільства. Проте змагання не вдалося провести, так як у день відкриття Народної Олімпіади (18 липня 1936 р.) в Іспанії розпочався антиреспубліканський заколот генерала Ф. Франко⁵⁸.

Учасники Народної Олімпіади приєдналися до республіканських сил, які склали кістяк сформованих пізніше міжнародних бригад. У цей же час у Празі було організовано Народні Спортивні ігри. Чехословацькі, американські, французькі та шведські спортсмени-антифашисти, які брали в них участь, протестували проти спотворення олімпійського духу на Іграх у Берліні.

Головним підтвердженням прагнення обох Інтернаціоналів до єдності у робітничому спортивному русі було проведення в 1937 р. в бельгійському Антверпені III Міжнародної робітничої олімпіади. Програму складали легка атлетика, боротьба, гімнастика, футбол, плавання, бокс. В Олімпіаді взяли участь 14 тис. спортсменів-робітників із 15 країн, у тому числі й СРСР. Спортивні заходи, видання, демонстрації, мітинги Робітничої олімпіади демонстрували прагнення антифашистів до єдності та їх готовність виступити проти наближення світової війни⁵⁹.

На цій олімпіаді Соціалістичний робітничий спортивний інтернаціонал та Червоний спортивний інтернаціонал підтвердили своє рішення про єдність, домовившись провести наступну Робітничу олімпіаду в Празі у 1940 р. під знаком антифашистської єдності. Однак окупація Чехословаччини гітлерівською Німеччиною не дозволила втілити ці наміри в життя.

Таким чином, значення міжнародного робітничого спортивного руху полягає в тому, що він зміг залучити тисячі робітників різних країн до занять

⁵⁸ Хорошева А. Діяльність Червоного спортивного інтернаціоналу ... С. 97-98

⁵⁹ Кописов Н. Радянська політика в галузі «спорту високих досягнень» у 1920-1930-х рр. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Політологія. Історія. Міжнародні відносини»*. 1994. № 1. С. 105

спортом, гімнастикою та туризмом. У багатьох містах силами та коштом робітників були побудовані спортивні майданчики, стадіони, де могли займатися вони та члени їхніх сімей. У Франції з 1936 р. проводилися суботні робітничі чемпіонати. Організовані з ініціативи газети французьких комуністів «Юманіте» велогонки (1927) та змагання з кросу (1933) на довгі роки стали масштабними міжнародними турнірами. З розпуском Комінтерну (1943) припинив свою діяльність і Червоний спортивний інтернаціонал. У більшості країн робітнича спортивна єдність зберіглася і після закінчення Другої світової війни⁶⁰.

2.3 Розвиток шкільної фізичної культури та позашкільних фізкультурних організацій

У аналізований період шкільна фізична культура зберегла свої основні напрями – гімнастичний і спортивно-ігровий. Європейські педагоги прагнули модернізувати відомі німецьку, шведську, французьку гімнастики, пристосувати їх до нових умов та нових знань у галузі біології та фізіології людини. Модернізація йшла найчастіше шляхом відбору найкращого з наявних систем фізичного виховання та злиття їх у нові системи.

Гімнастичний напрям набув поширення переважно у країнах Центральної Європи: Австрії, Німеччини, Швейцарії, Чехословаччини та ін. На перший план висунулася система, запропонована австрійським педагогом Карлом Гаульгофером (1885-1941) – діячем народної освіти Австрії. Спільно з Маргаритою Штрайхер він написав низку робіт з фізичного виховання дітей шкільного віку. З них найбільш відомими є «Основи австрійської шкільної гімнастики» та «Природна гімнастика»⁶¹.

Система фізичного виховання К. Гаульгофера ґрунтувалася на дослідженнях німецьких вчених Карла Адольфа Шпіса та Ф. Еккарда.

⁶⁰ Лубишева Л., Хуббієв Ш., Селюкін Д. Спортизація як фактор залучення населення до масової спортивної підготовки. *Теорія і практика фізичної культури*. 1991. № 3. С. 103

⁶¹ Кун Л. Зазнач. праця. С. 75.

Фізіолог К. Шпісс у своїй праці «Фізіологія фізичного виховання» розвинув і переробив відповідно до нових потреб положення системи Жоржа Демені. К. Шпісс стверджував, що для дітей шкільного віку найбільш корисними є ігри та природні рухи. Він запропонував розділити форми руху за фізіологічними ознаками на силові і швидкісні вправи, і навіть вправи на витривалість. Він дотримувався думки, що більше часу необхідно приділяти тренуванню нижніх кінцівок, оскільки тут розташований більша кількість м'язів⁶².

Ф. Еккард досліджував механіку фізичного виховання, виступав за використання природних рухів, облік статі та рівня загартування дітей, характер емоцій на уроці фізкультури та принцип поступовості. Еккард був затятим противником «стихійності» під час уроків фізкультури⁶³.

К. Гаульгофер із співробітниками творчо використовували дані досліджень К. Шпісса та Ф. Еккарда, а також інші дослідження сучасників у галузі біології та педагогіки. Вони також врахували психологічні та естетичні потреби молоді до руху. У систему вправ Гаульгофер гармонійно включав гігієнічне виховання. Спостерігав за допомогою контрольних вимірювань та спостережень за змінами навантаження на організм дітей. Система вправ Гаульгофера була результатом поєднання шведської і сокільської гімнастик. Він поділяв усі вправи на чотири основні групи: 1 – вирівнюючі (коригувальні); 2 – формуючі (гігієнічні, для постави та ін); 3 – вправи у мистецтві рухів (танці тощо); 4 – вправи у досягненнях (спорт, туризм)⁶⁴.

Сам урок фізичної культури будувався у наступній послідовності. Спочатку йшла розминка, що включала швидкі, енергійні і послідовно побудовані рухи (біг, стрибки) для прискорення кровообігу і розслаблення м'язів. Після розминки пропонувалися вправи, які безпосередньо слугували для фізичного виховання: вправи на рівновагу, на гнучкість й розминки тих частин тіла, які були пасивні у процесі праці. Давались вправи на силу і спритність, опір, підняття ваги, кидки, біг, підйом на шведську стінку,

⁶² Там само. С. 76

⁶³ Кун Л. Зазнач. праця. С. 77.

⁶⁴ Там само. С. 77-78

повзання, лазіння, упори, стрибки у висоту, в довжину, в глибину, підскоки, ігри та танці з підскоками для підвищення навантаження на серце та легені. У третій частині уроку йшли вільні та заспокійливі вправи, розважальні та комбіновані ігри, ходьба із заплющеними очима, виконання вправ зі співом, жартівливі вправи⁶⁵.

Систему фізичного виховання з гімнастичної спрямованістю застосовували у школах як Європи, так і Південної та Центральної Америки, Нової Зеландії, Південно-Африканського Союзу та інших. Вона вважалася досить передовою для свого часу. У Бельгії, наприклад, в 1923 р. було створено Бельгійську федерація навчальної гімнастики, котра займалася використанням гімнастики у навчальних закладах. Схожі структури створювалися та інших країнах Європи.

Спортивно-ігровий напрямок у шкільній фізичній культурі набув поширення насамперед в англосаксонських країнах. Це зумовлено кількома причинами. З одного боку, шкільною системою фізичного виховання, що існувала, були незадоволені спортивні менеджери, що бачили причини поразок своїх спортсменів у недостатній фізичній підготовці юнаків. З іншого боку, зміни, що відбувалися на межі 1920-х років в економічному житті, дедалі гостріше ставили проблему вільного часу. Цій темі було присвячено роботу Джоя Б. Неша «Виховування характеру у фізичному вихованні» (1931), яку згодом називали біблією спортивно-рекреаційного спрямування. Неш цілком обґрунтовано говорив що, якщо суспільство хоче уникнути складних конфліктів, воно має регулювати вільний час людей. Він рекомендував заповнювати вільний час людини доступними розважальними вправами, іграми, щоб дати можливість їй відпочити за допомогою помірної фізичної активності. Він закликав будувати парки відпочинку, басейни, спортивні зали та спортивні табори для відновлення сил після роботи. У той же час Неш наголошував, що люди тільки тоді пов'яжуть своє життя зі спортом, коли вони ще в «оптимальному віці» (тобто шкільному) оволодіють

⁶⁵ Там само. С. 78

інтересом до занять якимось видом спорту. Він критикував гімнастичні системи, спрямовані лише на розвиток м'язів. Він вказував на те, що діти вже у шкільному віці мають прагнути досягти найкращих результатів: потрапити до збірної школи чи встановити будь-який рекорд. Тоді, вважав Неш, вони на все життя збережуть уподобання до обраного виду спорту⁶⁶.

Концепція спортивної педагогіки Дж. Б. Неша відповідала індивідуально-педагогічним прагненням особистості та сприяла спеціалізації з видів спорту у коледжах та інших навчальних закладах.

Згадана модель напряму шкільного фізичного виховання, крім США, найбільшого поширення набула в елітних школах Австралії, Канади, Південно-Африканського Союзу, Японії, Пакистану, країнах Південної Америки, а також в англійських коледжах.

Ці два основних напрями у шкільному фізичному вихованні мали і місцеві відмінні форми та риси. Це було з впливом традицій, кліматичних умов, політико-ідеологічних прагнень чи стану економічного розвитку.

Також слід зазначити, що у 1920-1930-ті роки у багатьох країнах популярними стали рухи серед школярів за здобуття спортивних значків за різні спортивно-фізкультурні досягнення.

Серед позашкільних організацій, які займалися фізичним вихованням дітей та підлітків, у період значну роль грали військово-спортивні молодіжні організації⁶⁷. Перша світова війна переконала всіх, що для ведення сучасних бойових дій потрібна фізично підготовлена, витривала, психологічно стійка та налаштована молодь. Найкращим місцем для підготовки такої молоді були скаутські організації, створені Баден-Пауелом. Вони органічно об'єдналися фізична і воєнізована підготовка зі світоглядним впливом. Вплив скаутизму продовжувався і після закінчення школярами середньої школи, аж до

⁶⁶ Трофим'як Б. Є. Гімнастично-спортивні організації у Національно-Визвольному русі Галичини (Друга половина XIX ст. – перша половина XX ст.). Тернопіль : Економічна думка, 2001. С. 95-96.

⁶⁷ Синяк С. Польські парамілітарні організації на Волині у міжвоєнний період: мета та завдання діяльності. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Національна Академія Наук України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Том. 20. Київ, 2010. С. 338

призову до армії, а в деяких країнах, де не було військової повинності, і до зрілого віку (переважно до укладення шлюбу)⁶⁸.

У 1920 р. у Лондоні відбулася перша міжнародна скаутська зустріч-фестиваль, що отримала назву «Джамборі». На ній були присутні 18 тис. скаутів із 34 країн. Цей фестиваль дав потужний поштовх до поширення скаутизму у світі. Вже наступного 1921 р. скаутські організації діяли у 63 країнах. На міжнародній конференції скаутів у Парижі 1922 р. було створено Міжнародне бюро реалізації контактів між скаутськими організаціями різних країн. Вирішено було проводити кожні 2 роки міжнародні з'їзди керівників скаутів, а кожні 4 роки – зльоти бойскаутів та герлскаутів. Вони давали змогу порівняти результати підготовки молоді із різних країн⁶⁹.

Скаутський рух захопив досить значну частину юнаків та дівчат, виховуючи їх у дусі патріотизму та націоналізму, даючи широку воєнізовану та фізичну підготовку.

У період Другої світової війни старші скаути з Англії, Франції, США та інших країн виявили себе найбільш підготовленим контингентом. Слід зазначити, що значна частина скаутських організацій під час війни стала на бік руху Опору, борючись разом із патріотичними силами у партизанських загонах Франції, Югославії, Чехословаччини, Польщі та інших країн.

Держави, вступивши на шлях авторитаризму, створювали власні тоталітарні молодіжні рухи. Наприклад, в Італії цю роботу проводила організація «Оноре націонале балила», яка об'єднувала до Другої світової війни італійську молодь віком від 6 до 18 років. У ній проводилося військове, фізичне та духовне виховання в ім'я «створення завтрашньої Італії – суто фашистської», як йшлося в Статуті організації. Подібні цілі мали і інші молодіжні організації, що діяли в Німеччині, Болгарії, Угорщині, Польщі, Іспанії. Вони навчали молодь стрільбі, стройової підготовки, вправ зі зброєю,

⁶⁸ Wais K. Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1918-1939. Rzeszów : Studia z dziejów organizacji młodzieżowej w II RP, Rzeszów, 2007. S. 55

⁶⁹ Wais K. Op. cit. S. 56

орієнтація на місцевості, проводили воєнізовані та спортивні ігри⁷⁰.

Релігійні спортивні організації після Першої світової війни також інтенсивно розпочали збільшення лав своїх прихильників. Якщо до війни релігійні спортивні союзи, крім Асоціації молодих християн, були порівняно нечисленні, після її закінчення вони почали створюватися у масовому порядку. Окремі церковні спортивні організації починають оформлятися в національні та міжнародні релігійно-спортивні організації.

Так, у Німеччині в 1920 р. виник «Дойче Югендкрафт» – національний союз фізичних вправ у католицьких громадах, що об'єднував до 1928 р. у своїх 4500 місцевих організаціях близько 800 тис. осіб, з них близько півмільйона – не старше 18 років. Кожні шість років союз організовував велике всенімецьке свято, а кожні два роки – католицькі першості Німеччини з різних видів спорту. У 1921 р. у Німеччині було створено євангелічне товариство молодих чоловіків, яке отримало через чотири роки назву «Ейхенкройц» («Дубовий лист»). Регіональні релігійні спортивні організації були створені також в Італії, Австрії, Франції, Бельгії, Голландії. У 1936 р. було створено організація молодих католиків (КЮС), що розгорнула велику спортивно-рекреаційну діяльність серед своїх парафіян⁷¹.

У 1930 р. відбувся Конгрес християнського фізичного виховання, на якому обговорювалися цілі, завдання та форми організації занять фізичною культурою та спортом серед віруючих. У рішеннях конгресу говорилося, що задовольнити найвищі потреби людини можна лише в тому випадку, якщо увага буде приділена також душі тих, хто займається, якщо до програми занять фізичними вправами буде включено вивчення Євангелія.

Зміна ставлення церкви до фізичних вправ ґрунтувалася на зміні їхніх колишніх теологічних постулатів. Тепер церква не розглядала тіло як джерело гріховності, а «сприймала по-новому – як вираз та інструмент душі». Спорт представлявся як засіб відпочинку, який вносить

⁷⁰ Kosyrz Z. Wychowanie patriotyczno-oboronne dzieci i młodzieży. Warszawa, 1987. S. 110

⁷¹ Kosyrz Z. Op. cit. S. 145

«різноманітність та свіжість, сприяє терплячості та задовольняє прагнення до урочистості».

Релігійні спортивні клуби мали чудові спортивні зали, майданчики і басейни. Різні проповіді та навіть «спортивне» оформлення церков працювали на залучення молоді. Так, на одному з вітражів собору, зробленого на замовлення нью-йоркського єпископа Маннінга, було зображено сцени боксу, ігри в гольф, скачок тощо, а також портрети відомих спортсменів.

Церква активно пропагувала різні види діяльності за інтересами у дозвілля. Сюди відносилися, крім занять фізичними вправами, вивчення іноземних мов, танці, співи і навіть кулінарія та ін..

У період між Першою та Другою світовими війнами значного поширення набули всілякі *рекреаційні рухи*. Пов'язано це було з бажанням керівників підприємств максимально збільшити продуктивність праці, з одного боку, а з іншого – заповнити вільний час робітників і спрямувати енергію молоді в потрібне русло. Нові дослідження фізіологів та психологів показували, що своєчасні перерви та гімнастичні вправи знижують втому робітників під час праці. Тому вже у 1920-ті роки у багатьох промислово розвинених країнах почали наполягати на запровадженні виробничої гімнастики. На підприємствах деяких найбільших концернів з'явилися посади викладачів фізкультури. Однак схематичність та одноманітність гімнастичних вправ не дуже захоплювали самих робітників⁷².

Міжнародна організація праці (МОП) у 1924 р. провела у Женеві (Швейцарія) конференцію з питань вільного часу. У рішеннях конференції наказувалося урядам держав-членів Ліги Націй, а також власникам заводів та підприємств у цих країнах, створення відповідних умов для занять трудящих гімнастикою, туризмом та спортом.

Роль заводського спорту особливо зросла в Англії, Франції, Німеччині, Австрії, США та інших американських державах. На початку 1930-х років у

⁷² Kruger A., Riordan J. Op. cit. P. 220

цих країнах заводські організації становили вже приблизно 75% усіх спортивних товариств. Змагання, як правило, проводилися в неділю, відкриваючи можливість для розваг у вільний час як самих учасників, так і глядачів.

1930-ті роки є часом оформлення загальнодержавних органів, які займалися проблемами рекреації та вільного часу населення. В Італії ще в 1925 р. була створена організація «Діяльність після роботи», яка займалася відпочинком робітників, службовців та їхніх сімей. Подібну роль у Німеччині виконувало створене 1933 р. товариство «Сила через радість», якому МОК 1938 р. на знак визнання заслуг присудив олімпійський кубок. В Англії в 1935 р. була утворена Центральна рада фізичної рекреації, яка займалася організацією діяльності у вільний час не тільки серед працюючих, а й у школах. Подібні цілі виконувала і Національна асоціація ігрових майданчиків, що розпочала роботу у 1925 р. Вона стимулювала будівництво ігрових полів, майданчиків та спортивних центрів за допомогою реклами, технічної та фінансової підтримки. Основні фонди цієї асоціації – добровільні пожертвування, а також невеликі дотації від уряду⁷³.

Узагальнюючи розвиток шкільної фізичної культури та позашкільних фізкультурних організацій, можна констатувати, що сталося розширення їхньої географії та підвищення ролі до державного рівня завдяки загальному поширенню спорту у світі та здорового способу життя серед трудящих та молоді.

Свою підготовку та досягнення у фізичній підготовці спортсмени могли випробувати на різного рівня змаганнях. Особливе місце, традиційно відводилося для різного роду міжнародних змагань, в тому числі регіональних. До регіональних спортивних ігор належали насамперед комплексні спортивні змагання, що проводилися в якомусь окремому регіоні світу, в яких брали участь країни, об'єднані за географічною ознакою. Вони були зменшеною копією Олімпійських ігор в окремих регіонах. Водночас

⁷³ Кун Л. Зазнач. праця. С. 166

існували ігри, створені й за іншими ознаками: мовною, світоглядною чи релігійною. Однак головним чинником при цьому залишалося бажання організаторів поглибити політичні та економічні зв'язки між країнами-учасницями. Примітно, що ці ігри зазвичай проходили під патронажем Міжнародного олімпійського комітету відповідно до його принципів і правил і служили розвитку спорту в цих регіонах світу. Змаганням, так само як і Олімпійським іграм, були притаманні урочисті церемонії відкриття та закриття, підбиття підсумків, а програма змагань включала як олімпійські види спорту, так і ті, що не входили до програми Олімпійських ігор, але були популярні в країнах, що брали в них участь.

Ігри Британської імперії у першій половині XX ст. були прообразом в організацію наступних регіональних ігор. Авторство проведення «Імперських ігор» між метрополією (Великобританія) та домініонами (країни-колонії) належить одному з англійських місіонерів Д. Ашлі Куперу. Він ще з 1891 р. неодноразово писав у газеті «Таймс» про необхідність перетворити епізодичні спортивні зустрічі на організовані заходи, які б сприяли згуртуванню Великобританії та її колоній. Втілення його планів у життя відбулося лише на межі століть. Під час проведення імперських фестивалів до програми включалися командні зустрічі з деяких видів спорту. Командні результати визначалися за сумою набраних очок в окремих видах спорту, а з 1911 р. країна-переможниця стала нагороджуватися перехідним імперським призом, заснованим англійським королівським двором⁷⁴.

Після Першої світової війни найбільші колонії стали домагатися незалежності. Внаслідок тривалих переговорів і компромісів у 1926 р. Канада, Австралія та Південно-Африканський Союз отримали повний державний суверенітет і разом із Великобританією увійшли до складу Британської співдружності націй, в якій завдяки своєму економічному розвитку Великобританія зберегла домінуюче становище. Для продовження культурних та спортивних зв'язків між країнами співдружності у 1924 р. було

⁷⁴Watson A. The Evolution of International Society. London: Routledge, 1992. P. 145

створено «Товариство імперських ігор». З нагоди майбутніх 1928 р. в Амстердамі Олімпійських ігор там же відбулася конференція країн, що входили до Британської співдружності націй. На ній було ухвалено рішення про проведення змагань на кубок Британських імперських ігор за парними роками після Олімпійських ігор, починаючи з 1930 року⁷⁵.

I Британські імперські ігри проходили у 1930 р. у м. Гамільтоні (Канада), II – у 1934 р. у Лондоні (Англія), III – у 1938 р. у Сіднеї (Австралія). У програму включили змагання з легкої атлетики, боротьби, велоспорту, боксу, важкої атлетики та фехтування. Незважаючи на велику популярність футболу, він не входив до програми Ігор, оскільки англійці мали значну перевагу у цьому виді спорту. Організація даних Ігор сприяла значному поширенню спорту в країнах Британської імперії.

Балканські ігри створювалися на користь зближення балканських народів, пом'якшення багаторічних політичних протиріч, що існували між державами, розташованими на Балканському півострові. Спочатку організація ігор призначалася для розвитку футболу та легкої атлетики у цьому регіоні. Перші Балканські ігри були проведені в 1929 р. в Афінах (Греція), де відбулися чемпіонати з футболу та легкої атлетики. Починаючи з 1930 р. до програми Ігор увійшли й інші олімпійські види спорту⁷⁶.

Особливістю Балканських ігор було те, що в їх рамках, окрім головних змагань, проводилися чемпіонати з окремих видів спорту в інших містах, а іноді й країнах та в інші терміни. Зрештою, всі результати підсумовувалися і визначалися країни-переможниці. Ігри з перших до четвертих пройшли в Греції, а наступні – вже й в інших країнах.

Невеликі балканські держави намагалися об'єднати зусилля проти загрози фашистської Італії, що нависла, тому на Іграх підкреслювалося миролюбне ставлення країн-учасниць одна до одної.

Усього за цей період було проведено 11 балканських ігор. Останні

⁷⁵ Ibidem. Р. 146-147

⁷⁶ Кун Л. Зазнач. праця. С. 188

відбулися 1940 р. у Стамбулі. Через Другу світову війну Румунія та Болгарія вже не змогли виставити свої команди, але їхні національні прапори майоріли на флагштоках стадіонів, підкреслюючи тим самим єдність та дружбу балканських народів.

Північні ігри з'явилися ще до Першої світової війни. Ці комплексні змагання (в основному з зимових видів спорту) проходили завжди у Швеції у 1901, 1905, 1909, 1913, 1917, 1922 та 1926 роках. В них брали участь спортсмени Швеції, Норвегії, Фінляндії, а 1913 р. і Росії⁷⁷.

У програму Північних ігор, розраховану на 9 днів, входили: лижні перегони (15, 20, 30, 60, 90 км для чоловіків, 10 км для жінок), змагання з швидкісного бігу на ковзанах для чоловіків (500, 1500, 5000 і 10 000 м) жіночі та парні), гонки лижних патрулів, швидкісний біг на ковзанах під вітрилом, гонки буєрів, гонки на оленячих упряжках, автомобільні гонки на льоду, швидкісний спуск на санях з гір, гірськолижні змагання, кінні стрибки, змагання зі стрільби, фехтування, плавання⁷⁸.

Північні ігри певною мірою послужили зразком для Олімпійських зимових ігор, які вперше відбулися 1924 р., після чого Північні ігри відбулися лише один раз.

Окрім безпосередньо регіональних Ігор у другій чверті XX ст. також проводилися ігри за релігійною ознакою, не прив'язані до будь-якої території чи регіону. З ініціативою організації подібних змагань виступили насамперед спортивні ідеологи католицької церкви. Перші католицькі ігри відбулися 1921 р. у Римі, другі – 1929 р. у Празі, треті – 1930 р. в Амстердамі. 1929 р. католицькі спортивні організації об'єднуються в Католицький спортивний Інтернаціонал.

Асоціація молодих християн також почала приділяти більше уваги організації міжнародних християнських змагань. Перші такі змагання були

⁷⁷ Edgeworth R. The Nordic Games and The Origins of the Olympic Winter Games, *Citius, Altius, Fortius* (seit 1997 *Journal of Olympic History*), November, 1994, Vol. 2, No. 2, P. 29.

⁷⁸ Jönsson, Åke: The Nordic Games: Precursor to the Olympic Winter Games, *Olympic Review*, February-March, 2002, Vol. XXVII, No. 43, P. 66.

проведені у Копенгагені (Данія) у 1927 р. У них взяли участь 400 молодих людей із 17 країн.

В цілому ж організація регіональних спортивних ігор сприяла розвитку спорту у світі та розповсюдженню його у міжнародному масштабі.

Отже, спорт в міжвоєнний період став для багатьох країн альтернативою, яка дозволила проводити підготовку чоловічого населення, в умовах обмежень запроваджених Версальською мирною угодою після Першої світової війни. З іншого боку, на спортивні арени були перенесені протистояння між країнами, політичними системами тощо. З цього часу спорт стає доступним для широкого загалу населення, охопивши перш за все молодше покоління.

РОЗДІЛ 3. МОЛОДІЖНИЙ СПОРТИВНИЙ РУХ В КРАЇНАХ З ТОТАЛІТАРНИМИ ТА АВТОРИТАРНИМИ РЕЖИМАМИ

3.1. Молодіжний спортивний рух в фашистській Італії

Будь-яка суспільно-політична система прагне зберегти історичну спадкоємність свого розвитку, передаючи новому поколінню основні ідейні та моральні цінності, тобто виховуючи його. Проте процеси виховання у тоталітарних та демократичних суспільствах різні за своєю суттю. Їх поєднують лише формальні ознаки та способи передачі дітям знань, умінь, навичок. Принципова ж відмінність полягає в тому, що демократична держава надає дитині реальну можливість вільного розвитку та морального вибору, тоді як тоталітарний режим таку можливість ліквідує. Факт такого примусу опосередковано визнавався навіть на сторінках фашистського друку. «Потрібно зрозуміти, що форма управління суспільством у віддаленій перспективі стає формою менталітету, – стверджувалося в офіційному журналі «Критика фашиста». Іншими словами, той, хто був спочатку балилою, потім молодим фашистом, потім членом Партії та чорносорочечником міліції, членом різного роду культурних та спортивних асоціацій, не може без напружених ментальних зусиль дійти висновку про необхідність заміни іншою системою існуючої нині організації, яка десятки разів служила йому в найрізноманітніших ситуаціях. Отже, безальтернативність формування особистості ставала головною рисою виховання за умов тоталітаризму⁷⁹.

Режим Муссоліні не був у цьому сенсі винятком. Скоріше навпаки. Він прокладав шлях у напрямі, яким пізніше піде нацистська Німеччина, яка перейняла у італійських колег «досвід роботи» з молоддю. Цей досвід набув універсального значення, оскільки всі тоталітарні режими в Європі в міжвоєнний період мали схожу з італійською концепцію виховання, його методику та молодіжну політику. Спільність підходу була обумовлена єдністю мети та низкою психофізіологічних (вікових) особливостей,

⁷⁹ Gentile E. Fascismo. Storia e interpretazione. Roma; Barí: Laterza, 2002. P. 32

властивих молоді як соціально-демографічній категорії.

Насамперед це суперечливість особистості, що ще не сформувалася до кінця. Шляхетний порив, сміливість, спрямованість у майбутнє в ім'я високих ідеалів можуть химерно поєднуватися в молодих людях зі сліпим фанатизмом, жорстокістю, егоцентризмом і схильністю до насильства. Завищеність оцінок, безкомпромісність, малодосвідченість і юнацький максималізм визначають динамізм молоді, але водночас таять у собі зародки помилкових уявлень і дій, які можуть ускладнюватися збігом обставин і волею свідомо діючих ідеологів і політиків. У юнацькому віці емоційний початок зазвичай переважає над раціональним, тому молоді буває властиво «йти проти течії», вступати в конфлікт із навколишньою дійсністю та піднімати прапор протесту навіть тоді, коли йдеться про невірний вибір. Не спростовуючи авторитети, молодь намагалася відшукати нові моральні та політичні цінності, захоплювалася красивою фразою, зухвалим гаслом, шукала своїх кумирів. Все це відкривало широкі можливості для зловживання екзальтованістю молодої натури, для експлуатації її потягу до самоствердження, що виявляється у формі соціальної критики і виливається в певний момент у вибух політичної активності. |Саме так сталося на ранньому етапі фашистського руху в Італії, який за своєю віковою характеристикою був молодіжним⁸⁰.

Причин тому було чимало, але для нас важливим є зараз інше – відверта ставка фашизму на молодь, його демагогічна заявка на «омолодження нації» та на права наступника її «молодого духу». З моменту появи перших сквадр «ідеологія молодості» стала константою ідейних побудов та публіцистики фашизму. «Врятувати Італію може лише молодь, – заявляли лідери руху, – минула школа війни, яка засвоїла значення дисципліни, роль ієрархії, тобто роль начальства. Молодь повинна за своїм зразком перевиховати Італію, привчити її до руху та дисципліни праці, порядку, молодь має заразити італійців любов'ю своєю та відданістю

⁸⁰ De Grand A. Italian Fascism. Its origins and development, Lincoln 1982. P. 45.

батьківщині». Демагогічний «революційний дух» та містика насильства зачаровували молодь, особливо фронтову, яка активно залучалася до політичної та класової боротьби⁸¹.

Її динамізм сприяв формуванню в молодих людей свідомості об'єктивної залежності їх долі від розвитку суспільства, а особисті проблеми виступали дедалі чіткіше як проблеми соціально-політичні, які можна вирішити у широкому суспільно-історичному ракурсі. З цим розумінням був пов'язаний процес зростання соціальної активності молоді після Першої світової війни.

Прихід Муссоліні до влади поставив проблему в іншу площину. Якщо раніше фашизм прагнув скористатися соціальним протестом молодих людей, то тепер його слід приборкати та направити в інше русло. Для цього потрібно не просто ідейно «обробити» підростаюче покоління, а повністю його «фашизувати»: захопити владу над умами, виховати в мілітаристському дусі, змусити марширувати життям унісон з ходою фашистського «нового порядку». Саме молодь мала успадкувати цей поступ і тим самим гарантувати режиму історичну перспективу. Забігаючи вперед, відзначимо, що певною мірою досягти цього вдалося, оскільки конформістський образ Італії середини 1930-х років визначався і новим поколінням, що виросло в умовах тоталітаризму. Тому вона стала тією категорією італійців, на яку фашизм намагався «надати найбільшу ідеологічну дію», дисциплінувати.

Для досягнення поставленої мети була потрібна всеосяжна, ретельно продумана і чітко відрегульована система впливу на молодь. Вона повинна була охопити всі сторони діяльності та побуту, заповнити кожну хвилину життя, проникнути в усі куточки душі та свідомості юних італійців. Така система була створена, і навіть послідовні і непримиренні антифашисти, наприклад Пальміро Тольятті, змушені були констатувати, що фашизм зумів досить глибоко усвідомити проблему молоді, визнати за новим поколінням

⁸¹ Білоусов Л. С. Режим Муссоліні і маси. Харків: В-тво ХНУ, 2000. С. 85-86

«особливу роль у національному житті»⁸².

До цього нового покоління відносилися молоді люди, які досягли повноліття у 1930-ті роки. Їхній розрив зі старшим поколінням виявився значно глибшим, ніж це могло статися у звичайних умовах, оскільки він набув певного політичного забарвлення. Якщо молоді люди виховувалися в сім'ях, які не мали стійкої антифашистської традиції, а таких була більшість, то вони вбирали лише новий соціальний досвід, який нав'язувався системою виховання⁸³.

Сутність політики режиму зводилася до тотального залучення дітей, підлітків та молоді в орбіту свого впливу шляхом створення ідейно-однорідного середовища існування. Цей курс вимагав знищення всіх антифашистських юнацьких об'єднань, обмеження чи ліквідації альтернативних форм та джерел впливу на молодь, створення власної багатоступеневої структури дитячих та юнацьких організацій, розгортання потужної пропагандистської кампанії з насадження міфів, а також реформування системи початкової, середньої та вищої освіти⁸⁴.

Хоча із твердженням в Італії єдиновладдя режиму проблема фашизації молоді стала одним із головних напрямів у його внутрішній політиці, у фашистській верхівці не було єдності у поглядах на шляху та засоби її вирішення. Ті, на кого було покладено завдання виховання нації, ділилися на два табори: «непримиренних» та «ревізіоністів»⁸⁵.

«Непримиренних» очолював секретар фашистської партії Акілле Стараче. Для них все було гранично зрозуміло: до «походу на Рим» молодь мала бурхливо протестувати проти ліберального режиму, який «убивав націю»; цей режим був нею відкинутий, і разом із його катастрофою зникла основа для будь-якого протесту. Тепер «жалюгідний буржуазний менталітет»

⁸² Там само. С. 86

⁸³ Білоусов Л. С. Зазнач. праця. С. 87

⁸⁴ Дуранті С. Система освіти та пропаганда у фашистській Італії. Березиня. Київ: Товариство з обмеженою відповідальністю «Науково-дослідний центр «Єврошкола» 2014, № 4 (23). С.142

⁸⁵ Kozub–Ciembrowicz W. Doktryny włoskiego faszyzmu i antyfaszyzmu w latach 1922–1939, Kraków 1992. S. 77-78

має бути замінений здоровим фашистським вихованням, що лежить на двох стовпах: залізної дисципліни та канонізації дуче. Метою виховання є підготовка молоді до майбутньої війни та самопожертви заради «вищих інтересів нації». Оскільки фашистська доктрина «осяює шлях» її розвитку та процвітання, молодим італійцям нібито не слід турбувати себе зайвими роздумами. Такою була «педагогічна логіка» «непримиренних», яка у спрощеному вигляді виражалася й насамперед у гаслі сквадристів «Мені начхати!» Це гасло А. Стараче розглядалось не лише як концентроване вираження певної філософської позиції та політичної доктрини, а й як життєве кредо, як «новий стиль італійського життя»⁸⁶.

Мілітаристське виховання представлялося йому формою буття молоді, її способу мислення та сприйняття дійсності. У численних писаннях «непримиренних» юний фашист набував вигляду аскета, чужого звичайним людським радощам і готового в ім'я дуче «жертвувати собою, сміючись». самобичування компенсувалися ілюзією боротьби за деякі «ідеали», що нібито надають сенс життю. Молодим людям нав'язувалося ірраціональне бачення життя, його майбутнє визначалося містичними силами долі, а успіх усміхався лише тим, хто вірив і корився. Цілком знецінювався раціональний підхід до дійсності, а незнання і недосвідченість звеличувалися як «нескінченне багатство молодості»⁸⁷. Так, у свідомості молоді утверджувався принцип пріоритету сліпої віри над знаннями. Виходячи з незмінності фашистської доктрини, «непримиренні» прагнули цілком інтегрувати молодь у тоталітарну систему, привчивши її до жорсткої дисципліни та сліпої покори. Рішуче заперечення індивідуальної свободи і права на самовираження особистості, що лежало в основі концепції виховання «непримиренних», прирікало молодих італійців на перетворення на якусь покірливу масу, готову йти на бійню.

На чолі «ревізіоністів» стояв Джузеппе Боттаї. Він виступав

⁸⁶ Payne S. A History of Fascism, 1914–1945, Madison 1995. P. 135

⁸⁷ Ibidem. P. 136

прихильником гнучкіших методів у здійсненні молодіжної політики. Не поліцейська палиця, а формування нового правлячого класу, що складається з грамотних і переконаних послідовників «нового порядку», мало забезпечити стійкість режиму. Проблему молоді він розглядав як центральну для фашизму, бо будь-який режим, на думку Дж. Боттаї, повинен сміливо та постійно оновлюватись відповідно до вимог часу. Він закликав не повторювати помилок старого лібералізму, який, народившись як революційна сила, перетворився згодом на «музей реліктових ідей». Уникнути небезпеки старіння можна було лише під час опори на молодь, здатну критично висловлювати потреби нового часу. Тому завдання фашизму, за Дж. Боттаї, полягала в тому, щоб перетворити цю здатність на конкретні політичні дії та створити не клімат прусських казарм, а можливості для відкритої дискусії у середовищі фашистів. Більше того, слід було знайти шляхи та засоби, які сприяли активному включенню молоді у вироблення політичних доктрин та їх здійсненню на практиці⁸⁸.

Фашистська творчість продовжується, вважали «ревізіоністи», тому слід спонукати молодь самостійно мислити, і це дозволить збагатити фашизм новим змістом. Таким чином, за молоддю залишалося право хоча б частково модифікувати інститути та постулати фашизму, пристосовуючи їх до нової реальності. Дж. Боттаї та його однодумці виступали за осмислене сприйняття молодими людьми фашизму, наважуючись говорити навіть про те, що, якщо це сприйняття виявиться суто зовнішнім, молодь буде здатна відкинути фашистські ідеї. На відміну від «непримиренних», які прагнули розвивати колективістську свідомість шляхом придушення індивідуальних рис характеру та їх нівелювання, «ревізіоністи» вважали за необхідне конструювати його як сукупність цих індивідуальних рис. Тому, у тому уявленні, на формування нового, «динамічного за духом» правлячого класу потрібно поєднання колективної дисципліни та індивідуальної свободи⁸⁹.

⁸⁸ Дуранті С. Зазнач. праця. С.144

⁸⁹ Там само. С. 145

Муссоліні не належав до жодного з цих таборів. Він розглядав режим як монолітний блок, заснований на одній, його власній доктрині фашизму, що було несумісне з ідеєю Дж. Боттаї про її оновлення та перегляд. Дати голос молоді означало демократизувати внутрішньопартійне життя і цим сприяти прояву різних «душ» фашизму, що, своєю чергою, могло поставити під його єдиновладдя. Муссоліні не приписував молоді ролі творця, але бачив і раціональне зерно, закладене у концепції «ревізіоністів». У своїй політичній кар'єрі дуче не раз опинявся в центрі поєднання різних точок зору та інтересів. Він блукав серед них, як у лабіринті, нерідко під впливом раптового імпульсу, стаючи на ту чи іншу позицію. Так і в питанні про шляхи та засоби фашизації нового покоління він час від часу заохочував обидві тенденції, оскільки вони не були взаємовиключними та сходилися в головному: дисципліна – «свята святих» і фундамент фашистського виховання. Вона має бути іманентно притаманна фашистській молоді, яка не має права не тільки на ділі чи на словах, але навіть у думках засумніватися у її доцільності. «Дисципліна у фашизмі має релігійний аспект» – неодноразово повторював дуче⁹⁰.

Співіснування та боротьба концепцій «непримирених» та «ревізіоністів», їхні тимчасові успіхи та відступи частково пояснюють суперечливість молодіжної політики, особливо на завершальному етапі історії режиму. Головним знаряддям фашизації нового покоління стали юнацькі організації, історія яких перегукується з періодом боротьби фашистів влади. Першу групу «Студентського фашистського авангарду» було створено з ініціативи самих студентів у березні 1920 р. у Генуї. Незабаром аналогічні об'єднання з'явилися у Болоньї, Павії, Падуї, Мілані, Неаполі та інших університетських центрах. До травня 1920 р. в країні діяли вже 30 авангардистських організацій, що налічували близько 3700 членів, що

⁹⁰ Хібберт К. Беніто Муссоліні: Біографія. Харків: вид-во «Фенікс», 1998. С. 235

становило на той час 11,9% всього фашистського руху⁹¹.

«Студентський фашистський авангард» був відкритий для всіх бажаючих віком 15-18 років. Відповідно до статуту цієї організації групи молоді створювалися при кожному фашистському союзі, копіюючи структуру самої партії, але будь-який «авангардист», який досяг 16-річного віку, мав увійти до однієї з фашистських сквадр⁹². Створення нової молодіжної організації переслідувало суто політичні мети: поширити вплив фашистів на всі соціальні категорії молоді, об'єднати в централізовану силу, здатну надати допомогу у боротьбі влади, сформувати резерв поповнення рядів фашистської партії. Навіть молодші вікові групи не залишилися поза увагою фашистів. У грудні 1921 р. у Мілані з'явився перший осередок «Балілла», для підлітків 10-14 років, а через півроку маленькі «баліли» вже бадьоро крокували у багатьох містах Північної Італії⁹³.

Новий етап у розвитку молодіжних організацій розпочався після встановлення єдиновладдя режиму. У квітні 1926 р. «Балілла» (*Opera Nazionale Balilla, ONB*)⁹⁴ стала загальнонаціональною організацією для підлітків віком до 18 років⁹⁵. У декреті про її заснування наголошувалося, що фашизм розглядає виховання молоді як своє «фундаментальне завдання», яке гарантує його «історичне існування».

Головним завданням нової організації була мілітарна підготовка молоді, тому її структура і порядки були максимально воєнізовані, хоча єдиного плану цієї підготовки не існувало і вона орієнтувалася на місцеві

⁹¹ Veckovi R. Children into Soldiers: Sport and Fascist Italy. *Militarism, Sport, Europe* / J.A.Mangen. L.:Frank. Berlin:Cass Publishers, 2003. S. 169

⁹² Білоусов Л. Знач. праця. С. 126-127

⁹³ Там само. С. 127

⁹⁴ Назва походить від прізвиська «Балілла» Джована Баттісти Перассо, хлопчика з Генуї, який у 1746 році кинув камінь у австрійського солдата і цим розпочав повстання проти австрійських військ, що окупували місто. Образ Перассо використовувався фашистською пропагандою як приклад патріотичної поведінки для італійських дітей. Його ім'я стало загальним завдяки поету Рісорджіменто Г. Мамелі.

⁹⁵ Жіночі організації: 6-8 років – дочки Вовчиці, 8-14 – маленькі італійки, 14-17 – молоді італійки, 17-21 – фашистські дівчата. Чоловічі організації: 6-8 років – сини Вовчиці, 8-11 – Баліла, 11-13 – Баліла-мушкетери, 13-15 – авангардисти, 15-17 – авангардисти-мушкетери, 17-21 – молоді фашисти.

умови. 11 дітей складали ескадрон, 3 ескадрони – маніпулу, 3 маніпули – центурію, 3 центурії – загін, 3 загони – легіон. Діти до 14 років (власне «Балілла») перебували під командуванням шкільних вчителів, «авангардисти» (18 років) — під командуванням офіцерів фашистської міліції. Президентом ОНБ був генерал міліції, вищим покровителем — особисто дуче. Для керівництва юнацькими організаціями було виділено близько 50 тис. активістів фашистської партії.

Декрет про організацію ОНБ передбачав і релігійне виховання. З цією метою до кожного загону прикріплювався священик з титулом капелана ОНБ переважно серед тих, хто вже виконував ці обов'язки на військовій службі. Вони мали виховувати одночасно «віру в Бога і віру в Батьківщину». Церква все активніше завойовувала позиції у вихованні підростаючого покоління, але пріоритет все ж таки зберігався за фашизмом, який використовував як інструмент фашизації і конформізації молоді, інструмент дуже ефективний зважаючи на глибину католицької традиції. Залізна дисципліна стала законом життя ОНБ. При вступі діти присягали на вірність дуче і присягалися віддати всі сили та життя в ім'я фашизму. Більшість їх це була перша, по-дитячому емоційна клятва, і, як зауважив П. Тольятті, член «Балілла» був «активніший, ніж член фашистської партії»⁹⁶.

Маніфестації та ходи, мітинги та щотижневі збори, що відбувалися навіть у дні шкільних канікул, марші та маневри займали другу половину дня у будні, а також суботи та неділі. Механізм організації масових заходів був простий: скасовувалися заняття у школах, працююча молодь цілий день звільнялася з роботи, отримуючи у своїй звичайну денну зарплату, у міста стягувалися з околиць молоді селяни, яким оплачувався проїзд і видавалися пайки. Цей нескінченний конвеєр відволікав підлітків від проблем свого соціального середовища та привчав оцінювати події крізь призму фашистського світовідчуття. Діти не могли не відчувати гордості від усвідомлення приналежності до «великої армії дуче», яка готова завоювати

⁹⁶ Gentile E. Op. cit. P. 144.

Італію місце під сонцем. Форма (чорна сорочка, оксамитові панталони, шапочка з орлом та шкіряні рукавички) та особиста зброя (дерев'яні карабіни) лестили дитячому марнославству, сприяли формуванню у дитини відчуття своєї причетності до єдиної спаяної організації. Ця особливість дитячої психології широко та ефективно використовувалася фашизмом⁹⁷.

Членам ОНБ було надано широкі можливості для занять спортом. «Ноттез поу» мали стати не лише політично та морально оновленими, а й фізично розвиненими. Лише здавалося, що фізична підготовка доповнювала ідейне виховання. Насправді вона мала і політичні цілі. Недарма 1927 р. ОНБ було передано функції Національного інституту фізичної культури, а через два роки – фізичний виховання в школі. Фашистські ієрархи вважали, що заняття спортом повинні пробуджувати таємну енергію та бойовий дух, розвивати силу волі та привчати до подолання труднощів, виховувати зневагу до зручностей та комфорту. Фізкультура і спорт, за словами А. Стараче, були спрямовані на «формування громадянина-солдата», що повністю відповідало ідейно-виховним принципам «непримиренних»⁹⁸.

Наприкінці 1930 р. було створено ще одну організацію — «Молоді фашисти» для юнаків 18-21 року, тобто для заповнення розриву між верхньою віковою гранню «авангардистів» та мінімальним віком членів партії. На відміну від ОНБ, яка з листопада 1929 р. перебувала у підпорядкуванні міністерства національного виховання, «Молоді фашисти» опинилися під прямим контролем партії, і їх головним завданням була ідейно-політична підготовка для вступу до партії. Військову підготовку вони проходили у системі навчання допризовників під керівництвом офіцерів фашистської міліції⁹⁹.

Загальні принципи фашистського виховання поширювалися і дівчат, але цілі були іншими. Прагнучи розширити соціальну базу консенсусу, фашизм відводив жінкам особливу роль, засновану на включенні їхніх

⁹⁷ Ibidem. Р. 145

⁹⁸ Білоусов Л. Зазнач. праця. С. 128

⁹⁹ Дуранті С. Зазнач. праця. С.148

сімейно-материнських обов'язків у сферу «національних інтересів».

У фашистів жінка, за старою римською традицією, повинна була стати «ангелом домашнього вогнища» і «матір'ю воїна», тому слід розвивати її природні якості (інтуїцію, практичність, вміння пристосовуватися до обставин, скромність, самовідданість) і долати недоліки (суєтність, непостійність). Ці завдання покладалися на жіночі молодіжні організації, які виникли майже водночас із чоловічими. Дівчата одягли фашистську форму, нарівні з юнаками брали участь у масових заходах, парадах та оглядах, залучаючись до орбіти впливу фашизму та розширюючи таким чином межі консенсусу.

Однак це не означало заохочення режимом політичної та економічної емансипації жінок, яку фашисти і особисто Муссоліні вважали небезпечною феміністською витівкою, яка відволікала майбутніх матерів від їхнього основного призначення. «Якби я надав їм право голосу, – заявив дуче в розмові з Людвігом, – мене засміяли б... Знаєте, де закінчать англосакси? У матриархаті».?)¹⁰⁰ Жінки піддавалися неприкритій дискримінації при наймі на роботу, для них був закритий доступ на адміністративні та керівні посади, але в надлишку створювалися численні курси рукоділля, кулінарії, машинопису і навіть спеціальні курси з організації господарювання та рукоділля на шкоду природничим і точним наукам, а вартість університетської освіти для дівчат була вищою, ніж для юнаків.

27 жовтня 1937 р. було видано королівський указ про створення Італійська лікторська молодь (Gioventù Italiana del Littorio, GIL), яка ставала спадкоємицею ОНБ і єдиною юнацькою фашистською організацією в країні. Сумний досвід військової авантюри в Іспанії підвів ієрархів фашизму до висновку про необхідність інтенсифікації військової підготовки молоді, що і послужило головною причиною створення GIL¹⁰¹.

Повний контроль над лікторською молоддю здійснював

¹⁰⁰ Сміт Д. Муссоліні. Київ: «ІнтерДайджест», 1995. С. 166

¹⁰¹ Нестерова Т. «Лікторські читання» як елемент молодіжної політики Італії 1930-х рр. *Науковий діалог*. 1989. С.70

головнокомандувач від імені секретаря фашистської партії. Він керував ідейно-політичною та військово-спортивною підготовкою молоді, яка була розрахована на 12 років у рамках єдиного чотири етапного плану. Пропуски занять жорстко каралися: прогульників не переводили з класу до класу або виключали з GIL, що було значно гіршим. Хоча формально вступ до лікторської молоді був добровільним, ухилитися від цього було практично неможливо¹⁰².

Членський квиток організації служив для молодих людей свого роду «посвідченням особи», а з 11 років їм видавалися спеціальні книжки, в які періодично заносилися відомості про їх фізичну підготовку та рівень оволодіння військовими спеціальностями. Згідно з фашистською доктриною, поняття «громадянин» та «солдат» були ідентичні, тому військова підготовка починалася з того часу, коли дитина була в змозі тримати в руках зброю. З 11 років дітей вчили поводитися з гвинтівками, з 16 – стріляти з кулеметів і водити танки, з 17 усі юнаки мали відвідувати курси допризовної підготовки, які з лютого 1937 р. перейшли під управління GIL. Тільки 1938 р. понад мільйон юнаків отримали на цих курсах військові спеціальності¹⁰³.

У період канікул стало обов'язковим перебування у військово-спортивних таборах, які будувалися у горах та на узбережжі. Найбільшою популярністю користувався табір «Дуче», який займав 4 млн м² між горою Фарнезіна та правому березі Тібру і був розрахований на одноразовий прийом 30 тис. юнаків. Підготовка інструкторів лікторської молоді та шкільних вчителів фізкультури здійснювалася у спеціальних воєнізованих коледжах GIL в Удіні, Орвієто, Венеції, Бріндізі, Форлі, академії GIL під Римом, а також на численних короткострокових курсах у великих містах¹⁰⁴.

Старший віковий підрозділ Італійської лікторської молоді, в який входили молоді люди віком від 17 до 21 року носив назву Молоді фашисти (МФ) (Giovane Fascista, GF), які розглядалися режимом як курси, з яких мали

¹⁰² Нестерова Т. Зазнач. праця. С.71

¹⁰³ Білоусов Л. Зазнач. праця. С. 128

¹⁰⁴ Там само. С. 129

вийти нові керівні кадри партії та держави. Проте виховання студентів згідно з доктриною фашизму виявилося справою непростого¹⁰⁵.

У період становлення тоталітарної держави організація молодих фашистів переживали затяжну внутрішню кризу, породжену переходом від сквадризму до вироблення нових форм активності. Час відкритих зіткнень поступово відходив у минуле, а програми діяльності на майбутнє ще не існувало. Усередині організації позначилися протиріччя між прихильниками дисциплінарного підходу, тобто прямої дії на підтримку партійної політики, і тими, хто виступав за активніше втручання у власне університетське життя. Надалі обидва потоки злилися у єдиному руслі, оскільки сутнісно суперечили один одному¹⁰⁶.

Фашисти «першої години» болісно переживали згасання сквадризму, але в середині 1920-х років він ще давав себе знати. Члени молодих фашистів вдавалися до насильства щоразу, коли хвиля опору фашизму піднімалася з новою силою. Коли вона була відбита остаточно, від насильства кийком і кастетом вони перейшли до насильства словом. Газети та журнали організації, що були рупором фашистського екстремізму, стали знаряддям ідеологічної обробки студентства. Банальна риторика і вульгарна демагогія перемежувалися в них з вульгарними міркуваннями на літературно-філософські теми. Для розширення масової бази груп цього було явно недостатньо. Тому в другій половині 1920-х років організація молодих фашистів розгорнули багатогранну діяльність з метою залучити студентів, монополізувати їхню енергію та час, що залишаються після занять. Цей курс було закріплено на III з'їзді університетських фашистів у лютому 1926 р. у Римі. Під егідою організації почали створюватися «Будинки молоді» і нові читальні зали, студентські столові та каси взаємодопомоги, проводилися «тижня альпінізму і мореплавання», влаштовувалися універсіади та різноманітні розважальні заходи, які мали чималу привабливу силу для

¹⁰⁵ Нестерова Т. Зазнач. праця. С. 72

¹⁰⁶ Дуранті С. Зазнач. праця. С. 147

молоді, особливо¹⁰⁷.

У передвоєнне п'ятиріччя широке поширення серед студентів набули політизовані спортивні та культурні заходи під назвою «лікторських». Участь у них могли лише члени Молодих фашистів, оскільки «лікторські читання» були націлені відбір фашистської інтелектуальної еліти. Громадські дебати з науково-політичних тем відбувалися у три етапи: університетський, провінційний, загальнонаціональний. Ті, хто переміг в останньому турі, отримували звання «лікторів» за певною спеціальністю на один рік. Учасникам відбіркових та фінальних змагань робилися поблажки під час іспитів, дозволялося пропускати заняття. Теми дебатів цілком відповідали задуму самих читань: військова музика та психологія мас, місце театру у політичній пропаганді, необхідність Середземного моря для Італії тощо¹⁰⁸.

У порівнянні з іншими молодіжними організаціями «Молоді фашисти» мали більшу автономію. Участь у численних політичних, військово-спортивних, трудових та інших заходах була обов'язковою, крім деяких особливо важливих політичних акцій. Це було суттєвою відмінністю від шкіл, де всі заходи в рамках GIL мали суто обов'язковий характер. Члени МФ могли не носити форму, вимоги до їх дисципліни та регламентація їх діяльності не були настільки жорсткими.

Проте багато років влада не могла забезпечити поголовне включення студентів до фашистських груп. Ще 1927 р. одна зі сквадристських газет визнавала, що «більшість студентської молоді не тільки не входить до університетських груп, але більш-менш відкрито налаштована проти фашизму»¹⁰⁹. Помітного перелому вдалося досягти лише на початку 1930-х років, коли студенти почали записуватися в МФ задля отримання різних пільг. У міру зміцнення режиму членство в організації ставало все більш примусовим, хоча формально залишалося добровільним. За даними Стараче, в 1937 р. МФ налічували 82 тис. членів, що точно збігається з чисельністю

¹⁰⁷ Там само. С. 148

¹⁰⁸ Нестерова Т. Зазнач. праця. С.72

¹⁰⁹ De Grand A. Op. cit. P. 124

студентів та молодих викладачів до 28 років, що наводиться офіційною статистикою. Молоді фашисти повністю перебували під контролем фашистської партії: все місцеве та національне керівництво призначалося відповідними фашистськими органами, на чолі МФ стояв секретар фашистської організації.

Військова підготовка студентства здійснювалася у рамках університетської фашистської міліції, створеної 1924 р. Через кілька років вона була реорганізована і стала складовою GIL. У її завдання входило здійснення поліцейських функцій в університетах та підготовка кадрів спеціалістів для GIL. За офіційними даними, у 1935 р. понад півтори тисячі юнаків з університетської міліції, у тому числі 405 в офіцерському званні, вирушили добровольцями до Ефіопії¹¹⁰.

Таким чином, у фашистській Італії було створено єдину багатоступінчасту систему воєнізованої підготовки молоді під прямим контролем партії. Вона була складовою загальної структури масових організацій режиму та у своїй діяльності харчувалася такою самою «духовною їжею», як і інші. Але, оскільки молодь була особливою віковою групою, її накачування фашистськими міфами, адресованими до всього суспільства, доповнювалось специфічними ідеологізованими гаслами.

3.2. Трансформаційні процеси в молодіжному спортивному русі міжвоєнної Німеччини

Особливі умови розвитку молодіжного спортивного руху виникли у міжвоєнній Німеччині. Країна, яка за умовами Версальського мирного договору була змушена скоротити свої збройні сили після Першої світової війни, відмовилася прийняти нову ситуацію. Вона прагнула компенсувати нав'язані обмеження свого військового потенціалу шляхом розширення різних військових організацій або тих, хто готувався до такої діяльності. Цю кампанію мала підтримувати мережа відкритих і таємних організацій

¹¹⁰ Рідлі Д. Муссоліні. Харків: «Видавництво АСТ», 1999. С. 345

відплати та шовіністичного характеру. Ці організації підтримували відомі політики та ветерани війни, які були співорганізаторами або учасниками численних зустрічей, молодіжних парадів, мітингів та вшанування пам'яті. Щороку проводилося від п'ятнадцяти до двадцяти подібних церемоній та курсів, серед частих учасників яких були фельдмаршал Пауль фон Гінденбург (пізніше президент Німеччини), маршал Август фон Маккензен, генерал Рюдігер фон дер Гольц, відомий своїми операціями в країнах Балтії, та багато інших. Майже всі воєнізовані організації, а також деякі спортивні асоціації також скористалися цими можливостями¹¹¹.

Німецький спортивний рух мав унікальну та багату традицію, тісно пов'язану з історією та боротьбою цієї нації. Його організаційна структура зародилася на початку XIX століття, під впливом діяльності Йоганна Готліба Фіхте (1762–1814) та його філософії «дії». Фрідріх Людвіг Ян (1778–1852), засновник німецького гімнастичного руху Тернера, формував свої погляди під ідеологічним впливом цього мислителя. У своїй праці «Німецьке мистецтво гімнастики» («Die deutsche Turnkunst») він виклав свою освітню систему, намагаючись визначити основи та цілі загального фізичного виховання для всієї німецької молоді. Ця програма, найпростіше кажучи, поверталася до давнього німецького способу життя, відхилення від якого, на думку Яна, стало причиною падіння Німеччини. Його освітня система характеризувалася суворою дисципліною, простотою та поміркованістю. Молоді люди, зібрані в організації Тернера, носили форму, прикрашену значком, на якому були витиснені дати відомих битв та дати першого та останнього лицарського турніру, що проводився в Німеччині. Окрім своїх основних цілей патріотичного виховання та підготовки молоді до військової служби, рух Тернера активно працював над зміцненням конституційної монархії. Ця програма характеризувалася захопленням та відданістю власним традиціям, а також вірою в місіонерську роль німецької нації в Європі. Ця

¹¹¹ Gąsiorowski A. Podłoże społeczne i narodowe niemieckiego systemu kultury fizycznej w dwudziestoleciu międzywojennym, *Wychowanie Fizyczne i Sport*, 1981, № 2. S. 87

віра особливо ретельно прищеплювалася молоді Східної Пруссії¹¹². Тут виникли німецькі спортивні організації, які завжди підтримували тісні контакти з армією та її планами мілітаризації суспільства. Ще до Першої світової війни військове керівництво задавало тон і окреслювало напрямки розвитку німецького спорту. Цій діяльності сприяла спеціально створена молодіжна організація під назвою «Молодий німецький союз» («Jungdeutschlandbund») на чолі з маршалом Рюдігером фон дер Гольцем (1865–1946). Вона також користувалася особливою прихильністю імператора Пруссії Вільгельма II (1859-1914), під патронатом якого проводилася масова мілітаризація спортивних та гімнастичних об'єднань. Вальтер фон Райхенау (1884-1942), який згодом обіймав посаду маршала Третього рейху, також був переконаним прихильником використання спорту у військовій справі. Його девізом було: «Для армії спорт – це засіб для досягнення мети, щоб нарешті відправити на поле бою загартованого, мужнього та спритного юнака»¹¹³.

Німецькі спортивні традиції, що склалися ще до Першої світової війни, знайшли особливе застосування під час Веймарської республіки. Обмеження на військову підготовку молоді, накладені на Німеччину Версальським мирним договором 1919 р., були замінені так званим обов'язком спортивної служби (Sportdienstpflicht). Цей захід мав охопити майже всю молодь республіки, і лише фінансові труднощі змусили владу утриматися від видання відповідного закону¹¹⁴.

Натомість спортивний рух було централізовано, підпорядкувавши його Німецькому комітету фізичного виховання (Deutscher Reichsausschuss für Leibesübungen). Новий спортивний штаб охоплював увесь Рейх, виключаючи робітничі клуби, пов'язані з Центральною комісією робітничого спорту та фізичного виховання (Zentralkommission für Arbeitersport und Körperpflege). Третьою силою в німецькому спорті був Центральний комітет молодіжних

¹¹² Gąsiorowski A. Niemieckie organizacje sportowo-paramilitarne w Prusach Wschodnich (1918-1933). *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. 2002. № 4. S. 504

¹¹³ Давлетов О. Підготовка «Покоління вовків»: Вишкіл майбутніх виконавців Голокосту: Нариси молодіжної політики НСДАП у 1922-1939 рр. Дніпропетровськ : Інститут «Ткума», 2015. С. 45

¹¹⁴ Там само. С. 46

спілок (Reichsausschuss der deutschen Jugendverbände), який мав власні спортивні секції для шкільної та позашкільної молоді.⁶ На реформу німецького спорту покладалося сподівання по фізичному та моральному відродженню німецького суспільства та швидку відбудову військової могутності держави. Спорт, як метод виховання, мав на меті прищепити молоді готовність до самопожертви заради своєї країни, почуття спільноти та національної відповідальності, а також переконання в необхідності підпорядкування власних інтересів благу країни та уряду¹¹⁵.

У Східній Пруссії нові цілі, поставлені перед молодіжними організаціями, особливо військового характеру, мали відігравати унікальну роль. Це було пов'язано зі специфічним характером острівної провінції, яка, хоча й була автономною, у фундаментальних питаннях підпорядковувалася політиці Берліна. З 1922 року спортивною штаб-квартирою виконувала Baltischer Rasensport und Winter Verband (Асоціація літніх та зимових видів спорту) зі штаб-квартирою в Кенігсберзі, яка мала власні районні ради в кожному регентстві. Усі публічно діючі спортивні та туристичні організації, якими зазвичай керували представники адміністративної та військової влади, підпорядковувалися цій установі. Тільки Turnverein (Асоціація гімнастики) зберегла організаційну незалежність, звітуючи перед власною національною штаб-квартирою в Берліні. Тим часом молодіжним туризмом займалися Zweigausschüsse für Jugendherbergen (філії молодіжних гуртожитків). Ці установи організовували багатоденні регіональні поїздки, спортивні змагання та різні військові навчання. Це стало можливим завдяки густій мережі туристичних хостелів (Jugendherbergen), яких до першої половини 1920-х років (1923) у Східно-Пруссській провінції налічувалося 116. Вони обслуговували майже всю місцеву молодь¹¹⁶. Ця діяльність була пов'язана з широким фізичним та військовим вихованням молоді. Це доповнювалося популярними заходами під назвою щорічні спортивні змагання

¹¹⁵ Давлетов О. Підготовка «Покоління вовків»... С.48

¹¹⁶ Gąsiorowski A. Niemieckie organizacje... S. 505

(Kampfspielwoche), які після виключення Німеччини з Олімпійського комітету стали головною спортивною подією для німецької молоді. Фінали національних кваліфікаційних змагань проводилися кожні чотири роки в Берліні. Докладалися зусилля, щоб залучити до цих заходів якомога більше молодих людей.

Територія Веймарської республіки була покрита густою мережею різних спортивних організацій та клубів, добре оснащених обладнанням, приміщеннями та фінансовими ресурсами. Обґрунтовуючи подальше розширення програми фізичного виховання, зазначалося, що «Завдяки екскурсіям, стройовим тренуванням та польовим вправам молодь зміцнюватиме свої м'язи, розвиватиме силу волі, наполегливість, самовладання, товариську, готовність до самопожертви та любов до батьківщини»¹¹⁷. Більшість пропагандистських зусиль, зокрема у спортивній сфері, мали націоналістичний відтінок,

Спортивні дисципліни, які могли безпосередньо впливати на військову підготовку, завжди залишалися під пильним наглядом офіцерського корпусу. Однак особливою популярністю користувалися льотні клуби, які готували населення до протиповітряної оборони та молодь до майбутньої служби у військово-повітряних силах. Привабливість цих заходів, що проводилися під керівництвом Асоціації Повітряних сил (Deutschen Luftfahrtverbandes), призвела до організації льотної підготовки по всій Німеччині. Ця ініціатива отримала широкий розголос, заохочуючи до участі в льотних заняттях, лекціях, демонстраціях, виставках та зенітних навчаннях. «Orteisburger Zeitung» обґрунтовувала необхідність цих заходів так: «Існування чи зникнення націй буде вирішено в повітрі. Планеризм – це підготовча школа. Тому приєднуйтеся до нашого підрозділу та вчіться літати в повітрі»¹¹⁸.

Стрільба, завжди популярна у Німеччині, мала давні традиції. Вона

¹¹⁷ Давлетов О. Веймарська Республіка в Німеччині (1919-1933 рр.) у пострадянській історіографії СНД: спроби нового бачення. *Наукові записки. Історичні науки*. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова 2002. С.169

¹¹⁸ Gąsiorowski A. Podłoże społeczne... S. 89

практикувалася в стрілецьких братствах (Schützengülden), стрілецьких товаришах (Kleinkaliberschützen) та клубах малокаліберної вогнепальної зброї (Kleinkalibersport). Стрільба була найбільш популярною серед буржуазії та ремісничих класів. У 1920-х роках стрілецька справа швидко перетворилася з колишньої соціальної та спортивної традиції на діяльність, що підтримувала військові служби надзвичайних ситуацій. Ініціатором цих змін стала Асоціація військових стрільців (Schützenund Militärverein). Ці організації збирали зброю та боєприпаси, будували стрільбища та швидко розширювали свою чисельність, спорядження та вплив. Їхні відділення, відомі як стрілецькі братства (Schützenvereine), були створені майже в кожному місті та містечку (наприклад, у Гіжицьку вони налічували близько семисот членів). Також були створені окремі молодіжні групи під назвою (Jungschützen), де, окрім регулярних тренувань зі стрільби, практикувалася відверта військова пропаганда. Основною організаційною одиницею було «гніздо» приблизно з двадцяти п'яти членів, яке було зобов'язане побудувати власний стрільбище. Про популярність стрілецьких товариств свідчить зростання кількості їх членів – до початку 1930-х років вони майже подвоїли свої ряди. Тільки в Берлінському районі існувало двісті п'ятнадцять об'єднань та сто сорок відділень, загальна кількість членів яких становила понад 4500 осіб. Інструкторами в усіх них були офіцери Рейхсверу (збройних сил). Загальнонімецьким штабом стрілецьких об'єднань був Reichsbund Deutscher Kleinkaliberschützen, який визначав основні напрямки дій для всіх місцевих підрозділів. Пізніше більшість нацистських штурмовиків походила з цих формувань¹¹⁹.

Так само, як стрілецькі клуби домінували в містах і містечках Німеччини, кінні клуби (Reitervereine) процвітали в сільській місцевості, особливо тій, що межувала з кордоном. Їхньою місією, окрім спортивної діяльності, була підтримка та доповнення служб прикордонних військ. На практиці це включало участь у спільних навчаннях та патрулюваннях. У разі

¹¹⁹ Gąsiorowski A. Niemieckie organizacje...S. 506

війни ці установи мали підкріпити німецькі кавалерійські частини. Крім того, навички верхової їзди відточувалися на численних літніх курсах для школярів, які включали уроки топографії, подолання перешкод на місцевості та читання стратегічних карт. Мальборк був одним із місць, де часто проводилися такі курси. Кінні клуби також завдячували своєю популярністю численним привабливим заходам, змаганням та мітингам, які відвідували видатні державні та військові діячі. Фельдмаршал Август фон Макензен (1849-1945), відомий своїми боями в Польщі під час Першої світової війни, часто відвідував Пруссію. Про вражаючий успіх кінних клубів свідчить той факт, що наприклад у Східній Пруссії у 1927 році діяло двадцять сім клубів, а кілька років потому (до 1932 року) їх було сто дев'ятнадцять з 2200 членами. Усі вони активно брали участь у навчаннях та демонстрували чудову підготовку, яку вони отримали під керівництвом німецьких офіцерів. Керівництво асоціацією також перебувало у руках військових. Протягом багатьох років її очолював генерал Вальтер Бремер¹²⁰.

Серед спортивних організацій, які найбільше нагадували структуру та цілі воєнізованих формувань, виділялася Німецька гімнастична асоціація (Turnverein). Тенденція до зміни іміджу асоціації сягає кінця Першої світової війни. У той час організація, що займалася гімнастикою та мала стати основою освіти молоді, почала еволюціонувати в організацію з програмою, подібною до програми військово-орієнтованих груп. Причини такого стану справ можна пояснити тривалою кризою всередині гімнастичної асоціації, спричиненою застоєм організаційної роботи та зменшенням привабливості існуючих методів. Це призвело до зниження популярності та членства. Співпраця з більш радикальними, військово-орієнтованими групами мала на меті пожвавити його існуючу діяльність. У надії досягти цього підтримувався тісний контакт з військовою асоціацією (Kriegerverein), в якій гімнастична асоціація поступово перейняла її ідеологічні цілі та методи роботи. Навички в цій сфері набувалися на спеціальних курсах та у

¹²⁰ Давлетов О. Підготовка «Покоління вовків»... С. 89

військових гімнастичних таборах. Видатних стажерів використовували для керівництва спортивними та військовими заходами в молодіжних гуртках (Jugendringe). Вищий рівень ідеологічної та політичної освіти також надавався тим, хто брав участь у націоналістичному Союзі Вітчизни (Heimatbund)¹²¹.

Гімнастична асоціація спеціалізувалася на організації державних та національних церемоній, пов'язаних з пропагандою, історичних екскурсій, бесід, лекцій та зустрічей з ветеранами війни. Крім того, також відпрацьовувалися стройова підготовка та навчання поводженню зі зброєю, проводилися військові маневри та зустрічі. Незважаючи на збереження своєї колишньої назви, ця організація мала мало спільного з першою, перетворившись на типову воєнізовану групу. З цих причин вона була внесена до списку установ, заборонених Версальським договором, і могла продовжувати свою діяльність лише неофіційно. Німецький гімнастичний рух, що виник у ХІХ ст. під час міграції молоді по країні, тепер звернувся до політичних та військових цілей. Це мало сприяти майбутній інтеграції цих організацій у завдання, що становили силу німецької армії¹²².

Новий європейський порядок, встановлений Версальським договором 1919 р., справді обмежив свободу деяких радикальних націоналістичних об'єднань, але значна їх кількість здобула легальний статус, адаптувавши свої положення та статuti до нових вимог, часто лише зберігаючи видимість аполітичних груп, які поважали новий закон. Основу цих груп мали сформувати колишні німецькі солдати та ветерани Рейхсверу, їхньою метою було виховання молоді в дусі могутності німецької армії. Всупереч положенням мирного договору, армія зберігала значний вплив у воєнізованих організаціях, вважаючи їх резервом регулярної армії. Така діяльність була заборонена статтею 178 договору, в якій говорилося: «Будь-

¹²¹ Давлетов О.Р. Проникнення НСДАП до молодіжного руху Веймарської Німеччини: організація, форми та методи роботи (20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст.) *Вестник германской истории*. Днепропетровск: Издательство ДНУ, 2001. С.288

¹²² Давлетов О.Р. Проникнення НСДАП... С.289

які заходи щодо мобілізації або спрямовані на мобілізацію заборонені. За жодних обставин військові частини, служби чи штаби не повинні мати додаткового особового складу». Численні формування, що існували по всій території Німеччини, централізовано керувалися з Берліна чи інших великих німецьких міст. По суті, вони мало чим відрізнялися одна від одної; вони завжди могли розраховувати на підтримку та розуміння закону та місцевої влади. Це сприяло численним ініціативам та створенню місцевих відділень, навіть у віддалених селах і містах¹²³.

Деякі організації, їхні шляхи діяльності та навіть напрямки розвитку, що відрізняли їх від інших подібних установ, визначалися видатними діячами, на честь яких організація часто й отримувала свою назву. Одним із прикладів є Бісмаркбунд у Східній Пруссії, також відомий як Бісмаркюгендбунд (Бісмарківська молодіжна ліга). Патронат над ним взяв на себе особисто маршал Пауль Гінденбург. Основними цілями союзу були відновлення монархії, повернення втрачених територій, перегляд Версальського договору та запровадження обов'язкової військової служби. До кінця 1920-х років організація налічувала понад 122 000 членів, з яких 87 000 осіб мали за плечами військову підготовку. Її очолював головнокомандувач (рейхсфюрер), якого обирали на трирічний термін. Девізом об'єднання було «духовне виховання через культивування любові до батьківщини, а фізичне виховання – через спорт, гімнастику, марші та військові вправи». Ця діяльність також спричинила значні витрати, які покривалися за рахунок Гейматбунду та пожертвувань заможних юнкерів і промисловців. Від цього також виграла організація «Захисники східного кордону» (Grenzschutz Ost), створена 15 листопада 1918 року за наказом прусського уряду. Головною метою цього угруповання була мобілізація сил для захисту східних кордонів Німеччини та стримування більшовизму. Союзом командував генерал Вальтер Лютвіц, а його штаб був поділений на

¹²³ Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. / Пер. з фр. Є. Марічев, Л. Погорелова, В. Чафковський. Київ: Основи, 1999. С. 85

два національні відділення: південне, що базувалося у Вроцлаві, та північне – у Бартошицях. Відділення східнопруського командування, яким командував генерал Ганс Зект, вирізнялося особливою активністю. У 1931 році було створено подібну організацію під назвою «Союз боротьби за німецький кордон» (Deutscher Grenzkampfbund). Місцеві відділення цього союзу були створені майже у всіх пруських містах вздовж польського кордону. Основними цілями, традиційно, були заперечення положень Версальського договору та перегляд східного кордону, захист німецькості та підтримка справи націонал-соціалізму¹²⁴.

Вражає, наскільки рішуче всі ці організації прагнули залучити нових членів та омолодити власні ряди. Були створені спеціальні молодіжні секції, або ж засновані абсолютно нові установи, кожна з яких мала схожі цілі та прагнення. Прикладом є Молодий німецький орден (Jungdeutscher Orden), заснований у 1919 році Артуром Хонаумом. Ця організація черпала духовне натхнення з місцевих традицій Тевтонського ордену, наслідуючи його звичаї, закони, спосіб життя, одяг та організаційну структуру (командирство, братства тощо). Організацію очолював Великий магістр, відповідальний за правила та розвиток організації. Церемонія прийняття нових членів була особливо урочистою, вимагаючи від них складання присяги вірності, подібної до тієї, що раніше вимагалася від Тевтонських лицарів. У Східній Пруссії організація налічувала приблизно 50 000 членів, переважно з середнього та робітничого середовища. Її штаб-квартира знаходилася в Кенігсберзі, а так звані братні групи дій (Bruderschafts-Gruppen) діяли майже в кожному місті. Східнопруську асоціацію з 1924 року очолював великий магістр доктор Мейєр. Після невдалого путчу Гітлера (1923) Юнгдойський орден виступив проти крайніх правих, одночасно виступаючи посередником між поміркованими силами. Ці ініціативи призвели до розколу асоціації, що призвело до створення двох нових організацій (1927): Асоціації вірних

¹²⁴ Gąsiorowski A. Niemieckie organizacje...S. 507

молодих німецьких військовослужбовців та Німецького ордену¹²⁵. Останній мав багатший досвід серед військових асоціацій, безпосередньо спираючись на пруські мілітаристські традиції. Він був меншим за інші, але дуже впливовим, і його очолювали старші офіцери німецької армії. Вони приділяли багато уваги вихованню молоді та «вихованню поваги до старших солдатів колишньої імперської армії та інвалідів війни, а також наслідуванню їх у їхніх вчинках заради батьківщини та християнства»¹²⁶. Організація була поділена на добре організовані та навчені чоловічі та жіночі підрозділи. Вони регулярно проводили військові навчання, стрілецьку підготовку та збори. Заходи, що проводилися нею, були спрямовані на підготовку місцевих громад до мобілізації або війни. У цих зусиллях також брала участь неорганізована молодь допризовного віку. Організація була найактивнішою в повіті Венгожево, де існувало кілька десятків відділень, кожне з яких налічувало від 140 до 200 членів. Їхню відданість справі продемонструвала прийняття всіх ініціатив керівництва асоціації, спрямованих на зміну армії та військової політики Веймарської республіки. Спробою подальшої активізації асоціації стало запровадження певних організаційних реформ на початку 1930-х років, що полягали у створенні так званих спортивних груп оборони (Wehrsportgruppen). Вони діяли у двох вікових групах: 18-20 та 22-45 років. Цей поділ відповідав мобілізаційній системі Рейху та мав на меті сприяти навчанню молоді допризовного віку. У 1933 р., коли майже всі організації були розпущені, Німецький орден намагався продовжити свою діяльність і зумів заснувати нові відділення цього товариства¹²⁷.

«Сталевий шолом» (Stahlhelm), однак, мав звання найбільш бойовничого та мілітаризованого формування. Це була націоналістична організація, що об'єднувала ветеранів та колишніх солдатів. Вона була заснована невдовзі після поразки Німеччини (13 грудня 1918 року)

¹²⁵ Давлетов О.Р. Проникнення НСДАП... С.287

¹²⁶ Там само. С. 287

¹²⁷ Давлетов А. НСДАП та молодіжний електорат Веймарської республіки: боротьба нацистів за німецьке студентство (1926 – 1933 рр.). *Питання історії нового та новітнього часу*. Чернівці: «Рута», 2000. В. VII. С. 70.

демобілізованим офіцером Імперської армії Францем Зельдте. «Штальгельм» швидко здобув широку популярність по всій Німеччині, але найбільшого успіху досяг на Сході. Згідно зі статистикою профспілки, на початок 1920-х років вона налічувала приблизно мільйон членів (за даними її опонентів, лише половину цієї кількості). Спочатку профспілка оголосила про політичний нейтралітет, за винятком лівих партій. Її головною метою була боротьба за інтереси батьківщини, а не за владу. Насправді ж керівництво «Штальгельма» прагнуло обійти положення Версальського договору, які обмежували формування німецьких збройних сил. Наміром було досягти цього за допомогою офіційно діючої організації, яка, не суперечачи положенням мирного договору, могла б прокласти шлях до Рейху відновленням військової могутності Німеччини¹²⁸.

Цілі, які ставила перед собою ця організація, значно виходили за рамки типового об'єднання. Це стало можливим завдяки величезній підтримці промислових кіл, юнкерів, політичних груп, місцевої та військової влади. Найвидатніші політики міжвоєнного періоду – Гінденбург, Гугенберг, Людендорф, Штресеманн та багато інших – підтримували контакт з керівництвом об'єднання. Кандидати, які претендували на «Штальгельм», також підлягали суворим вимогам. Усі повинні були продемонструвати відповідну ідеологічну та фізичну підготовку, пройти військову підготовку для рекрутів, а потім скласти присягу на вірність. Ряди асоціації характеризувалися високою дисципліною, слухняністю та абсолютним підпорядкуванням начальству. Це дозволило спілці бути високоефективною в організаційному плані та проводити винятково наступальну стратегію, яка була окреслена на її першому з'їзді, що відбувся 22-23 березня 1924 року в Кенігсберзі. Участь брали делегати від усіх місцевих східнопрусських частин та філій із сусідніх країн. Серед гостей було все командування 1-ї дивізії Рейхсверу, дислокованої в Кенігсберзі, численні офіцери та солдати з

¹²⁸ Malinowski S. Die Hohenzollern und die Nazis. Geschichte einer Kollaboration. Propyläen, Berlin 2021. P.54

місцевих частин, а привітання до з'їзду висловили, серед інших, маршал Пауль Гінденбург (президент з 1925 року) та відомий генерал Еріх Людендорф (1863-1937). З'їзд пройшов у формі великого військового брифінгу та мав вирішальний вплив на напрямок його подальшої діяльності¹²⁹.

Основні цілі організації були визначені такими директивами:

1. Опанування німецьким життям, економічною системою та державним порядком;
2. Збільшення кількості вільних і незалежних людей;
3. Консолідація та заселення німецького населення на німецькій землі;
4. Стимулювання припливу та вигнання всіх непотрібних та руйнівних для нації елементів;
5. Скасування Версальського договору¹³⁰.

Ця точна програма дій та зростаючий вплив союзу викликали ще більші прагнення, і на наступному з'їзді, який відбувся у 1928 р. навіть було заявлено, що «Штальгельм – це сила, здатна керувати всією Німеччиною»¹³¹. Хоча прагнення активістів цієї організації не здійснилися, на початку 1933 року її члени продовжували діяти так само активно, як і раніше, проводячи місцеві з'їзди та створюючи нові відділи організації. Однак, після обрання Гітлера рейхсканцлером, Штальгельм негайно видав прокламацію, в якій висловив свою лояльність націонал-соціалістичній владі, а засновник профспілки Франц Зельдте, визнавши, що роль організації закінчилася, вступив до нацистської партії, отримавши портфель міністра праці в новому уряді¹³².

Важливим внеском активістів Штальгельма стало створення аналогічної організації під назвою «Вервольф» (Wehrwolf «Озброєний вовк») у 1923 році. Засновником спілки був шкільний радник Франц Клаппе. Спілка

¹²⁹ Ibidem. P. 55-56

¹³⁰ Malinowski S. Op. cit. P. 60

¹³¹ Ibidem. P. 61

¹³² Ibidem. P. 245

об'єднувала підлітків-студентів середніх шкіл та університетів. «Вервольф» повністю визнавав цілі націоналістичних та воєнізованих груп і, дотримуючись цих ідеалів, прагнув підпорядкувати собі всі молодіжні організації зі схожими програмними орієнтаціями. Окрім організаційної роботи, була розроблена широка кампанія матеріальної допомоги менш заможним членам («Wehrwolf-Hilfe»), яка здобула організації багатьох прихильників. Спілка була добре організована внутрішньо і також отримувала підтримку майже від усіх інших воєнізованих груп. По всій Німеччині вона налічувала понад 120 000 членів, розділених на кілька вікових груп: ті, кому було понад 25 років – найвірніша група; молодь віком 19-24 років – активісти; та юнаки віком 14-18 років – «молоді вовки». До спілки також входили дівчата, організовані в так звані жертвні групи («Opfergruppen»). Після приходу до влади нацистської партії, як і інші подібні організації, «Вервольф» був розформований, а його члени вступили переважно до СС та Гітлерюгенду¹³³.

Незалежно від розгалуженої організаційної структури, яка включала тисячі членів у різних групах та спілках, існувала своєрідна місцева самооборона, в якій прямо чи опосередковано брали участь майже всі мешканці. Цю роль відігравав так званий Ортсвер (Ortswehr), який підтримувала німецька адміністративна влада. В окремих регіонах його відділення були розташовані майже в кожному місті та поселенні. Діяльністю цих підрозділів керували офіцери, звільнені з колишньої поліції безпеки або заборонених військових формувань. Організаційна структура Ортсверу нагадувала військові моделі: округ відповідав полку, повіт – батальйону, комуна – роті, а село – взводу. Однак заплановані ліміти (4000-5000 осіб), встановлені для округів, були перевищені всюди, сягнувши 12 000 осіб¹³⁴.

Формування Ортсверу (піхота для захисту сіл і маєтків, кавалерія у

¹³³ Давлетов О. Гітлерюгенд: від «загону Адольфа Гітлера» до єдиної державної молодіжної організації «третього рейху» (1922–1939 pp): нариси. Запоріжжя, 2006. С. 96

¹³⁴ Gąsiorowski A. Niemieckie S. 513

розпорядженні вищого командування), хоча й призначалися для виконання обов'язків цивільної оборони в польових умовах, насправді являли собою повноцінний резерв німецької армії, готовий у будь-який час виконати завдання, призначені для регулярної армії. Ці завдання важко було б знайти в статуті об'єднання, згідно з яким цілі Ортсверу полягали в: 1) захисті конституції; 2) захисті осіб, свободи праці та власності; 3) нагляді за всією німецькою державою та боротьбі з сепаратистськими ідеями; 4) підтримці миру, порядку та захисті від нападів правих і лівих партій. Німецькі школи відіграли особливу роль у формуванні іміджу цієї організації на місцях¹³⁵.

Рух відкрито діючих воєнізованих організацій під час Веймарської республіки відіграв значну роль у остаточному формуванні внутрішньої ситуації Німеччини. Активна участь цих організацій сприяла захопленню влади Гітлером у 1933 році. Майже всі згадані організації підтримували або сприяли змінам, що відбувалися. Добре навчені, дисципліновані та виховані маси членів цих організацій становили готовий матеріал, який можна було негайно використовувати для виконання нових завдань, які Третій Рейх поставив перед німецькою нацією.

Розвитку військових спілок та формувань сприяли численні військові гарнізони розташовані по всій території Німеччини, які не лише підтримували таку діяльність, а й створювали навколо себе дружню та безпечну атмосферу. Відчуття влади та безкарності пронизувало офіси, установи, школи та, перш за все, різні молодіжні організації та об'єднання.

Отже, культ могутності мілітаристської держави, започаткований Фрідріхом Великим, був перерваний лише через двісті років. Однак він залишив виразний слід у свідомості німецької нації та в освіті її молоді. Це особливо проявилось після Першої світової війни, коли після оголошення умов мирного договору (1919 р.) німецька армія була обмежена 100 000 осіб, а мобілізація та мілітаризація суспільства були заборонені. Ці рішення призвели до значного скорочення збройних сил та напливу демобілізованих

¹³⁵ Ibidem

солдатів, які, об'єднавшись навколо своїх командирів, заснували численні військові організації. Ці організації мали сформувати майбутню базу армії, а разом з ними й надію на відновлення колишнього порядку.

3.3. Молодіжна спортивна політика в СРСР

Радянський фізкультурно-спортивний рух розглядався партійними та державними діячами з позиції оздоровлення та рекреації населення. Але він також вирішував завдання виховання та організації, причому не лише відпочинку, а й трудової діяльності. Голова Спортінтерну та Вищої ради фізичної культури на поч. 1920-х – Микола Подвойський, розмірковуючи про долю фізкультурного руху в СРСР, зазначав, що «до вирішення питання про правильну постановку справи спорту та гімнастики в СРСР нас штовхають не тільки завдання культурного та політичного будівництва, але, мабуть, ще більшою мірою, те становище спорту та гімнастики в західноєвропейських країнах, яке змушує нас зупиняти наступ буржуазії цим фронтом»¹³⁶. У стенографічній записці в ЦК він ставить завдання «виробити притаманні нашій економічній та політичній обстановці масові методи спортизації робітників і селян для того, щоб відірвати від буржуазного табору заманених туди широких робочих мас» і наголошує, що «спортивно-гімнастичний рух є громадський рух, який, виконуючи функцію оздоровлення та розвитку людських сил, ...є прекрасним фактором виховання, організації та підготовки широких мас, і насамперед молоді для виробничої, військової та всякої іншої громадської діяльності»¹³⁷.

Радянська влада з перших років ставила своїм завданням підготувати молодь, яка не так давно переїхала з сіл у промислові міста до роботи на виробництві. Вирішити це завдання, за задумом більшовицьких керівників, могли заняття фізкультурою та спортом. Спорт служив засобом соціалізації. Крім рекреаційної функції спорт став фактором національної безпеки та

¹³⁶ Хорошева А. Діяльність Червоного... С. 90

¹³⁷ Хорошева А. Фізична культура в радянській повсякденності у 1920-1930-ті рр. *Культура і влада в СРСР: 1920-1950-е гг.* Київ, 1997. С. 543

економічної продуктивності.

Для радянської влади фізкультура стала дієвим механізмом політичної мобілізації та соціального єднання, про що свідчить декрет радянської влади, «Про фізичне виховання молодого покоління», який був оприлюднений в жовтні 1920 р. У ньому фізкультура позиціонувалася як необхідний елемент у процесі створення «нової людини» та будівництва соціалістичного суспільства, ідеологи молодого радянського суспільства ставили завдання раціональної та ефективної праці робітників та селян. Дати навички правильної організації виробництва та виховати нове, соціалістичне ставлення до праці покликана була фізкультура. Правильно підібрані фізичні вправи та заняття спортом мали сприяти підвищенню продуктивності праці. Вони створювали атмосферу колективізму, розвивали витривалість, завзятість у досягненні поставленої мети, формували здоровий спосіб життя без шкідливих звичок (алкоголь, куріння, проституція). Зрештою, фізкультура та спорт, особливо на свіжому повітрі, мали сприяти позитивним емоціям, які розглядалися як необхідний чинник для «радісної праці»¹³⁸.

Фізкультурний рух постійно перебував у полі зору РКП(б). У січні 1925 р. це питання обговорювалося на Пленумі ЦК РКП(б), який прийняв рішення про важливість фізичного здоров'я комсомольського активу та його пропаганду. У липні цього ж року на оргбюро ЦК РКП(б) було прийнята важлива для розвитку радянського фізкультурного руху резолюція «Про завдання партії у сфері фізичної культури». Фізкультурний рух передбачав, відповідно до цього документа, фізичне виховання та масове оздоровлення трудящих, культурну та просвітницьку роботу, підвищення продуктивності праці, військову підготовку, об'єднання трудящих мас навколо партії та громадських організацій¹³⁹.

Серед засобів реалізації програми розвитку фізкультури та спорту, окрім безпосередніх фізичних вправ, були і особиста гігієна, і правильний

¹³⁸ Хорошева А. Фізична культура... С. 544

¹³⁹ Лубишева Л., Хуббієв Ш., Селюкін Д. Знач. праця. С. 103

режим праці та відпочинку. Важливою була резолюція у визначенні принципів організації фізкультурного руху. Нарком охорони здоров'я Микола Семашко, виступаючи у 1925 р. на нараді рад з фізкультури, заявляв: «Ми прагнемо створювати твердих борців за соціалістичну Батьківщину. Наші завдання: євгенічна (фізоздоровлення) та політична підготовка. Їх необхідно гармонійно поєднати». Він вказував, що до 1925 р. у країні вже налічувалося 3305 гуртків, серед яких 32% – «жіночого молодняку». При цьому було підготовлено та атестовано 2026 інструкторів фізичної культури¹⁴⁰.

Комсомольські організації стали основними пропагандистами здорового способу життя та створення «нової людини». Вони закликали відноситися до фізкультури не тільки як до фізичних вправ. «Одними вправами правильного, всебічного фізичного розвитку не досягнеш, а цей розвиток – головна мета фізкультури. Фізичні вправи є допоміжним засобом оздоровлення та розвитку організму. І вони не принесуть потрібної користі, якщо фізкультурник не зможе навіть правильно організувати свою працю і відпочинок у звичайному житті, тобто виконувати хоча б найпростіші правила гігієни в праці і побуті (дотримання чистоти, правильне харчування, нормальний спосіб життя тощо) – по-перше, та правильно використовувати природні умови (воду, повітря, сонце тощо) – по-друге»¹⁴¹.

Статут міжнародного об'єднання пролетарських організацій фізичної культури (Червоного Спортінтерну) проголошував ідею фізичного виховання трудящих в інтересах класової боротьби. Організації фізкультури мали стати масовими організаціями та охоплювати всі верстви пролетаріату, створюючи «сильних тілом і душею революційних класових бійців»¹⁴².

Пропаганда фізкультури передбачалася на всіх підприємствах міста та на селі. Саме на «плечах нових людей будуть винесені всі вимоги світової

¹⁴⁰ Кописов Н. Зазнач. праця. С. 105

¹⁴¹ Лубишева Л., Хуббієв Ш., Селюкін Д. Зазнач. праця. С. 102

¹⁴² Хоросева А. Діяльність Червоного... С. 90.

пролетарської революції, що почалася»¹⁴³.

Пропагандисти обґрунтовували становище, що людина, яка займається фізкультурою працездатніша, а її праця успішніша, вона менше втомлюється, більш життєрадісна, а це особливо необхідно для підвищення продуктивності праці та найактивнішої участі в соціалістичному будівництві¹⁴⁴. У резолюції ЦК ВКП(б) щодо фізкультури 1925 р. зазначалося, що фізична культура стає «невід'ємною частиною загальнополітичного та культурного виховання, освіти та оздоровлення мас»¹⁴⁵. При цьому вказувалося, що для деяких видів фізкультури потрібні спеціальні інструменти (спортінвентар), майданчики тощо.

Для масової спортизації країни необхідні умови для заняття фізкультурою та спортом. На початку 1920-х років. у багатьох містах стараннями комсомольських активістів з'явилися та активно поширювалися гуртки товариства пролетарської фізичної культури «Мурашка». Це були гуртки, в яких відбувалося перше знайомство зі спортом, набували перших спортивних навичок.

Вже в перші роки радянської влади розпочинається будівництво спортивних споруд, оскільки існуючі спортивні майданчики були маленькими та погано обладнаними і не задовольняли потреб спортсменів. Так, наприклад, стадіон у Москві, що існував ще в дореволюційний період, був розрахований на 3 тис. глядачів¹⁴⁶, що не відповідало зростанню числа фізкультурних організацій та фізкультурників. Для занять фізкультурою пристосовувалися старі будинки. Все більше асигнувань виділялося на будівництво спортивних споруд. До 1931 р. в країні налічувалося 2882 спортивних майданчиків і стадіонів¹⁴⁷.

Необхідність захистити СРСР від вторгнення ззовні, підвищивши

¹⁴³ Хорошева А. Фізична культура... С. 544

¹⁴⁴ Деметр Г. Фізична культура у соціалістичному суспільстві. Київ: Знання, 1987. С. 36

¹⁴⁵ О'Махоуни М. Зазнач. праця. С. 99

¹⁴⁶ Баришева Е.В. «Режиссеры, организующие массы»: із історії товариства будівельників Міжнародного Червоного стадіону (1920-1933). *Архіви України*. 1973. № 6. С. 69

¹⁴⁷ Там само. С. 71.

обороздатність країни призвела до того, що в перший же рік радянської влади ВЦВК РРФСР прийняв декрет «Про обов'язкове навчання військового мистецтва», згідно з яким усі чоловіки та жінки від 18 до 40 років були зобов'язані навчатися військової справи за місцем роботи. У 1920 р. при академії Робітниче-селянської Червоної Армії з'явилося військово-наукові товариства (Военно-научные общества, ВНО), громадські організації, які об'єднували офіцерів запасу чи у відставці і займалися вивченням та узагальненням досвіду воєн та локальних конфліктів, а також брали участь у військово-патріотичному вихованні громадян. В 1923-1924 роках було засновано – Товариство друзів повітряного флоту (Общество друзей воздушного флота, ОДВФ) та Товариство друзів хімічної оборони та хімічної промисловості (Общество друзей химической обороны и химической промышленности, ДОБРОХИМ). У 1927 р. з військово-спортивних об'єднань було створено Товариство сприяння обороні, авіаційному та хімічному будівництву (Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству, ОСОАВИАХИМ), яке через рік налічувало у своїх лавах близько 2 млн осіб. Під егідою ОСОАВИАХИМу по всій країні почали будуватися тири та стрільбища, організовуватися аероклуби та військово-спортивні гуртки, де навчалися таких спеціальностей, як телеграфіст, парашутист, радист, моторист, медсестра, санітар, пілот та ін. сформульована народним комісаром у військових та морських справах М.В. Фрунзе на I Всесоюзній нараді ВНО в травні 1925 р.: «Нам треба міцніше впровадити у свідомість всього населення нашого Союзу уявлення про те, що сучасні війни ведуться не однією армією, а всією країною в цілому, що війна вимагатиме напруги всіх народних сил і засобів, що війна буде смертельною, і тому до неї потрібна всебічна ретельна підготовка ще в мирний час»¹⁴⁸.

Військова реформа 1924-1925 років передбачала заходи щодо розбудови Збройних сил Радянського Союзу. Реформатори приділяли велику

¹⁴⁸ Щербakov Ю. Розвиток системи військової підготовки цивільного населення СРСР 1930-ті роки. *Universum: Суспільні науки: електрон. наук. журн.* 2017. № 2 (32). С. 10

увагу військово-фізичній підготовці молоді допризовного віку та пропаганді військових знань серед трудящих. Передбачалося, що регулярні фізичні вправи підвищать фізичні можливості (силу, спритність, швидкість, витривалість та інших) майбутніх бійців Червоної армії. Особлива увага приділялася ліквідації безграмотності, політичній підготовці та знайомству з основами військових знань. Дослідник радянської військової історії В. В. Жарков зазначив, що після закінчення Громадянської війни призовники та допризовна молодь вносили низку проблем під час проведення призовної кампанії. У резолюції Реввійськради СРСР про хід призову 1923 року говорилося: «Червоноармійці-змінники, які прибули 10-11 травня для відбування тримісячних зборів, перебувають у поганому фізичному стані (70 % тих, хто прийшов із сіл, зовсім виснажені). Окремі червоноармійці ледве могли пройти 30 кілометрів від села до таборів протягом трьох днів»¹⁴⁹.

Такий стан справ активізував запровадження елементів «воєнізації» у сфері фізичної культури та посилив увагу до тих видів спорту, які були важливими у сучасній війні, – стрілецький, кінний спорт, фехтування, боротьба та ін. Ініціатори реформи передбачали проводити фізичну підготовку чоловічого населення, починаючи зі шкільного віку. Поруч із загальним фізичним розвитком молодь мала освоювати військову справу. Як зазначив у своїй замітці в газеті «Червона Карелія» кореспондент Нідолов: «Спортивні організації цим допоможуть Радянському уряду створити боєздатну, фізично розвинену багатомільйонну армію робітників і селян, яка буде потрібна у разі війни»¹⁵⁰.

У центральній періодичній пресі публікувалися статті про необхідність запровадження військових елементів у фізичну культуру. Наприклад, в легку атлетику (у багатоборстві) слід було включити стипл-чез, біг по польовому містечку з подоланням низки перешкод, переступання, естафету з

¹⁴⁹ Жарков В. В. Реформування Червоної армії у 1920-ті роки. *Педагогічний вісник*. 1992. № 2 (59). С. 195

¹⁵⁰ Кун Л. Зазнач. праця. С. 157

перенесенням вантажу, метання гранати в ціль, біг у протигазах пересіченою місцевістю. У плаванні – пересування по воді в одязі зі зброєю та з конем, переправи через річку на плотах, колодах, поплавцях. Важлива роль відводилася проведенню воєнізованих ігор на місцевості¹⁵¹.

Особлива роль у справі воєнізації відводилася регіональним Радам фізичної культури, профспілкам та ОСОВІАХИМу. Ці організації мали вжити заходів до поширення військових знань, залучення широких мас робітників і селян у фізкультурний рух, розвитку спортивних гуртків, облаштування стрілецьких тирів. В 1927 повсюдно пройшли регіональні з'їзди профспілок, на яких розглядалися проблеми воєнізації населення. Наприклад, на VI Всеукраїнському з'їзді профспілок у вересні 1927 року було підкреслено, що в даний час особлива увага має бути звернена «на внесення у роботу фізкультуртків елементів військових знань, навичок і початків суспільно-політичного виховання... Необхідно всіляко розвивати роботу з будівництва як союзних, і міжсоюзних спортзалів, спортмайданчиків, водних і лижних станцій тощо»¹⁵².

Обласні, республіканські Головні Ради фізичної культури настійно рекомендували всім спортивним організаціям розвивати стрілецький, кінний спорт, фехтування, самооборону без зброї, боротьбу джиу-джитсу. Керівникам спортивних гуртків пропонувалося включити до окремих видів спорту ряд військово-прикладних видів. Однак щодо практичних справ у воєнізації населення було зроблено небагато.

Однією з форм організації роботи, спрямованої на воєнізацію фізичної культури та спорту, були «Тижні спорту». Такі заходи проходили по всьому Радянському Союзу у 1927 та 1928 роках. За офіційними рекомендаціями з центру, кожен регіон складав індивідуальні програми їх проведення¹⁵³.

У цей час у регіональній періодиці почали з'являтися агітаційні статті

¹⁵¹ О'Махоуни М. Зазнач. праця. С.138

¹⁵² Поляков С., Кайдалова Н. Підготовка молоді до військового захисту Вітчизни у передвоєнний період. *Світ освіти – освіта у світі*. 2005. № 1. С. 25

¹⁵³ Щербаков Ю. Зазнач. праця. С. 10.

про необхідність воєнізації фізичної культури, про засоби підготовки бійців Червоної армії¹⁵⁴. Наприклад, кореспонденти газети «Червона Карелія» у своїх статтях давали поради про те, як можуть допомогти у військовій підготовці літні та зимові види спорту. «Справжній боєць повинен уміти пересуватися різними способами кроком, бігом, повзком, взимку на лижах. бути влучним». Найкраще в цьому допоможуть гімнастика, ігри, спорт»¹⁵⁵. «Лижі потрібні на війні... Необхідно розвивати інтерес у масах до лиж, роз'яснювати наочність лиж не лише для розвитку, а й для легкого та швидкого пересування. Лижі потрібні сільському листоноші, міліціонеру, селянинові, залізничному лінійному робітнику, робітнику, що живе далеко від заводу »¹⁵⁶.

Постанова Президії ВЦВК від 13 лютого 1928 вимагала посилити роботу з бойової фізичної підготовки трудящих, звернути особливу увагу на всілякий розвиток стрілецького та лижного спорту. У жовтні 1929 року було видано наказ Реввійськради СРСР¹⁵⁷. У ньому робота з постановки фізичного виховання в армії та на флоті була визнана недостатньою. Зміцнення бойової могутності РСЧА безпосередньо пов'язувалося з підвищенням рівня її фізичної підготовки. Визнавалося «необхідним включити методи фізичного тренування на всю систему тренування та навчання військ, вони повинні були сприяти кращому і масовому оволодінню такими військовими спеціальностями, як «сапер, кулеметник, водолаз, мінер»¹⁵⁸.

Ця постанова стала значною віхою історії ГТО. При сільських та фабрично-заводських клубах профспілок почали відкриватися гуртки фізичної культури, створюватись секції з окремих видів спорту. 24 травня 1930 р., у день свого 15-річного ювілею, «Комсомольська правда» опублікувала добірку статей під заголовком «Міцні м'язи, пильне око

¹⁵⁴ Там само. С. 11

¹⁵⁵ Поляков С. П., Кайдалова Н. С. Зазнач. праця. С. 25.

¹⁵⁶ Ульянова С. Зазнач. праця. С. 284.

¹⁵⁷ Там само. С. 285.

¹⁵⁸ Поляков С. П., Кайдалова Н. С. Зазнач. праця. С. 26

потрібні кожному трудящому!»¹⁵⁹. У матеріалі озвучувалася пропозиція ВЛКСМ запровадити норми готовності радянських громадян до праці та оборони.

11 березня 1931 р. Всесоюзна рада фізичної культури при ЦВК СРСР затвердила комплекс «Готовий до праці та оборони СРСР». Метою комплексу було «подальше підвищення рівня фізичного виховання та мобілізаційної готовності радянського народу, насамперед молодого покоління»¹⁶⁰.

На той момент комплекс ГТО складався з одного ступеня. А 7 грудня 1932 р. було запроваджено другий, складніший щабель ГТО. Комплекс ГТО II включав такі види випробувань, як пробіжка з гвинтівкою у військовому одязі, крос по середньо пересіченій місцевості, подолання перешкод з гвинтівкою та у військовому обмундируванні, піший похід з проходженням частини шляху в протигазі, стрибок у висоту, метання гранати, плавання та пірнання, веслування з навантаженням, велокрос, ходьба на лижах та стрибки на лижах з трампліну, освоєння одного з видів самооборони, участь у спортивній грі, стрільба, гімнастика, водіння автомобіля чи мотоцикла¹⁶¹.

У травні 1934 р. газета «Червоний спорт» повідомила, що значки ГТО II під номерами з першого до десяти вручені командирам Робітничо-селянської Червоної Армії, слухачам Військової академії імені М.В. Фрунзе. На урочистій церемонії нарком оборони К. Ворошилов сказав: «Подивитися на вас, так ви зовні ніби звичайнісінькі люди, звичайні наші командири. А тим часом саме ви зуміли першими не тільки в Червоній Армії, а й у всій країні, що має тисячі відмінних фізкультурників, домогтися почесного значка ГТО II – свого роду ордена»¹⁶². Популярність комплексу ГТО у населення радянської держави була величезною. Так, в 1931 р. значки ГТО отримали 24 тис. фізкультурників, 1932 р. – 465 тис., в 1933 – 835 тис. До середини 30-

¹⁵⁹ Keys B. Op. cit. S. 419.

¹⁶⁰ Суник А. Зазнач. праця. С. 325

¹⁶¹ Там само. С. 326

¹⁶² Щербаков Ю. Зазнач. праця. С. 10

х рр. кількість значкістів ГТО досягла 1,2 млн осіб¹⁶³.

Важливим елементом у системі фізкультурної пропаганди була робота серед дітей та юнацтва. Видавалися спеціальні листівки із закликами: «Кожен комсомолец має бути значкістом. Повинен виконати рішення ЦК комсомолу. Здача норм ГТО I, II ступеня як основа радянської культури»¹⁶⁴.

Шефство колективів фізкультури над школою, допомога шкільним фізкультурникам стала повсюдною практикою. Дитячі колективи організовувалися за віком: 8-10 років, 11-13, 14-16. Пильну увагу зверталось на організацію дітей-одиноків¹⁶⁵. Робота з дітьми будувалася з використанням природних факторів оздоровлення (сонце, повітря, вода) та встановленням на прищеплення санітарно-гігієнічних та фізкультурно-організаційних навичок.

У 1934 р. в СРСР почали створюватися дитячі спортивні школи, першими з них були «Юний спартаківець» та «Юний динамівець» (сформований на базі піонерзагону ОГПУ). Згідно з новою шкільною програмою з фізичної культури від 1937 р. навчальний матеріал у школах класифікувався за видами спорту, а не за основними видами рухів, як це практикувалося раніше¹⁶⁶.

Перед робітником також чітко було поставлено завдання: «Кожен третій член профспілки – фізкультурник!». До 1929 р. керівництво фізкультурою було зосереджено у культвідділах профспілок, які мали одного або кількох інструкторів. Починаючи з 1929 р., при ВЦРПС та Радпрофах було організовано так звані бюро фізкультури для керівництва всією фізкультурною та спортивною роботою, такі ж бюро створювалися і на підприємствах. У цехах із наявністю трьох і більше фізкультурників організовувався осередок фізкультури, який працював під загальним

¹⁶³ Хорошева А. Фізична культура... С. 543

¹⁶⁴ Там само. С. 544

¹⁶⁵ Поляков С. П., Кайдалова Н. С. Зазнач. праця. С. 25.

¹⁶⁶ Там само. С. 26

керівництвом заводського Бюро фізичної культури¹⁶⁷.

Передбачалося, що той, хто здав нормативи на значок ГТО, повинен «вести активну агітроботу, підготувати на здачу комплексу не менше 20 осіб, брати участь в організації колективу (кружка), виконуючи один із загальних обов'язків (наприклад, член бюро фізкультури, керівник секції, суддя тощо)». На початку 1941 р. фізкультурна робота у СРСР досягла чималих успіхів: країни налічувалося понад 62 тис. колективів фізкультури, які об'єднували понад п'ять млн фізкультурників, кількість тих, хто здав нормативи ГТО І становило понад 6 млн людина, ГТО II - понад 100 тис. чоловік¹⁶⁸.

Мільйони радянських спортсменів, інструкторів, викладачів інститутів фізичної культури поповнили лави Червоної Армії. У тому числі формувалися лижні, розвідувальні батальйони, партизанські загони, снайпери, десантники. Як показала практика, воєнізація масового спорту 1920-1930-ті рр., його оборонно-прикладний характері і особливо запровадження норм ГТО були недаремною справою.

Отже, воєнізація фізичної культури та спорту 1925-1929 роки лише робила свої перші кроки. Як правило, основні заходи були спрямовані на агітацію та пропаганду військових знань та необхідність військово-фізичної підготовки допризовників. Поради фізичної культури, профспілкові організації ОСОВІАХІМ агітували громадян займатися фізичними вправами, ставати членами спортивних гуртків, брати участь у змаганнях, військово-тактичних іграх, освоювати військову науку. Повсюдно йшов устрій «військових куточків», організація пересувних бібліотек з військовою літературою, серед населення поширювалися брошури та листівки з військовою тематикою та закликами стати членами ОСОВІАХІМа та інших військових організацій. Спортивна діяльність була епізодичною. Як правило, показові змагання проводилися серед військовослужбовців із двох видів спорту (легка атлетика та стрілецький спорт) без запровадження

¹⁶⁷ The history of the TRP. New-York, 2015. P. 67

¹⁶⁸ Ibidem. P. 68

воєнізованих елементів. Інші види, рекомендовані Радами фізичної культури (фехтування, боротьба та ін.), не набули свого розвитку. Справжнє посилення військового напрямку у сфері фізичної культури та спорту відбулося з вересня 1929 року після Постанови ЦК «Про фізичну культуру», яка розпочала перебудову всієї системи фізкультури у напрямі її підпорядкування потреб підготовки громадян до оборони країни.

Загалом у 1930-ті рр. посилюється мілітаризація та ідеологізація фізкультурної роботи. Навчальні заклади прагнуть перетворитися на «фортеці оборони», організовуються гуртки з вивчення марксистсько-ленінського вчення про війну і читаються доповіді про іноземні армії, головним чином армії потенційних противників СРСР – Німеччини та Японії.

Але слід враховувати, що у СРСР 1930-х рр. існувало одночасно два світи – реальний, світ тяжкої, майже нестерпної повсякденності, нерідко тваринного страху, і світ міфічний, ілюзорний. Парадокс цього періоду історії радянського суспільства, який знайшов відображення і у фізкультурі, виражався в тому, що в ньому дивовижно уживалися, з одного боку, свята і паради на стадіонах, а з іншого – страждання і сльози людей у сталінських таборах.

Отже, у міжвоєнний період в Європі, країни в яких встановився тоталітарно-авторитарний режим велика увага приділялася функціонуванню спортивних молодіжних організацій. Саме в них кувалися майбутні вояки, які пізніше крокували у своїх солдатських чоботах по завойованих територіях. Наявність спортивних організацій дозволила максимально охопити молодше покоління пропагандою та спортивно-військовою підготовкою. Політика тоталітарних держави в галузі фізичної культури формувалася, багато в чому, під впливом «образу ворога», уявної чи реальної загрози ззовні. Як наслідок – тісний взаємозв'язок фізкультурної та оборонної роботи на місцях.

РОЗДІЛ 4. МОЛОДІЖНИЙ СПОРТИВНИЙ РУХ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

4.1. Сокільсько-скаутський рух в демократичних країнах

Центрально-Східної Європи.

Засновником концепції скаутської освіти був Роберт Бейден-Пауелл. Він походив із родини з цікавими традиціями, які вплинули на його виховання. Перший експериментальний скаутський табір був організований у 1907 році на острові Браунсі. За словами Бейден-Пауелла, серед його учасників були «учні з Ітона, хлопці з Іст-Енду, члени Хлопчачої бригади та хлопці з магазинів»¹⁶⁹. Це було двадцять хлопців з різних верств британського суспільства, що саме по собі вже було революційним підходом до освітніх питань на той час.

Досвід літнього табору дозволив Бейден-Пауеллу завершити роботу над першим посібником зі скаутів¹⁷⁰. Розвиток скаутингу спонукав генерала Бейден-Пауелла у 1910 році створити скаутську організацію, піти у відставку з військової служби та присвятити себе руху¹⁷¹.

Після того, як Коронна рада розглянула методи, цілі та організацію скаутського руху, британська скаутська організація була включена до Королівської хартії, яка була престижним еквівалентом статусу громадської благодійної організації, що пізніше визнавалася в Європі організацією, що мали найбільшу цінність для держави та суспільства¹⁷².

В свою чергу Гімнастичне товариство «Сокіл» мало сприяти розвитку гімнастики та інших спортивних дисциплін, а його метою був фізичний та духовний розвиток усіх верств суспільства, не обмежуючи його привілейованими класами. Саме тому кожна людина старше 18 років, незалежно від її соціального статусу, могла стати членом Товариства.

Однак виконати це завдання було дуже важко, оскільки його

¹⁶⁹ Block Nelson R., Proctor Tammy M. *Scouting Frontiers: Youth and the Scout Movement's First Century*. Cambridge UK: Cambridge Scholars Publishing, 2009. S.25

¹⁷⁰ Baden-Powell R. *Skauting dla chłopców*, Warszawa 1938. 375 s.

¹⁷¹ Block Nelson R., Proctor Tammy M. *Op. cit.* S. 27

¹⁷² *Ibidem*.

впровадження не могло бути здійснене прозорим чином. Через поділ території Центрально-Східної Європи Російською, Австро-Угорською, та Німецькою імперіями, їхню різну політику щодо польської, чеської, української та ін. націй, посилення германізації та русифікації суспільства, а також, перш за все, суворі репресії, що застосовувалися до громадян, уся діяльність патріотичного характеру проводилася з надзвичайною ретельністю, маскуючись під турботу про фізичну форму та здоров'я громадян шляхом плекання та розвитку фізичних вправ у групах, організації групових поїздок (що демонстрували красу рідного краю), уроків співу (особливо патріотичних та релігійних пісень)¹⁷³. Насправді, з самого початку соколи мали іншу кінцеву мету – патріотичне та релігійне виховання фізично, морально та духовно здорового молодого покоління та підготовку до майбутньої боротьби за свободу та національну незалежність. Це реалізувалося в атмосфері соціальної солідарності, демократії та патріотизму, а також у дусі глибокої релігійності, прийнявши за девіз латинське речення: *Mens sana, in corpore sano* – Здоровий дух у здоровому тілі, що, очевидно, стосувалося вищих цілей, ніж лише фізичне здоров'я¹⁷⁴.

Напередодні Першої світової війни в Центрально-Східній Європі існувала конкуренція між скаутським рухом і сокільськими організаціями, які були надзвичайно популярними в молодіжному спортивному русі в другій половині XIX ст. У зв'язку з цим відбувається поступове зближення між двома організаціями, які мали подібні цілі та завдання. Інтенсивний розвиток скаутингу під керівництвом «Сокола» означав, що його керівництво не бажало дозволити створення незалежної скаутської організації. Це означало б втрату впливу на подальший розвиток скаутингу та, водночас, значне послаблення значення «Сокола» в суспільстві, яке «давно минуло свій розквіт»¹⁷⁵.

Після здобуття країнами Центрально-Східної Європи незалежності

¹⁷³ Трофим'як Б. Є. Гімнастично-спортивні організації... С.87.

¹⁷⁴ Bogucki A. Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół» na drodze do wolności. Bydgoszcz. 2020. S. 38

¹⁷⁵ Ibidem. P. 39

ситуація з сокільським рухом змінилася. Дехто навіть сумнівався, чи має його функціонування сенс за цих нових обставин, коли держави здобули самостійність, а їх існування більше не було під загрозою, армія захищала кордони, а турботу про фізичне виховання молоді взяла на себе шкільна освітня система.

Власне в тих умовах відбувається зближення Гімнастичного товариства «Сокіл» з скаутськими організаціями. Яскравим прикладом поєднання скаутського руху з ідеями сокілства стала міжвоєнна Польща. Проте визначальний вплив на становлення скаутського руху займали ідеї Баден-Пауела.

Один із засновників польського скаутингу, видатний викладач і теоретик скаутингу, активіст польських молодіжних та незалежних організацій Анджей Малковський з цього приводу зазначав наступне: «Я не сліпий прихильник англійців [...] Якщо ми [...] використовуватимемо цивілізаційні досягнення західних країн без будь-яких посередників, ми безсумнівно зможемо отримати велику користь. [...] Однак я не закликаю наслідувати англійців у скаутстві, а наслідувати Бейден-Пауелла. Звичайно, оскільки і ми, і англійці будемо слухати порад однієї людини, наша скаутська діяльність буде подібною. [...] Якби Бейден-Пауелл, через якусь іронію долі, народився не англійцем, а мексиканцем, він також був би для мене взірцем [...] заклики дотримуватися англійської моделі [...] є лише наслідком негативного досвіду серед польських скаутів, зробленого людьми, дуже прагнучими «полонізувати», але надто лінівими, щоб вивчити модель, яку вони хочуть наслідувати. Як автор першого польського скаутського довідника та засновник і редактор львівського «Скауту», у перший рік його існування я сам зробив багато таких «полонізацій», і сьогодні мушу зізнатися, що більшість із них були невдалими або непотрібними; якби я тоді краще знав оригінал, я б пропустив багато з цих змін»¹⁷⁶.

Е. Пясецький, один з авторів книги «Скауты польської молоді», писав

¹⁷⁶ Małkowski A. Jak skauci pracują, Kraków 1990. S.84

подібне у грудні 1918 року: «Розбіжність між чотирма асоціаціями в різних деталях виникла через те, що кожна з них по-своєму намагалася «виправити» Баден-Пауелла. Сьогодні низка найсерйозніших скаутських працівників дійшла висновку, що більшість із цих «виправлень» не мають серйозного обґрунтування, а багато з них навіть псують блискучу роботу англійського реформатора [...]»¹⁷⁷.

Цікаво, що о. Лютославський, критикуючи Малковського, Шрайбера та Пясецького, писав, що «немає потреби наполягати на англійській мові – навпаки, де це можливо, ми повинні привносити в нашу роботу внутрішні елементи та творчо будувати польський скаутинг, можливо, навіть кращий за англійський. Але в цій творчій роботі ми повинні пам'ятати, що потрібно йти вище, а не нижче, щоб не втратити суть речей під виглядом внутрішньої адаптації»¹⁷⁸.

Перевагою концепції Баден-Пауелла було те, що вона з'явилася в потрібний час і знайшла благодатний ґрунт для свого розвитку. Ця концепція була комплексною освітньою системою, тому польські організації, які раніше представляли різні течії та напрямки в освіті, змогли знайти в скаутстві сфери, в яких вони були особливо зацікавлені. Це, у свою чергу, призвело до помітного об'єднання зусиль у розвитку польського скаутингу, який справді був «полонізований», головним чином з точки зору термінології та змісту програми. Однак фундаментальні методологічні та ідеологічні передумови залишилися незмінними.

Засновники скаутингу зосередилися на розширенні або переформулюванні тих сфер, які становили особливий інтерес для їхніх організацій, але які вже існували в концепції скаутингу. Таким чином, члени «Zarzewia» («Жару») замінили ідею служіння державі (Британській імперії) ідеєю поляків, які борються за власну, суверенну державу, що було, в політичній ситуації того часу – принаймні для членів «Zarzewia» –

¹⁷⁷ Wais K. Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1918-1939. Rzeszów : Studia z dziejów organizacji młodzieżowej w II RP, Rzeszów, 2007. S. 52.

¹⁷⁸ Ibidem. S. 53

природним і цілком очевидним. «Eleusis»¹⁷⁹ зацікавилися етичними принципами скаутингу та концепціями поміркованості та самопожертви, близькими до їхніх і також пропагованими Баден-Пауеллом. У свою чергу, «Сокіл» побачив у скаутстві можливість поширити свою програму фізичного виховання на широке коло молоді, яка не прагнула вступати до «Соколу». Вплив кожного з цих напрямків не лише доповнював один одного в скаутстві, а й врівноважував і контролював один одного. Наприклад, Т. Струмільло писав у своїх мемуарах, що А. Малковський «вважав вплив «Eleusis» у новому польському скаутському русі необхідним для протидії небезпеці одностороннього мілітаризму, тоді як з іншого боку, він боявся вузького політичного партикуляризму групи «Zarzewia», до якої він сам належав»¹⁸⁰.

Найважливішим фактором у генезисі скаутингу, а радше той факт, що в очах представників усіх цих польських рухів та організацій скаутинг тоді сприймався як синтез ідей та методів цих організацій. Той факт, що баден-повелліанська ідея скаутингу розумілася саме так, а не в інших, дозволив об'єднати організаційні зусилля цих суттєво різних рухів в єдиний, новий скаутський рух для суспільства.

Кожна з цих організацій привнесла свій власний досвід та прагнення до скаутингу, надаючи польському скаутингу певні відмінні риси. Однак усі фундаментальні передумови освітнього методу та цінності, присутні в ідеї скаутингу, також знайшли своє місце в польському скаутському русі. Таким чином, можна сказати, що Польська асоціація скаутів та провідників, безумовно, не була такою ж, як скаутські організації в інших країнах, але також слід твердо заявити, що – як і інші скаутські організації – вона була частиною того ж глобального скаутського руху, об'єднуючи молодь з країн світу навколо тих самих фундаментальних цінностей та принципів.

¹⁷⁹ Організація з релігійно-філософським відтінком, що пропагувала чотирикратне утримання від алкоголю, тютюну, азартних ігор та розпусти, опосередковано натякаючи на «Коло Божої справи» Анджее Тованського. Його ідеологічною метою було оновлення польської нації через еліту, виховану організацією.

¹⁸⁰ Kosyż Z. Wychowanie patriotyczno-obronne dzieci i młodzieży. Warszawa, 1987. S. 90

Скаутинг швидко мусив почати боротьбу зі стереотипом організації, яка забезпечує своїх членів виключно фізичним розвитком. Вже на з'їзді скаутмайстерів 1921 року у Львові було прийнято резолюцію, в якій чітко зазначалося, що «скаутинг, як система всебічної громадянської освіти поза школою, має охоплювати сфери як фізичного, так і розумового та морального виховання», і що «ідея про те, що скаутинг може бути новим видом спорту або навіть системою освіти, але лише фізичної, має бути викорінена»¹⁸¹. Однак це не означало відмову від фізичного виховання у скаутстві, а радше надання йому рівноправного місця поряд з іншими освітніми дисциплінами. Фізичне виховання у скаутстві було відповіддю на нагальну соціальну потребу, оскільки значна частина молоді мала проблеми з фізичним розвитком.

Фізичне виховання у скаутському руху могло здійснюватися різними способами: через заняття спеціальними видами спорту, через польові вправи, організовані, наприклад, під час поїздок, які також мали на меті «покращення здоров'я скаутів».

З часом фізичному вихованню по всій країні приділявся дедалі більший акцент. Ймовірно, це також було пов'язано з проблемами набору до Польської армії, оскільки ще в середині 1920-х років призовні комісії відхиляли приблизно половину призовників через «стан здоров'я та слабкість». Було створено Державне управління фізичного виховання та військової підготовки та Наукову раду з фізичного виховання. Як повідомляє В. Блажеєвський, «старий проект закону про фізичне виховання було відкликано з Сейму, який надмірно наголошував на військовій підготовці замість фізичного виховання, яке було основою для підготовки солдата-громадянина. Було створено Національний спортивний значок, який мав право носити кожен, хто мав певний мінімальний рівень фізичної підготовки. [...] Щоб підвищити інтерес молоді до фізичного виховання, план полягав у

¹⁸¹ Сова А. Діяльність українських товариств «Сокіл» на Дрогобиччині. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2005. Випуск IX. С. 361.

включенні вимог до Національного спортивного значка до відповідних скаутських випробувань на звання, план, який зрештою був реалізований»¹⁸².

Скаути брали участь не лише у внутрішньосоюзних спортивних змаганнях, але й у тих, що організовувалися спортивними клубами та іншими нескаутськими установами. Скаутські спортивні клуби (ССК) почали виникати досить рано, спеціалізуючись на фізичному вихованні, зберігаючи при цьому загальні принципи скаутських освітніх методів. Перші спортивні клуби в Сілезії: Скаутський спортивний клуб та Скаутський лижний клуб – були засновані в 1924 році¹⁸³.

До 1926 року існувало п'ять скаутських спортивних клубів (у Перемишлі, Катовіце, Варшаві, Бидгощі та Лодзі). Клуби мали секції, присвячені заняттям певними видами спорту (зокрема футболом, легкою атлетикою, іграми та розвагами, шахами, водними видами спорту, зимовим лижним спортом та водними лижами). До складу клубів входила як скаутська молодь, так і члени з-поза організації. Наступного року було 11 клубів, організованих у додаткові секції, включаючи баскетбол, волейбол, велоспорт, бокс та джиу-джитсу¹⁸⁴. У 1934 році скаутська команда виграла ще один чемпіонат Сілезії з баскетболу. У той час у Сілезії діяло кілька скаутських спортивних клубів, а також були створені додаткові скаутські лижні клуби. Скаутські спортивні клуби найчастіше спеціалізувалися на лижному спорті, водних видах спорту, стрільбі та повітряних видах спорту. Також виникли багатосекційні клуби, що спеціалізувалися на спортивних іграх, легкій атлетиці тощо. Основними клубами ССК у 1935 році були: «Чувай» – Перемишль, Лижний клуб – Катовіце, Лижний клуб – Краків, Лодзь та Клуб стрільби та стрільби з лука – Варшава¹⁸⁵. У грудні 1935 року Скаутський лижний клуб у Катовіце заснував Скаутську лижну школу у

¹⁸² Szymański L. *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*. Wrocław : Akademia Wychowania Fizycznego w Wrocławiu, 1997. S. 78

¹⁸³ Zaborniak S., *Harcerskie Kluby Sportowe Drugiej Rzeczypospolitej (1919-1939). Z dziejów ruchu harcerskiego. Studia – Szkice – Materiały 1911-2006*, Rzeszów 2006. Zarys historii, Warszawa 1986. S. 123

¹⁸⁴ Ibidem.

¹⁸⁵ Ibidem.

Вісла-Глембіце, яка згодом організувала 12 лижних курсів, а з 1935 року організовувалися Міжнародні скаутські лижні змагання. У 1935 році також було опубліковано посібник, що регулював діяльність скаутських спортивних клубів. У 1938 році Скаутська організація мала 61 скаутський спортивний клуб (у 1937 році їх було 55)¹⁸⁶.

Тенденція скаутингу в Польщі до мілітаризму дещо суперечила намірам його засновника, генерала Баден-Пауелла, який виступав проти створення скаутингу як воєнізованої організації. Про це свідчить той факт, описаний в «Офіційній історії скаутингу», що в листопаді 1914 року, коли Баден-Пауелл, побоюючись вторгнення, оголосив програму створення добровольчого корпусу снайперів, він чітко наголосив, що його метою не було зробити його «постійною рисою скаутингу». Він також додав, що «це не мілітаризм, а боротьба з мілітаризмом»¹⁸⁷. Опір засновника скаутингу трактуванню скаутських організацій як воєнізованих організацій ставився до цього вже в 1913 році, коли у Великій Британії було зібрано значні кошти до фонду, спрямованого на підтримку «військових організацій молоді», і їх хотіли передати британській скаутській організації. У той час генерал Р. Баден-Пауелл відмовився прийняти гроші¹⁸⁸. Подібних поглядів щодо питання військового характеру скаутських організацій дотримувався й А. Малковський, який вже у 1913 році писав про німецьку організацію так: «[...] на мою думку, це не скаути, принаймні не скаути в нашому розумінні цього слова, бо, відходячи від моделі генерала Баден-Пауелла, вони зайшли так далеко, що видали військову організацію та виховують німецького імператора насамперед солдатів, а не людей з характером»¹⁸⁹.

Тим часом у Польщі проводилися заходи різного масштабу, постійним елементом яких були стройова підготовка та військові маневри. Наприклад, у липні 1913 року – на Соколівському зльоті у Львові – відбулися польові

¹⁸⁶ Zaborniak S., Op. cit. S. 124

¹⁸⁷ Baden-Powell R. Op. cit. S. 84

¹⁸⁸ Block Nelson R., Proctor Tammy M. Op. cit. S. 58

¹⁸⁹ Małkowski A. Op. cit. S. 99

навчання за участю 7000 соколівців та 1100 скаутів. Навчання очолював Юзеф Галлер, командувач соколівських військ, і вони склалися з маневрів між двома протиборчими арміями, що боролися за Львів.

Однак, навіть тоді вказувалося на те, що виключно військова підготовка не є суттю скаутського руху. К. Лютославський писав у 1917 році: «Без підготовки, без муштри [...] – можна бути скаутом; без моральних основ [...] – з найкращою підготовкою – можна бути клоуном чи блазнем, можна бути відмінним спортсменом або навіть добре навченим солдатом – але не можна бути польським скаутом». І далі: «Мірилом успіху в скаутстві є не кількість вправ та зустрічей, ані майстерність скаутів, а покращення типу взаємовідносин між хлопцями, зростання їхнього почуття відповідальності за шкільні завдання та примус громадської думки серед однолітків прийняти моральні вимоги, що нагадують Закон скаутів.

[...] Скаутські вправи, поїздки, що розвивають самостійність та підприємливість, і особливо солдатський дух скаутського життя, що розвиває дисципліну, є важливими засобами для досягнення цієї мети, але завжди – лише засобами. Заради вільного розвитку не можна жертвувати суттю та справжніми цілями скаутської роботи»¹⁹⁰.

На Першому загальному з'їзді 1920 року було прийнято резолюцію щодо військової підготовки скаутів, яка підпорядковувала воєнізований зміст головним освітнім цілям: «[...] Генеральний скаутський конгрес вважає, що завданням військової підготовки скаутів має бути виховання громадян, які за потреби будуть готові добровільно взяти до рук зброю, що дозволить, завдяки попередньо набутій підготовці в скаутстві, швидко організувати велику армію, члени якої володітимуть чеснотами хорошого... солдата. Генеральний конгрес рішуче наголошує, що військова підготовка молоді є одним із найважливіших завдань загальної громадянської освіти скаутів і закликає керівників загонів старанно працювати в цьому напрямку, щоб готувати хоробрих солдатів не стільки через організаційні форми та військові

¹⁹⁰ Wais K. Op. cit. S. 58

вправи, як через прагнення фізичного розвитку хлопців, вправ на природі та плекаючи лицарський дух»¹⁹¹.

У січні 1922 року Міністерство військових справ видало ще один документ під назвою «Програма фізичного виховання та військової підготовки у військово-навчальних організаціях». У цьому документі начальник Генерального штабу генерал Сікорський заявив, що «впровадження суворо військових програм і методів: стройової підготовки, маршів зі зброєю, парадів, внутрішнього військового розпорядку є абсолютно недоцільним, воно може спотворити здорову тенденцію громадського руху, спрямованого на підготовку солдатів до війни, перетворивши їх на тих, хто грає в солдатів миру [...] Тому слід докласти зусиль, щоб окремі організації, розуміючи свої завдання: військову підготовку, а не створення другої армії, впроваджували ці програмні принципи у свою роботу, обмежуючи суворо військову програму (особливо в підрозділах, що залучають молодь) обсягом, передбаченим цією програмою»¹⁹². Ця програма базувалася на «фізичному вихованні, пов'язаному з польовими та екскурсійними поїздками, інтелектуальному та громадянському вихованні [...] які в поєднанні зі стрілецькою школою створюють моральні та технічні основи для військової підготовки нації»¹⁹³.

На конференції інструкторів у 1923 році було порушено питання підготовки жінок до оборони країни¹⁹⁴. У мемуарах тодішньої керівниці жіночого відділу харцерок у Варшаві – Г. Саковічівни – можна знайти цікаве твердження, яке добре характеризує тодішнє ставлення дівчат-скаутів до військової освіти: «З самого початку ми вірили, що у разі небезпеки найбільш корисною буде та дівчина-скаут, яка має найкращий особистісний розвиток і найсильнішу волю служити справі.

¹⁹¹ Harcerki 1911-1939. Historia, program, wychowanie, Warszawa 1990. S. 112

¹⁹² Dudek D. Sanacyjny projekt ustawy o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego młodzieży i o przysposobieniu wojskowym. *Polska kultura fizyczna w czasach zaborów i Drugiej Rzeczypospolitej*. red. R. Wasztyl, Kraków, 2002. S. 316

¹⁹³ Ibidem. S. 317

¹⁹⁴ Markert A. Przysposobienie wojskowe kobiet (1922-1939). Zarys historii, dokumenty i materiały. – Warszawa, 2002. S. 105

Дівчина, яка була б сильною та фізично витривалою, навченою таборами та життям у польових умовах справлятися навіть у найпримітивніших умовах, винахідливою, швидко орієнтувалася, стійкою, психічно зібраною, швидко здобувала б те, що ми називали військовими знаннями, тобто знаннями про організацію армії та спеціальних служб, для яких вона була б придатною, принципами особистої оборони тощо [...]. Ми чітко відчували, що військова підготовка жінок буде лише частиною цього найважливішого комплексу питань, які становитимуть боротьбу за існування та розвиток Польщі. Підсвідомо ми боялися, щоб «військові» питання не затьмарили нашу громадянську освіту [...]. Ми знали одне – питання підготовки дівчат до захисту країни не можна ігнорувати; воно має природно виникати з наших програм і нашої роботи – і в той момент, коли жіночі організації вирішать ці питання, дівчата-скаути повинні мати голос, щоб не допустити...» «щось, що суперечить нашим поглядам і цілям, нав'язується їм»¹⁹⁵.

Наприкінці 1920-х років військова освіта почала впроваджуватися дещо іншими способами, зокрема шляхом широкої пропаганди стрілецьких видів спорту. Наприклад, у 1928 році було організовано перші змагання зі стрільби з гвинтівки Асоціації скаутів. Захід спонсорував прем'єр-міністр, професор Казімеж Бартель. У змаганнях взяли участь загалом 82 учасники з 24 команд. Того ж року конференція інструкторів вирішила «проводити військову підготовку зі скаутингу як частину звичайної роботи команд» та «ввести програму військової підготовки у скаутські випробування»¹⁹⁶.

Організована молодь у міжвоєнній Польщі могла брати участь у курсах і таборах фізичного виховання та військової підготовки, організованих Державним управлінням фізичного виховання та військової підготовки (Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, PU WFIPW). Пріоритет у наборі на такі курси та табори у 1930-х роках

¹⁹⁵ Harcerki 1911-1939. Historia, program, wychowanie, Warszawa 1990. S. 155-156.

¹⁹⁶ Wais K. Op. cit. S. 122.

надавався воєнізованим організаціям, зокрема Стрілецькому товариству «Стшелець». Я. Камінська пише, що для запобігання відтоку молоді до організацій, що займаються оборонною підготовкою, було започатковано підготовку власних інструкторів у цій та суміжних галузях, таких як стрільба та стрільба з лука. Цей тип навчання «міг проводитися командуванням дружини самостійно у своєму районі, у консультації з місцевими військовими навчальними підрозділами. Централізовано штаб організовував навчання вищого рівня для інструкторів та молодших інструкторів, а спочатку курс протигазової та протиповітряної оборони. Цю діяльність поступово перейняли ескадрильї»¹⁹⁷. Перший центральний інструкторський курс військової підготовки скаутів відбувся у 1929 році¹⁹⁸.

Як зазначає Г. Дидинська-Пашковська: «бажанням жінок-скаутів було те, щоб скаути отримали військову підготовку у скаутських загонах, не переводячись до школи чи позакласних загонів військової підготовки, щоб інструктори-скаути могли отримати відповідні звання у скаутських інструкторських таборах»¹⁹⁹.

Водночас було вжито заходів для того, щоб військова підготовка не мала негативного впливу на скаутську освіту. На 9-му Великому з'їзді було прийнято таку резолюцію: «Через широку участь Польської асоціації скаутів та інструкторів у заходах з військової підготовки, керівництво зобов'язує ретельно стежити за тим, щоб суто військова підготовка скаутів не спотворювала фундаментальну освітню лінію скаутингу [...]»²⁰⁰.

Висновки містили ще жорсткіші формулювання, а саме: «Військова підготовка молоді повинна базуватися на принципах скаутингу та проводитися з використанням скаутських методів, уникаючи передчасного та недоречного перетворення юнаків на новобранців. Програма [військової підготовки] великої країни з регулярною армією не може ґрунтуватися на

¹⁹⁷ Harcerki 1911-1939. S. 198-199

¹⁹⁸ Ibidem.

¹⁹⁹ Dydyńska-Paszkowska H., Harcerki w światowym ruchu skautowym. *Harcerki 1911-1939. Historia, program, wychowanie*, Warszawa 1990. S. 60

²⁰⁰ Wais K. Op. cit. S. 148

припущенні, що у разі війни неповнолітні юнаки будуть призвані служити зі зброєю в руках на полі бою, навіть без базової підготовки новобранців»²⁰¹.

Проблема конфлікту між програмами військової підготовки та програмами скаутингу була визнана не лише всередині організації. На зустрічі директорів Лодзького шкільного округу у 1930/1931 навчальному році С. Северин виступив з доповіддю, яка також висловлювалася з цього питання: «Впровадження військової підготовки [ВВП] у школах тісно пов'язане з програмою, яка в багатьох випадках відволікає молодь від скаутингу. Майже всі учні певного віку належать до ВВП. Ця організація базується на принципах військового примусу та має багато громадянських та державних освітніх цінностей у сфері військової служби державі, але оскільки вона базується насамперед на командуванні та слухняності, вона не може повністю замінити скаутську ідеологію, яка базується на самоосвіті, а точніше на прагненні виховувати людину, яка, діючи відповідно до своєї честі та скаутського закону, змогла б впоратися з кожною життєвою потребою. ВВП готує до благородної ролі захисту країни, а скаутинг також прагне виховувати праведних і здорових громадян для повсякденного, приватного життя. Одна організація не заважає іншій, а навпаки, доповнює її, за умови, що обидві належним чином служать одне одному. Їхні взаємні стосунки ще не були чітко визначені, а шкільне життя цього вимагає»²⁰².

Отже, функціонування сокільсько-скаутського руху в країнах Центрально-Східної Європи дозволило залучити до спортивної підготовки з військовим ухилом значну кількість осіб молодшого покоління. Окрім фізичної підготовки організації почуття обов'язку перед своєю країною та всі громадянські чесноти, що становлять основу любові до Батьківщини, розвиток національної та особистої гідності громадян, а також потреби ретельно та безкорисливо виконувати свої суспільні та громадянські обов'язки.

²⁰¹ Ibidem

²⁰² Szymański L. Op. cit. S. 245

4.2. Парамілітарний рух в Другій Речі Посполитій

Після відновлення незалежності Друга Польська Республіка боролася з економічними, політичними та соціальними труднощами. Спорт був надзвичайно важливим питанням для організаційного та фінансового регулювання. Озираючись назад, стає зрозуміло, що значним досягненням довоєнної Польщі була популяризація фізичної активності. Фізична культура подолати політичні розбіжності. Її переваги визнавали не лише громадські активісти, а й політична та інтелектуальна еліта. Фізична культура була пов'язана, перш за все, з обороноздатністю країни. Фізична підготовка, здоров'я та фізична форма молодого покоління набули додаткового значення. У міжвоєнний період виникли два підходи до розуміння фізичної культури. Перший спирався на античність, розглядаючи її як систему цінностей та гармонію духовного та фізичного розвитку²⁰³. Цей напрямок думки знайшов багатьох прихильників у пізніші роки. Друга тенденція підійшла до питання по-іншому, звужуючи поняття фізичної культури до спорту. У 1921 році доктор Владислав Ярецький опублікував статтю в журналі «Wychowanie Fizyczne» (Фізичне виховання) під назвою «Сила фізичної культури». Автор, серед іншого, писав, що через загрози здоров'ю з боку цивілізації та порушення належного балансу між розумовим і фізичним розвитком, цей фізіологічний баланс може бути досягнутий лише за допомогою спорту, тобто правильно застосованої фізичної культури, еквівалентом якої є спорт. Без спорту немає фізичної культури²⁰⁴. У своїх статтях Ярецький намагався перенести систему цінностей фізичної культури на спорт.

Після відновлення незалежності Польщі спортивні активісти запропонували створити організаційні структури. У 1918 році у складі Міністерства релігійних конфесій та народної освіти було створено Департамент фізичного виховання, який очолив Владислав Осмольський. Через рік у складі цього міністерства було створено Департамент шкільної

²⁰³ Dudek D. Pojęcie kultury fizycznej w polskiej tradycji terminologicznej do roku 1939. *Z dziejów kultury fizycznej i turystyki w Polsce*. red. T. Drozdek-Małołępsza, Tom I, Częstochowa, 2011, S. 14-15

²⁰⁴ Jarecki W. Potęga kultury fizycznej. *Wychowanie Fizyczne*, 1921, S. 1

гігієни та фізичного виховання²⁰⁵. Їхньою метою було зміцнення позицій фізичного виховання у шкільних програмах. Водночас, з 1919 року, виникли та розвивалися форми спортивного руху: установи та організації. У жовтні 1919 року у Кракові було створено Польську легкоатлетичну асоціацію (першим її президентом став Тадеуш Кухар) та Польський олімпійський комітет, першим президентом якого став князь Стефан Любомирський, а посаду віце-канцлера обійняв Тимчасовий глава держави Юзеф Пілсудський. Завданням асоціації була підготовка польських спортсменів до участі в Антверпенських іграх. Однак через польсько-радянську війну польська збірна не брала участі у найважливішій спортивній події. У цей період були створені перші спортивні товариства (з футболу, веслування та лижного спорту). У 1921-1922 роках були засновані подальші товариства – Польська тенісна асоціація, Польська асоціація фехтування та Польська асоціація плавання²⁰⁶.

У 1922 році була створена Асоціація польських спортивних товариств, завданням якої було співпрацювати з державними органами влади, підтримувати розвиток аматорського спорту, координувати діяльність товариств та представляти Польщу за кордоном. Перший польський спортивний конгрес у Варшаві, що відбувся в 1923 році, відіграв значну роль у процесі інтеграції та спільних дій у сфері фізичного виховання.

У перші роки відродженої держави Міністерство охорони здоров'я відповідало за фізичне виховання. У складі міністерства була створена Державна рада з питань фізичного виховання та тілесної культури. Організація, яка діяла з 1919 по 1922 рік, була переважно відповідальна за надання висновків з питань фізичного виховання та спорту Міністерствам охорони здоров'я та релігійних конфесій та народної освіти. У 1925 році при Міністерстві військових справ та оборони було створено Вищу раду з питань фізичного виховання та військової підготовки (*Radę Naczelną Wychowania*

²⁰⁵ Małolepszy E. Z dziejów organizacji i zarządzania kulturą fizyczną w Polsce w latach 1918-1998. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Kultura Fizyczna*. 2011. S. 87-88

²⁰⁶ Szymański L. Op. cit. S. 124

Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, RNWFiPW). Основною метою цього органу було видання висновків з питань військової підготовки та фізичного виховання, подання пропозицій окремим міністрам, популяризація ідей щодо національної оборони та підтримка діяльності державних та місцевих органів влади. У 1920-х роках еліти намагалися домогтися законодавчого регулювання обов'язкового фізичного виховання. 20 жовтня 1920 року старші офіцери Третього департаменту Генерального штабу Міністерства військових справ ініціювали власний проект закону про обов'язкове фізичне виховання та військову підготовку молоді²⁰⁷.

Більшість пунктів стосувалися військової підготовки, тому концепція відображала військову перспективу. У 1921-1922 роках у III департаменті Прикордонної охорони тривала подальша робота над розробкою нового проекту закону про обов'язкове фізичне виховання та загальну підготовку для оборони Республіки Польща. З огляду на запропоновані зміни, обов'язкове фізичне виховання мало поширюватися на молодь обох статей. По-друге, фізичне виховання було включено до навчальних програм усіх шкіл, а школярі віком 14-21 року мали відвідувати курси та табори фізичних вправ, організовані місцевими органами влади та громадськими організаціями.

Однак запровадження військової підготовки для юнаків (з 16 років) пов'язувалося з відповідною фізичною підготовкою до військової служби. Ідея обов'язкового фізичного виховання домінувала у військових колах. Вважалося, що завдяки відповідній підготовці молодь може набути відповідних духовних та фізичних здібностей, необхідних для того, щоб стати стійкими та корисними громадянами Республіки Польща. Однак запропоновані рішення не були підтримані спортивними чи медичними колами. Зв'язок між фізичним вихованням та військовою підготовкою став джерелом суперечок. Формальне відокремлення фізичного виховання від підготовки не задовольнило критиків проекту. Відсутність узгодженості була

²⁰⁷ Dudek D. Sanacyjny projekt ustawy... S. 319

також зумовлена політичними причинами. Згідно із запропонованим законом, військова підготовка охоплювала національні меншини, серед яких були націоналістичні групи, вороже налаштовані до Польщі²⁰⁸.

Наприкінці 1924 року було розроблено ще один законопроект «Про загальний обов'язок фізичного виховання молоді та про військову підготовку». Міністр військових справ Владислав Сікорський подав його до Сейму 12 жовтня 1925 року. Урядові кола та військові наголошували, що метою законопроекту є покращення фізичного та морального розвитку всіх громадян та забезпечення обороноздатності держави. Законопроект, як і попередні, був відхилений. Його критикували насамперед спортивні діячі, які наголошували, що він не відокремлює фізичне виховання від військової підготовки²⁰⁹.

Внаслідок травневого державного перевороту 1926 року законопроект втратив своїх прихильників. Після приходу Ю. Пілсудського до влади, 1 липня 1926 року, новий уряд відкликав законопроект від 12 жовтня 1925 року. Потім, 10 листопада 1926 року, Рада Міністрів ухвалила пропозицію про запровадження законом загального обов'язкового фізичного виховання для молоді обох статей як органічної частини народної освіти. 30 листопада відбулася конференція, під час якої підполковник Юліуш Ульрих представив присутнім представникам спортивних організацій та преси план реалізації постанови Ради Міністрів про покращення фізичного виховання. Проект закону мав базуватися на восьми принципах:

- 1) фізичне виховання молоді обох статей є обов'язковим у всіх державних, місцевих та приватних школах, починаючи з шести років для кожної дитини;

- 2) молодь, яка закінчила початкові школи та не відвідує інші школи, отримуватиме фізичне виховання в асоціаціях, уповноважених на цей вид роботи, та за програмами, розробленими державними органами влади;

²⁰⁸ Chelmecki J. Projekty ustaw o wychowaniu fizycznym i przysposobieniu wojskowym. *Wychowanie Fizyczne i Sport*, 1993. №2, S. 87-88

²⁰⁹ Szymański L. Op. cit. S. 122

3) у вищих навчальних закладах буде запроваджено обов'язкове фізичне виховання, яке забезпечують штатні інструктори;

4) нагляд за фізичним вихованням буде організовано як спеціалістами, так і лікарями-гігієністами. Молодь буде підлягати обов'язковим медичним оглядам та тестам на фізичну підготовку. Персональний моніторинг буде базуватися на введенні підручників з фізичного виховання, які супроводжують кожного громадянина протягом усієї його програми фізичного виховання.

5) Для видачі всіх дипломів та для вступу на державні посади та посади в місцевому самоврядуванні буде обов'язковим пред'явлення сертифікатів про завершення фізичного виховання.

6) Муніципалітети будуть зобов'язані, відповідно до встановлених стандартів, надавати, на запит органів влади, землю, необхідну для будівництва спортивних майданчиків, дитячих майданчиків та навчальної терапії. Крім того, вони повинні забезпечувати утримання цих територій.

7) Спортивні асоціації отримуватимуть державну підтримку, що полягає у наданні інструкторської та матеріальної допомоги.

8) Асоціації, уповноважені проводити фізичне виховання серед позашкільної молоді, та спортивні асоціації, що отримують державну підтримку, будуть підлягати державному контролю та проводитимуть фізичне виховання відповідно до державних програм²¹⁰.

Спортивні та військово-навчальні організації були зобов'язані подати свої пропозиції до 1 січня 1927 року, розширюючи або доповнюючи представлені рекомендації. Підполковник Й. Ульрих, директор Державного управління фізичного виховання та військової підготовки, виступаючи на першому засіданні Вищої ради з питань фізичного виховання та військової підготовки 15 лютого 1927 року, визначив впровадження закону про загальне фізичне виховання як ключове питання в роботі уряду в галузі фізичного виховання. Одночасно було розпочато консультації та переговори з

²¹⁰ Chełmecki J. Op. cit. S. 88

військово-навчальними організаціями. 1 травня 1927 року підполковник Ульрих на другій конференції, присвяченій військовій підготовці, заявив: «Ми розуміємо фізичне виховання як засіб підвищення фізичної підготовки нації для покращення її обороноздатності. Військова підготовка полягає в підтримці цієї збройної готовності на постійному рівні»²¹¹.

У квітні 1928 року відбулося друге засідання Наукової ради, одним із пунктів порядку денного якого був проект закону про загальне обов'язкове фізичне виховання. Доповідач Владислав Кілінський вимагав, щоб основна частина закону стосувалася фізичного виховання, а не військової підготовки, і щоб резолюція була реалістично впроваджена. Він також заявив, що закон ще не готовий до обговорення, і попросив передати його до комітету. Мечислав Орлович також виступив щодо законопроекту, запропонувавши, серед іншого, відокремити функції управління та контролю держави від виконавчої функції соціального фактора. Він також вимагав участі «Сокола», «Стшелця» у розробці законопроекту та підвищенні ролі та значення організацій у впровадженні обов'язкового фізичного виховання та військової підготовки. Однак законопроект не отримав схвалення спортивних клубів. Небажання спортивних активістів змінювати закон було зумовлене кількома причинами. Згідно із запропонованим законом, спортивні товариства, які отримують державну допомогу, підлягатимуть нагляду та контролю з боку державних органів і займатимуться фізичним вихованням за державними програмами. Передбачуваний нагляд за спортивними організаціями з боку державних органів, безсумнівно, викликав опір серед президентів клубів та спортивних асоціацій. Подальші засідання Вищої ради відбулися у 1929 та 1932 роках, але компромісу досягнуто не було. Під час четвертого засідання питання, що стосувалося законопроекту, було виключено з порядку денного. Як наслідок, до 1939 року правлячий табір не зміг внести зміни до

²¹¹ Синяк С. Польські парамілітарні організації на Волині у міжвоєнний період: мета та завдання діяльності. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Національна Академія Наук України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Том. 20. Київ, 2010. С. 340

законодавства, що охоплюють загальне обов'язкове фізичне виховання молоді та військову підготовку²¹².

Державний переворот у травні 1926 року змінив політичний ландшафт. Водночас він ознаменував початок поступового відходу від парламентської демократії. Змінилося також значення армії в країні, яка стала одним із стовпів авторитарної системи. Після перевороту значення фізичного виховання значно зросло. Його розвиток та популяризація були зумовлені політичними цілями. Друга Польська Республіка перебувала у складній зовнішній ситуації, тому виникла необхідність посилення держави шляхом покращення здоров'я та фізичної підготовки мас та поширення військової підготовки на якомога більше людей. Польська освіта мала традиції в цій галузі, що сягають, серед іншого, часів Варшавського герцогства.

З самого початку система підготовки резерву в Польщі базувалася на школярах. Військова підготовка проходила добровільно у визначених корпусах. Будь-який студент старше 16 років міг вступити до корпусу. Програма підготовки була двоетапною та включала 3-4 тижні вправ та лекцію з кожного військового предмета. З початку Другої Польської Республіки до військової підготовки молоді ставилися дуже серйозно.

Однак після 1926 року державна влада на чолі з Пілсудським проявила набагато більший інтерес до цієї сфери, здійснюючи різноманітні заходи та ініціативи, спрямовані на підвищення рівня фізичного виховання громадян. Варто підкреслити роль у цьому відношенні воєнізованих організацій та скаутів, зокрема Стрільцівської асоціації «Стшелець», Стрільцівської асоціації «Сокіл», Польської асоціації пожежних бригад, Ліги повітряної та протигазової оборони, Морської та колоніальної ліги та Асоціації військової підготовки залізниць. Слід пам'ятати, що більшість цих організацій мали просанітарний характер. Варто зазначити, що військова підготовка також охоплювала дівчат, яких готували до допоміжної роботи в обороні країни,

²¹² Kaliński M. Wychowanie obywatelskie przygotowanie fizyczne i wyszkolenie wojskowe-podstawa przysposobienia wojskowego młodzieży szkolnej i akademickie w okresie międzywojennym. Warszawa : Ochotnicze Wojskowe Szkolenie Studentów, 2000. S. 225

зокрема до військової служби, до рятування, надання першої медичної допомоги та догляду за солдатами²¹³.

Програма поширювалася на молодь віком 16-18 років. Вчителі відповідали за нагляд та управління підрозділами. 28 січня 1927 року постановою Ради Міністрів було створено Державне управління фізичного виховання та військової підготовки (ДУФВВП). Завдання новоствореної установи включали, серед іншого, діяльність, пов'язану з військовою підготовкою та навчанням, популяризацію фізичного виховання та спорту серед молоді, а також перехоплення державними органами влади, особливо армією, всієї позашкільної громадянської освіти²¹⁴. До цього управління були призначені співробітники Департаменту та Міністерства військових справ, а також Військового науково-видавничого інституту. Метою уряду було створення організації, яка б встановлювала нові відносини між державними органами та суспільством. Цю роль мала виконувати Наукова рада з фізичного виховання (на центральному рівні), а також обласні, районні та міські комітети з фізичного виховання та військової підготовки.

Здійснення військової підготовки в польових умовах та фізичного виховання в армії підпорядковувалося командирам десяти військових округів, Корпусу прикордонної охорони та Військово-морського флоту, які керували районними відділеннями фізичного виховання та військової підготовки. Командири районних відділень підпорядковувалися командирам районних відділень²¹⁵. Водночас повітові центри контролювали діяльність військових представників у місцевих комітетах з фізичного виховання та військової підготовки. Таке подвійне підпорядкування мало на меті покращити організацію та контроль за виконанням завдань офісу. Воєводські комітети очолювали воєводи та голови повітових комітетів, а їхніми

²¹³ Markert A. Op. cit. S. 176

²¹⁴ Wojtycza J. Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego jako element koordynacji systemu bezpieczeństwa w II RP w latach 1927-1939. *Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka*, 2012. № 2, S. 80-81.

²¹⁵ Chelmecki J. Wkład Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w modernizację programu rozwoju kultury fizycznej w Polsce (1927-1939). *Polska kultura fizyczna w czasach zaborów i Drugiej Rzeczypospolitej*. red. R. Wasztyl, Kraków, 2002. S. 301

секретарями були професійні офіцери, які обіймали посади керівників повітових ДУФВВП та штабів повітових організацій з військової підготовки. Комітети відповідали за контроль діяльності місцевих спортивних та воєнізованих організацій і змушували місцеву владу серйозно підходити до виконуваних завдань щодо популяризації фізичного виховання та військової підготовки.

Порівняно з періодом до травневого перевороту, відбулася явна зміна у підході до фізичного виховання. Раніше уряд і парламент не вживали жодних серйозних ініціатив чи дій, спрямованих на регулювання питання фізичної активності в суспільстві. Санаційний табір пропагував так зване державне виховання, тобто мав на меті формувати молодь за моделлю громадянина-воїна: фізично здорового, підготовленого до військової служби, відданого державі та її традиціям, готового йти на жертви заради Батьківщини, брати участь у різноманітних громадських ініціативах. Це стало особливо очевидним у 1930-х роках, коли домінувала модель формування поведінки, лояльної до Санації, де на перше місце ставився внесок Легіонів у відновлення незалежності та роль маршала Пілсудського.

Система діяла на всіх рівнях ДУФВВП та спортивних організацій, особливо тих, що отримували фінансову підтримку. Варто зазначити, що в 1928 році було створено відділ, пізніше перейменований на Відділ жіночого фізичного виховання. Організація впроваджувала програми з просування фізичної активності та спорту, а також готувала жінок до допоміжної військової служби. Водночас було створено Бюро проектування та технічних досліджень, яке розробляло програми та плани будівництва та розширення спортивних споруд. У 1929 році було засновано Центральний інститут фізичного виховання (ЦІФВ) зі штаб-квартирою у Варшаві. Інститут став важливим центром досліджень фізичного виховання в країні. Він відіграв значну роль у підготовці кваліфікованих кадрів та спортивних лікарів.

Першим директором Інституту став Владислав Осмольський²¹⁶.

Нестача кадрів, успадкована від періоду поділу, спонукала офіс організувати курси інструкторів з окремих спортивних дисциплін та спортивної підготовки. У перші роки молодій державі центром підготовки кваліфікованих кадрів була Познань. У Великопольщі значну роль відіграла Головна військова школа гімнастики та спорту. У 1927 році в Кракові було створено Школу фізичного виховання при Ягеллонському університеті²¹⁷.

Після 1926 р. розгорнулася широка пропаганда спорту і фізичної культури. Спортивне будівництво відіграло важливу роль у процесі прогресу та популяризації фізичної активності серед суспільства. На початку незалежності розвиток фізичної інфраструктури був відповідальністю місцевих органів влади. Незважаючи на несприятливі умови та складне фінансове становище населення, витрати на спортивні споруди були помітними. Після Травневого перевороту спортивне будівництво було пріоритетом для санаційного уряду. Між 1927 і 1931 роками, завдяки зусиллям як державної, так і місцевої влади, було відкрито понад 100 спортивних майданчиків, 900 бігових доріжок та тенісних кортів, 15 трамплінів та 40 санних доріжок²¹⁸.

Слід наголосити, що, незважаючи на складні фінансові умови в Республіці Польща, у сфері спортивної інфраструктури було досягнуто значних успіхів та прогресу. Окрім будівництва спортивних споруд, державні органи також вживали інших ініціатив щодо підтримки розвитку фізичної культури. 27 червня 1930 року постановою Ради Міністрів було засновано Державний спортивний знак (ДСЗ). Знак поділявся на три класи: бронзовий, срібний та золотий, і йому було надано державний ранг. Право його нагородження належало головам воєводських комітетів з фізичного виховання та військової підготовки. Це було доступно громадянам Польщі,

²¹⁶ Rozwadowski P. Państwowy Urząd Wychowania fizycznego i Przysposobienia Wojskowego 1927-1939. Warszawa, 2000. S. 173

²¹⁷ Słoniewski M. Wychowanie fizyczne i sport w działalności polskich organizacji młodzieżowych związanych z prawicą społeczną w latach 1918-1939. Warszawa, 1984. S. 139

²¹⁸ Ibidem.

яким було 14 та 16 років (у випадку дівчат), які проходили періодичні перевірки фізичної підготовленості та отримали позитивні результати²¹⁹. За словами журналістів щомісячника «Wychowania Fizyczne», ДСЗ став новим союзником та ресурсом у боротьбі за покращення фізичного виховання в суспільстві: «У будь-якому разі, ми повинні наголосити, що тепер це вже не просто засіб раціоналізації, а ланка в рятувальній операції²²⁰.

Кульмінацією спортивної політики уряду став Національний фестиваль фізичного виховання та військової підготовки, організований 12-14 червня 1931 року в Спалі за участю президента Ігнація Мосціцького. Святкування включали, серед іншого, кавалерські виступи, групові гімнастичні показові виступи та масові спортивні змагання. Тижневик «Стадіон» описував цю подію так: «Спальський фестиваль, хоча й оглядав розвиток фізичного виховання та релігійної освіти по всій Польщі, був також демонстрацією молоді та суспільства на честь Президента. Найпотужнішим вираженням цього були спонтанні овації на стадіоні та обсіпання ложі Президента квітами кількома тисячами молодих людей²²¹.

1927-1931 роки слід вважати сприятливими для розвитку фізичного виховання, наукових досліджень та прогресу в будівництві спортивних споруд. Наступні роки, 1932-1935, виявилися менш сприятливими для розвитку спорту. Це було пов'язано, перш за все, з економічною кризою, яка обмежила державні витрати на установи та місцеві органи влади. Група полковників в уряді, незадоволена падінням громадської підтримки, втручалася в діяльність громадських організацій. Про це свідчить указ президента Мосціцького про асоціації від 27 жовтня 1932 року, який надавав уряду право контролювати організації та дозволяв їх розпуск²²².

У 1935 році представники Вищої ради з питань фізичного виховання та військової підготовки, Державне управління фізичного виховання та

²¹⁹ Szymański L. Op. cit. S. 271

²²⁰ Ibidem.

²²¹ Małolepszy E. Op. cit. S. 93

²²² Ibidem.

військової підготовки, Асоціація польських спортивних товариств та Польський комітет Олімпійських ігор підписали угоду, відому як Спортивна конституція, згідно з якою спортивний рух втрачав свою незалежність і ставав предметом урядового контролю. Коментуючи угоду, «Przegląd Sportowy» у своєму випуску від 20 квітня 1935 року писав: «ДУФВВП, як державний професійний орган, несе головну відповідальність за турботу та загальне управління спортом від імені держави». Безпосереднє управління афілійованими видами спорту, відповідно до керівних принципів, встановлених спільно з ДУФВВП, покладається на Асоціацію польських спортивних товариств – Польський комітет Олімпійських ігор, яка є головним громадським органом афілійованих видів спорту та професійним дорадчим органом ДУФВВП²²³.

Після смерті маршала Пілсудського, у 1936-1939 роках, санаційний табір було ліквідовано. Серед іншого, була спроба захопити ДУФВВП конкуруючими центрами. Незважаючи на складну міжнародну ситуацію, між 1935 і 1939 роками державна влада та громадськість виявляли інтерес до військової підготовки та організацій. Кошти на цю мету фінансувалися з різних джерел, а також надавала допомогу армія.

Юзеф Пілсудський надавав особливого значення фізичному вихованню та військовій підготовці молоді. Командувач часто виступав на тему фізичної культури. Зв'язки маршала з фізичною культурою були особливо значними між 1926 і 1932 роками, під час його перебування на посаді голови Наукової ради фізичного виховання (він був її засновником і першим головою). Він зайняв позицію, що студенти університету, будучи провісниками знання та уяви, стануть найактивнішою групою творців цієї великої справи, а спорт, завдяки своєму потужному фізичному та моральному впливу, буде в їхніх руках безцінним знаряддям для відновлення та зміцнення соціального миру. Тому він був рішуче налаштований на те, щоб самі студенти могли

²²³ Wojtycza J. Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego...S. 82.

використовувати його з найкращим можливим ефектом²²⁴. Пілсудський виступав за індивідуалізацію: хлопці та дівчата виконували вправи, адаптовані до їхніх потреб та здібностей. За словами Командувача, фізичне виховання розвивалося шляхом планування розвитку об'єктів, розробки стратегічного розвитку Республіки Польща²²⁵. Варто процитувати уривок з промови Пілсудського, виголошеної під час першого засідання Вищу раду з питань фізичного виховання та військової підготовки: «Фізичне виховання не може мати іншої мети, окрім використання свого тіла, своєї фізичної структури для цілей, зазначених вище. Тому армія, яка перетворює незграбних на людину, яка використовує своє тіло для тієї чи іншої мети, є найважливішою галуззю фізичного виховання в Польщі та в усьому світі». Він оплакував долю дітей та ставлення до них у школах: «Тому у фізичному вихованні я із задоволенням співчуватиму дітям, які в задушливій шкільній атмосфері змушені за потребою розминати свої бідні ніжки, навіть після того, як зробили те, що не завжди дозволено в школі²²⁶.

Отже, ставлення державної влади до фізичного виховання у Другій Польській Республіці проходило різні фази та залежало від багатьох факторів. У 1918-1926 роках еліти не приділяли фізичному вихованню належної уваги». Після Травневого перевороту у травні 1926 року та приходу до влади Юзефа Пілсудського і табору санації було докладено ширших зусиль для популяризації фізичної активності та військової підготовки. Створення ДУФВВП та ЦФВ мало значний вплив на розвиток фізичної культури, наукові дослідження, фінансову підтримку спортивних організацій, будівництво об'єктів тощо.

Таким чином, прерогативою розвитку демократичних держав Центрально-Східної Європи стало функціонування цілого ряду молодіжних

²²⁴ Daszkiewicz T. Józef Piłsudski o wartościach nadrzędnych wychowania fizycznego. *Kultura Fizyczna*, 1999. №3-4, S.1-3

²²⁵ Daszkiewicz T. Józef Piłsudski o potrzebie miernika powodzenia wychowania fizycznego. *Kultura Fizyczna*, 1999. №1-2, S. 12-13

²²⁶ Piłsudski, J. Przemówienia na pierwszym posiedzeniu Rady Naukowej Wychowania Fizycznego. *Kultura Fizyczna*. oprac. T. Daszkiewicz. 1998. № 11, S. 14-19.

спортивних організацій, на відміну від аналогічних організацій в країнах з авторитарним режимом, де функціонувала лише одна організація, яка охоплювала молодь різних вікових категорій. Державний контроль у сфері спорту дозволив скерувати фізичну активність в необхідне русло і перепідпорядкувати спортивні організації потребам військової підготовки. Однак державна підтримка спортивних організацій, асоціацій та туризму була пов'язана, перш за все, з інструментальним підходом до фізичної культури. Окрім установ та держави, важливу роль у процесі популяризації фізичної культури відігравали преса, спортивні асоціації та громадські активісти, особливо вчителі. Розвиток фізичної культури залежав від економічного становища країни, що часто заважало реалізації амбітних планів щодо фізичного виховання.

ВИСНОВКИ

Після Першої світової війни спорт та міжнародні змагання все більше стають предметом політичної боротьби не лише між окремими державами, а й між різними ідеологіями. Міжнародний спорт стає продовженням політики.

У період між світовими війнами міжнародний спорт розвивається в умовах спортивної та ідеологічної конкуренції трьох міжнародних організацій – Міжнародний олімпійський комітет, Люцернський спортивний інтернаціонал і Червоний спортивний інтернаціонал, кожна з яких проводить власні спортивні змагання. На відміну від робітничого спортивного руху, що протиставляв себе буржуазному спорту, Міжнародний олімпійський комітет після проведення Олімпійських ігор 1920 р., і аж до Берлінської Олімпіади 1936 р. намагався уникати участі в політичному протистоянні, що мав місце між світовими війнами, чому значною мірою сприяла позиція П'єра де Кубертена – організатора сучасних Олімпійських ігор.

Змагання, організовані МОК, – Олімпійські ігри, – завдяки меншій політизованості та за рахунок включення нових спортивних дисциплін стали популярнішими як серед спортсменів, так і серед глядачів. Вони сприяли уніфікації міжнародних спортивних правил, що, своєю чергою, спричинило ухвалення міжнародних правил для національних змагань. Змагання, організовані робітничими спортивними організаціями, незважаючи на підтримку з боку спортивного керівництва СРСР, не мали міжнародного визнання, залишаючись за рідкісними винятками внутрішніми подіями.

У 1920-1930-х рр. фізична культура та спорт набули значення однієї з найважливіших складових соціокультурного розвитку Європи. У післявоєнні десятиліття вперше у європейській історії було видано закони та постанови, розроблено цілу низку нормативних і розпорядчих документів, створено законодавчу базу фізкультурного руху, визначила його важливе місце й значення у розвитку європейського суспільства, у вихованні молоді. На державному рівні було усвідомлено можливість використання фізкультури та спорту в оздоровчих та соціально-виховних цілях, але набагато більшу увагу

привертав військово-оборонний потенціал спорту. З формуванням законодавчої бази фізкультурного руху склалася система державного управління спортом, яка включала окремі органи управління.

Одночасно формувалася організаційна мережа фізичної культури та спорту. У 1920-х роках в ній переважали спортивні організації, клуби, секції, які брали свій початок ще в передвоєнні часи, а в нових умовах відродили свою діяльність. Міста стають центрами спортивного життя, тут створюються місцеві відділення центральних спортивних товариств.

Міста приваблювали молодь, яка їхала туди здобувати освіту, в пошуках праці і т.д. В містах дислокувалися великі військові підрозділи і формувалися соціально-демографічні передумови розвитку фізичної культури та спорту. Саме молодь, що навчалася, і військові формували соціальну базу молодіжного фізкультурно-спортивного руху в міжвоєнній Європі, забезпечували його масовість.

Ставши суто державною справою, фізична культура отримувала серйозну матеріальну підтримку, фінансування державного бюджету. Незважаючи на обмеження та недоліки, в країнах Європи була створена база для заняття спортом: упродовж 1920-1930-х рр. у містах будувалися та облаштовувалися стадіони, спортивні зали, басейни, тири, стрільбища, навчальні аеродроми та ін. Практично всі, хто бажав займатися спортом, мали таку можливість, щоправда, спортивний інвентар та екіпірування фізкультурників нерідко залишали бажати кращого. Спорт в Європі стає доступним для усіх верств населення, втрачаючи тим самим свою елітарність.

Одержавлення сфери фізичної культури та спорту, забезпечувало, з одного боку, соціально-правову та матеріально-технічну базу занять спортом, з іншого боку, зумовлювало необмежене втручання державних органів, повне підпорядкування фізкультурного руху інтересам та політиці держави. Держава цілеспрямовано використовувала фізкультуру та спорт як підвищення обороноздатності країни, як одну з форм допризовної підготовки

молоді. Саме з такими цілями в різних країнах Європи було розроблено комплекс програмно-оцінних нормативів, що перетворювало їх у найважливішу політичну кампанію передвоєнного десятиліття. Але, завдяки посиленій фізичній підготовці було сформовано фізично міцне та витривале покоління молодих людей, які вже під час Другої світової війни успішно воювали по різних боках фронту.

Організаційна розбудова спортивних товариств та організацій дозволяла максимально охопити молоде покоління. Для цілого ряду країн, це було особливо важливим, адже під прикриттям діяльності спортивних товариств та організацій фактично проводилася підготовка майбутніх військових. Підтвердженням цього, став особливий акцент на стрілецькому спорті.

Одне із центральних місць у системі тоталітарно-авторитарних режимів займали партійно-державні молодіжні організації, які на початках конкурували з різного роду спортивними, юнацькими, католицькими спілками, а також соціалістичними та комуністичними об'єднаннями. Тому основним завданням, яке ставила перед собою держава, було роз'єднання та уніфікація всіх конкуруючих молодіжних спілок. Особливе місце в їх діяльності займало фізичне виховання молоді, яке в 1930-х р. набуло мілітаристського характеру, коли поряд зі спортивними вправами проходили стройові та тактичні заняття. Марширування, фізичні вправи, що тривали годинами, мали виховувати в дітях солдатську дисципліну.

Напіввійськові проурядові молодіжні організації, які функціонували в країнах Центрально-Східної Європи в міжвоєнний період мали всебічну підтримку з боку центральної та місцевої влади. Завдяки цьому їм вдалося створити широку мережу своїх організаційних структур та залучити до них значну частину місцевої молоді. Такі організації як «Стрілецький союз» в Речі Посполитій, «Сокіл» в Чехословаччині та ін., і відігравали провідну роль реалізації офіційної молодіжної політики. Це виявлялося насамперед у здійсненні програми військової підготовки молодого покоління та посиленні

оборозоздатності держави.

Молодіжні спортивні організації стали дітищем міжвоєнного періоду, адже стали масовим явищем в країнах Європи. Юнаки та дівчата здобули необхідну фізичну підготовку і військові навички, які через певний час, вже застосували на практиці – в ході Другої світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусів І. Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг». Львів, 2003. 114 с.
2. Баришева Е.В. «Режиссеры, организующие массы»: із історії товариства будівельників Міжнародного Червоного стадіону (1920-1933). *Архіви України*. 1973. № 6. С. 68-80.
3. Белоусов Л. С. Режим Муссоліні і маси. Харків: В-тво ХНУ, 2000. 367 с.
4. Боголюбова Н.М., Ніколаєва Ю.В. Червоний спортивний Інтернаціонал та зародження радянської спортивної дипломатії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 1989. № 2. С. 107-114.
5. Візітів Ю. Пластовий рух на Волині у міжвоєнний період. Рівне, 2008. 180 с.
6. Давлєтов А. НСДАП та молодіжний електорат Веймарської республіки: боротьба нацистів за німецьке студентство (1926-1933 рр.). *Питання історії нового та новітнього часу*. Чернівці: «Рута», 2000. В. VII. С. 69-75.
7. Давлєтов О. Веймарська Республіка в Німеччині (1919-1933 рр.) у пострадянській історіографії СНД: спроби нового бачення. *Наукові записки. Історичні науки*. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова 2002. С.169-173.
8. Давлєтов О. Гітлерюгенд»: від «загону Адольфа Гітлера» до єдиної державної молодіжної організації «третього рейху» (1922-1939 рр.): нариси. Запоріжжя, 2006. 296 с.
9. Давлєтов О. Підготовка «Покоління вовків»: Вишкіл майбутніх виконавців Голокосту: Нариси молодіжної політики НСДАП у 1922-1939 рр. Дніпропетровськ : Інститут «Ткума», 2015. 280 с.
10. Давлєтов О.Р. Проникнення НСДАП до молодіжного руху Веймарської Німеччини: організація, форми та методи роботи (20-ті – початок 30-х рр. XX ст.) *Вестник германской истории*. Днепропетровск:

Издательство ДНУ, 2001. С.285-294.

11. Деметр Г. Фізична культура у соціалістичному суспільстві. Київ: Знання, 1987. 96 с.
12. Дуранті С. Система освіти та пропаганда у фашистській Італії. Берегиня. Київ: Товариство з обмеженою відповідальністю «Науково-дослідний центр «Єврошкола» 2014, № 4 (23). С.140-149.
13. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. / Пер. з фр. Є. Марічев, Л. Погорєлова, В. Чафковський. К.: Основи, 1999. 903 с.
14. Едельман Р. Серйозна забава: Історія видовищного спорту СРСР. Київ, 1988. 400 с.
15. Жарков В. В. Реформування Червоної армії у 1920-ті роки. *Педагогічний вісник*. 1992. № 2 (59). С. 192-202.
16. Кописов Н. Радянська політика в галузі «спорту високих досягнень» у 1920-1930-х рр. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Політологія. Історія. Міжнародні відносини»*. 1994. № 1. С. 102-116.
17. Кун Л. Загальна історія фізичної культури та спорту. Київ: Веселка, 1982. 400 с.
18. Лубишева Л., Хуббієв Ш., Селюкін Д. Спортизація як фактор залучення населення до масової спортивної підготовки. *Теорія і практика фізичної культури*. 1991. №3. С. 102-103.
19. Мек Смит Д. Муссоліні. Київ, 1995. 384 с.
20. Мухін В. Військова реформа 1924-1928 рр. в СРСР. *Вісник Таврійського державного університету. Серія: історія*. 2002. № 1 (61). С. 28-43.
21. Нестерова Т. «Лікторські читання» як елемент молодіжної політики Італії 1930-х рр. *Науковий діалог*. 1989. С.70-73.
22. О'Махоуни М. Спорт в СРСР. К., 2010. 296 с.
23. Поляков С. П., Кайдалова Н. С. Підготовка молоді до військового захисту Вітчизни у передвоєнний період. *Світ освіти – освіта у світі*. 2005. № 1. С. 24-27.

- 24.Рідлі Д. Муссоліні. Харків: «Видавництво АСТ», 1999. 448 с.; 16 ил. .
- 25.Романюк А. С. Історія західних політичних вчень. Політичні доктрини XX - початку XXI ст. Київ: Знання, 2011. 256 с.
- 26.Синяк С. Напрямки військово-фізичної підготовки польських парамілітарних організацій на Волині в 1921-1939 рр. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Національна Академія Наук України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Том. 22. Київ, 2011. С. 337-345.
- 27.Синяк С. Польські парамілітарні організації на Волині у міжвоєнний період: мета та завдання діяльності. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Національна Академія Наук України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Том. 20. Київ, 2010. С. 333-343.
- 28.Сміт Д. Муссоліні. Київ: «ІнтерДайджест», 1995. 384 с.
- 29.Сова А. Діяльність українських товариств «Сокіл» на Дрогобиччині. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2005. Випуск ІХ. С. 356-371.
- 30.Суник А. Нариси вітчизняної історіографії історії фізичної культури та спорту. Київ: Радянський спорт, 1990. 615 с.
- 31.Трофим'як Б. Є. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга половина ХІХ ст. – перша половина ХХ ст.). Тернопіль: Економічна думка, 2001. 694 с.
- 32.Трофим'як Б. Є. Фізична культура і спорт в Українській РСР. Львів: Вища школа, 1987. 159 с.;
- 33.Ульянова С. Мілітаризація масового спорту в СРСР у 1920-1930-і роки. *Архіви України*. 1987. № 12. С. 281-287.
- 34.Хібберт К. Беніто Муссоліні: Біографія. Харків: вид-во «Фенікс», 1998. 512 с.
- 35.Хорошева А. Діяльність Червоного спортивного інтернаціоналу наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років. *Вісник Донецького*

- національного університету. Серія: Історія. 1998. Вип. 1. С. 86-105.
- 36.Хорошева А. Фізична культура в радянській повсякденності у 1920-1930-ті рр. *Культура і влада в СРСР: 1920-1950-ті рр.* Київ, 1997. С. 541-550.
- 37.Щербаков Ю. Розвиток системи військової підготовки цивільного населення СРСР 1930-ті роки. *Universum: Суспільні науки: електрон. наук. журн.* 2017. № 2 (32). С. 8-15.
- 38.Arnaud P., Riordan J. Sport and International Politics: Impact of Facism and Communism on Sport. New York: Routledge, 1996. 240 p.
- 39.Baden-Powell R. Skauting dla chłopców, Warszawa 1938. 375 s.
- 40.Beacom A. Sport in International Relations: a case for cross-disciplinary investigation. *The Sports Historian.* 2000. № 20 (2). November. P. 1-23.
- 41.Block Nelson R., Proctor Tammy M. Scouting Frontiers: Youth and the Scout Movement's First Century. Cambridge UK: Cambridge Scholars Publishing, 2009. 618 s.
- 42.Bogucki A. Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół» na drodze do wolności. Bydgoszcz. 2020. 182 s.
- 43.Chełmecki J. Projekty ustaw o wychowaniu fizycznym i przysposobieniu wojskowym. *Wychowanie Fizyczne i Sport*, 1993. №2, S. 87-88.
- 44.Chełmecki J. Wkład Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w modernizacją programu rozwoju kultury fizycznej w Polsce (1927-1939). *Polska kultura fizyczna w czasach zaborów i Drugiej Rzeczypospolitej.* red. R. Wasztyl, Kraków, 2002. S. 299-313.
- 45.Daszkiewicz T. Józef Piłsudski o potrzebie miernika powodzenia wychowania fizycznego. *Kultura Fizyczna*, 1999. №1-2, S.12-13.
- 46.Daszkiewicz T. Józef Piłsudski o wartościach nadrzędnych wychowania fizycznego. *Kultura Fizyczna*, 1999. №3-4, S.1-3.
- 47.De Grand A. Italian Fascism. Its origins and development, Lincoln 1982. 208 p.
- 48.Dudek D. Pojęcie kultury fizycznej w polskiej tradycji terminologicznej do

- roku 1939. *Z dziejów kultury fizycznej i turystyki w Polsce*. red. T. Drozdek-Małolepsza, Tom I, Częstochowa, 2011, S. 14-27.
49. Dudek D. Sanacyjny projekt ustawy o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego młodzieży i o przysposobieniu wojskowym. *Polska kultura fizyczna w czasach zaborów i Drugiej Rzeczypospolitej*. red. R. Wasztyl, Kraków, 2002. S. 313-329.
50. Dydyńska-Paszkowska H. Harcerki w światowym ruchu skautowym. *Harcerki 1911-1939. Historia, program, wychowanie*, Warszawa 1990. S. 55-75.
51. Dziubiński Z. Sport na przełomie tysiącleci: szanse i nadzieje. Warszawa, 2000. 240 s.
52. Edgeworth R. The Nordic Games and The Origins of the Olympic Winter Games, Citius, Altius, Fortius (seit 1997 Journal of Olympic History), November, 1994, Vol. 2, No. 2, P. 29 -37.
53. Gąsiorowski A. Podłoże społeczne i narodowe niemieckiego systemu kultury fizycznej w dwudziestoleciu międzywojennym, *Wychowanie Fizyczne i Sport*, 1981, № 2, ss. 87-89.
54. Gąsiorowski A. Niemieckie organizacje sportowo-paramilitarne w Prusach Wschodnich (1918-1933). *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. 2002. № 4. S. 503-518.
55. Gentile E. Fascismo. Storia e interpretazione. Roma; Bari: Laterza, 2002. XI, 312 p.
56. Gounot A. Sport or Political Organization? Structures and Characteristics of the Red Sport International, 1921-1937. *Journal of Sport History*. 2002. № 28(1). P. 23-39.
57. Gygas J. American Sports and Cultural Diplomacy: Persuasion and Propaganda during the Cold War. *Relations Internationals*. 2005. Vol. 123. P. 87-106.
58. Gygas J. Diplomatie culturelle et sportive américaine: persuasion et propagande durant la Guerre froide. URL: <http://www.cairn.info/revue->

- relations-internationales-2005-3-page-87.htm (дата звернення: 14.03.2025).
- 59.Harcerki 1911-1939. Historia, program, wychowanie, Warszawa 1990. 363 s.
- 60.Hillebrandt B., Polskie organizacje młodzieżowe XIX i XX wieku: zarys historii. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1986. 478 s.
- 61.Jarecki W. Potęga kultury fizycznej. Wychowanie Fizyczne, 1921, S. 1.
- 62.Jönsson, Åke: The Nordic Games: Precursor to the Olympic Winter Games, Olympic Review, February-March, 2002, Vol. XXVII, No. 43, p. 64-68.
- 63.Kaliński M. Wychowanie obywatelskie przygotowanie fizyczne i wyszkolenie wojskowe-podstawa przysposobienia wojskowego młodzieży szkolnej i akademickiej w okresie międzywojennym. Warszawa : Ochotnicze Wojskowe Szkolenie Studentów, 2000. 317 s.
- 64.Keys B. Soviet sport and transnational mass culture in the 1930s. *Journal of Contemporary History*. 2003. Vol. 38. № 3. P. 413-434.
- 65.Kissoudi P. Sport, Politics and International Relations in the Twentieth Century. *The International Journal of the History of Sport*. 2008. № 25. P. 1689-1706.
- 66.Kosyrz Z. Wychowanie patriotyczno-obronne dzieci i młodzieży. Warszawa, 1987. 230 s.
- 67.Kozub–Ciembroniewicz W. Doktryny włoskiego faszyzmu i antyfaszyzmu w latach 1922-1939, Kraków 1992. 188 s.
- 68.Kozub–Ciembroniewicz W., Bankowicz M., Dyktatury i tyranie. Szkice o niedemokratycznej władzy, Kraków 2007. 143 s.
- 69.Kruger A., Riordan J. The Story of Worker Sport. *Journal of Sport History*. 1996. Vol. 24, №2. P. 218-220.
- 70.Malinowski S. Die Hohenzollern und die Nazis. Geschichte einer Kollaboration. Propyläen, Berlin 2021. 752 p.
- 71.Małkowski A. Jak skauci pracują, Kraków 1990. 354 s.
- 72.Małolepszy E. Z dziejów organizacji i zarządzania kulturą fizyczną w Polsce w latach 1918-1998. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Kultura Fizyczna*. 2011. S. 87-100.

73. Markert A. Przysposobienie wojskowe kobiet (1922-1939). Zarys historii, dokumenty i materiały. Warszawa, 2002. 253 s.
74. Payne S. A History of Fascism, 1914-1945, Madison 1995. 613 p.
75. Piłsudski, J. Przemówienia na pierwszym posiedzeniu Rady Naukowej Wychowania Fizycznego. *Kultura Fizyczna*. oprac. T. Daszkiewicz. 1998. № 11, S. 14-19.
76. Rozwadowski P. Państwowy Urząd Wychowania fizycznego i Przysposobienia Wojskowego 1927-1939. Warszawa, 2000. 365 s.
77. Słoniewski M. Wychowanie fizyczne i sport w działalności polskich organizacji młodzieżowych związanych z prawicą społeczną w latach 1918-1939. Warszawa, 1984. 285 s.
78. Steinberg D. The Workers' Sport Internationals 1920-28. *Journal of Contemporary History*. 1978. Vol. 13, № 2. P. 233-251.
79. Szymański L. Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej. Wrocław : Akademia Wychowania Fizycznego w Wrocławiu, 1997. 312 s.
80. The history of the TRP. New-York, 2015. 123 p.
81. Veckovi R. Children into Soldiers: Sport and Fascist Italy. *Militarism, Sport, Europe* / J.A.Mangen. L.:Frank. Berlin:Cass Publishers, 2003. S. 166-187.
82. Wais K. Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1918-1939. Rzeszów : Studia z dziejów organizacji młodzieżowej w II RP, Rzeszów, 2007. 1103 s.
83. Watson A. Diplomacy: The Dialogue Between States. London: Methuen Ltd, 1982. 239 p.
84. Watson A. The Evolution of International Society. London: Routledge, 1992. 338 p.
85. Wojtycza J. Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego jako element koordynacji systemu bezpieczeństwa w II RP w latach 1927-1939. *Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka*, 2012. № 2, S. 79-86.
86. Wojtycza J. Studia i materiały z dziejów przysposobienia wojskowego w Polsce w latach 1918-1926. Kraków, 2001. 230 s.
87. Zaborniak S., Harcerskie Kluby Sportowe Drugiej Rzeczypospolitej (1919-

- 1939). *Z dziejów ruchu harcerskiego. Studia – Szkice– Materiały 1911-2006*, Rzeszów 2006. Zarys historii, Warszawa 1986.
88. Zentner K. *Illustrierte Geschichte des Dritten Reiches*. Köln, 1983. Bd. II. 328 s.